

Tartalom

Média és politika

- Pippa Norris :
[Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a poszt-indusztriális demokráciákra](#)6-22 [81.55 kB - HTML]
- Kaposi Ildikó :
[Napi Magyar Nemzet](#)23-35 [69.85 kB - HTML]

Média és jog

- Halmai Gábor :
[A kommunikációs jogokról](#)38-51 [89.70 kB - HTML]
- Bayer Judit :
[A Panaszbizottság ügyei](#)52-62 [78.79 kB - HTML]
- Polyák Gábor :
[Biztonság az interneten](#)63-72 [65.10 kB - HTML]
- [Új médiatörvény előtt? \(Cseh Gabriellával, Szente Péterrel, Wisinger Istvánnal, Kaposi Ildikóval Bayer Judit beszélget\)](#)73-85 [68.92 kB - HTML]

Média és kultúra

- Csepeli György ,
Mátay Mónika :
[A Magyar betyár életei a médiában](#)88-101 [86.44 kB - HTML]
- Antalóczy Tímea :
[A szappanoperák genezise és analízise II. Sorozatok magyar szemmel](#)102-113 [71.96 kB - HTML]
- Tóth Judit :
[Szóla Rádió. Közösségi rádiózás Debrecenben](#)116-127 [74.63 kB - HTML]
- Herman József ,
Mester Mónika :
[A rádiós hírszerkesztés alapjai](#)128-137 [60.21 kB - HTML]

Térkép

- Elizabeth Radziszewski :
[Megosztott ellenzék. A független sajtó Lengyelországban 1976 és 1980 között](#)140-151 [69.46 kB - HTML]
-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 ősz

Politika

[Pippa Norris](#):

Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a poszt-indusztriális demokráciákra

*A politikai kommunikáció hatása a posztindusztriális demokráciákra*¹

Az utóbbi évtizedben egyre többen teszik a médiát felelőssé a közélettel szemben tanúsított állampolgári apátiáért, a közügyek hiányos ismeretéért, valamint a kormányokkal szemben tanúsított bizalmatlanságért. E nézet szerint a pártok politikai marketingjének professzionalizálódása, a spin doktorok, a művészi csomagolás és a közvélemény-kutatások szintén hozzájárulnak az emberek cinizmusához. De helyes-e ez az általánosan elfogadott nézet? Ez az írás, amely a politikai kommunikáció posztindusztriális társadalmakban betöltött szerepének módszeres vizsgálatán alapul, amellel érvel, hogy a média és a pártok politikai kommunikációja nem felelős az állampolgári közönyért. Az első rész összefoglalja a „média-kór” különböző elméleteit. A második rész megvizsgálja a híripar néhány különösen fontos trendjét, amely sokak szerint felelős a média gyenge teljesítményéért. A harmadik rész tanulmányozza a rendelkezésre álló bizonyítékokat arról, hogy a hírmédiára fordított figyelem milyen hatással van az állampolgári aktivitásra. A következtetés kifejti a tanulmány eredményeit magyarázó „angyali kör” elméletét. Ahelyett, hogy – tévesen – az üzenet hordozóját hibáztatná, az alábbi írás arra a következtetésre jut, hogy inkább a képviselői kormányzás rendszereinek mélyén gyökerező hibákat kell megértenünk és kiigazítanunk.

Bevezetés

Az utóbbi években egyre mélyül a demokratikus intézmények ideálja és az érzékelhető teljesítményük közötti szakadék (Norris 1999; Pharr & Putnam 2000). A „demokrácia válságáról” – ugyan nincs szó, mégis sokan úgy vélik, hogy nincs minden rendben a politikai életben. Az Egyesült Államokban elsősorban a politikai intézményeket és vezetőket övező általános cinizmus kelt aggodalmat, amely kiegészül az állampolgári közöny és a félig üres szavazóurna rémképével (Nye et al. 1997, Ladd & Bowman 1998; Putnam 2000). Az általános nézet szerint az amerikai állampolgárok nem kapcsolódnak be a közéletbe; keveset tudnak róla, és még kevésbé érdekli őket, ezért inkább visszavonulnak a magánszférába. Hasonlóak az aggodalmak Európában is. A megfigyelők legitimációs válságot észlelnek abban, hogy az Európai Unió anélkül terjeszti ki hatalmát és hatáskörét, hogy az emberek részt vennének a politikai döntésekben (Hayward 1995; Andersen & Eliassen 1996). A kritikus állampolgárok számának növekedését többféleképpen lehet magyarázni; e magyarázatokat egy korábbi írásomban már tanulmányoztam (Norris 1999).

Az egyik legnépszerűbb magyarázat szerint az állampolgári közönyért a politikai kommunikáció okolható. A „média-kór” (media malaise) vagy „video-kór” (video malaise) politikatudományi irodalma az 1960-as években született, majd az 1970-es években, Watergate után, számos tudományos írás foglalkozott vele. Napjainkra – az 1990-es években megjelent könyvek áradatának hatására – széles körben osztott bölcsességgé vált az újságírás tömegkultúrájában és a politikában. A kritikusok kórusa az Egyesült Államokban hallatja a legerőteljesebben a hangját, de Európában is találkozhatunk hasonló nézetekkel. Azt állítják, hogy a média és a párt-kampányok széles körben alkalmazott eljárásai hátráltatják az állampolgárok politikai részvételét, vagyis a közügyekről való tájékozódásukat, a kormánnyal szembeni bizalmuk kialakulását, illetve a politikai aktivitásukat.² A média-kór elméletei két közös alapfeltevésből indulnak ki: (1) a politikai kommunikáció folyamata nagy hatással van az állampolgári aktivitásra; és (2) ez a hatás negatív irányú.

Ezekben az állításokban nincs semmi újdonság. A kritikusok már a 19. században, a napilapok széles körű elterjedésének idején attól tartottak, hogy a népszerű sajtó erkölcsi romláshoz vezet (Curran & Seaton 1991). Az 1890-es években a „szennylapok” (yellow press) okoztak aggodalmat azok körében, akik úgy látták: ezek az újságok veszélybe sodorhatják a közügyeket. Az 1920-as és 1930-as években a tömegpropaganda első elméletei azon a feltevésen alapultak, hogy a tekintélyelvű rezsimek a rádiós hírműsorok és a filmhíradók manipulálásával képesek becsapni és dróton rángatni az embereket (Lowery & DeFleur 1991). Az elmúlt évtizedekben számos „keresztshadjárat” indult a média állítólagos kártékony befolyása ellen. A küzdelem hol a filmekben látható erőszak, a televíziós szenny, hol pedig a szórakoztató tévéműsorok állampolgári aktivitást kikezdő hatása, a

dohányhirdetések veszélyei vagy éppen a popzene állítólag ártalmas hatásai ellen folyt (Starker 1991). Miközben a média-kór elmélete sok újdonsággal nem szolgál, a korábbiakhoz képest mégis különbséget jelent a körülötte kialakult általános ortodoxia. Először felvázolom a média-kór amerikai és európai változatát, leírásait, majd megvizsgálom az elmélet alátámasztására használt bizonyítékok egy részét.

A média-kór elméletei

A média-kór amerikai elméletei az 1960-as évek politikatudományi irodalmában jelentek meg. Kurt és Gladys Lang kapcsolták össze elsőként a tévéhíradókat az amerikai politikában általánosabban tapasztalható kiábrándultság érzésével. Szerintük a televíziós hírműsorok cinizmust keltenek az emberekben, mert túl nagy hangsúlyt fektetnek a politikai konfliktusokra, és keveset foglalkoznak a washingtoni politikacsinálás hétköznapi folyamataival. Ez a jelenség a szerzők szerint a „véletlen közönségre” van a legnagyobb hatással, vagyis azokra, akik azért találkoznak a politikával, mert épp a tévét nézik, amikor jön a híradó, de akiket egyébként nem különösebben érdekelnek a közügyek, illetve nem rendelkeznek jelentősebb előzetes tudással róluk (Lang & Lang 1966).³ A szerzőpáros akkoriban magára maradt nézeteivel, jórészt azért, mert a politikai kommunikációban uralkodó konszenzus a média közvéleményre gyakorolt minimális hatását hangsúlyozta.

Az elmélet az 1970-es évek közepén kezdett hódítani, mert elfogadható magyarázatot adott a Vietnam és Watergate után tapasztalható, a közügyektől való növekvő elidegenedésre. Elsőként Michael Robinson tette népszerűvé a video-kór fogalmát, amely az amerikai televíziós újságírást hozta összefüggésbe a politikai cinizmussal, a társadalmi bizalom hiányával, illetve a politika hatástalanságával. Robinson szerint minél többet nézi valaki az erősen negatív hangvételű, konfliktusokra épülő, intézményellenes témákat felvonultató televíziós hírműsorokat, annál inkább hajlik rá, hogy eltávolodjon a politikai élettől, frusztrált és cinikus legyen, kételkedjen önmagában, és rossz legyen a közérzete (Robinson 1976). E folyamat különösen választások idején válik kritikussá, amikor a nézőket kiábrándítja, hogy a média a politikusok „lóversenyét” hangsúlyozza a lényeges ügyekkel és kérdésekkel szemben; miközben túl sok elemzést közöl ahelyett, hogy a tényeket ismertetné, és a jelöltekről szóló „rossz hírek” dömpingjével árasztja el a közönséget (Robinson & Sheehan 1983). Az évek során sokan fogalmaztak meg hasonló állításokat (Becker et al. 1979; Becker & Whitney 1980; McLeod et al. 1977; Miller et al. 1979). A Trilaterális Bizottságnak⁴ készült, nagy hatású jelentésében Samuel Huntington azt állította, hogy a média sok posztindusztriális társadalomban aláássa a kormányok iránti tiszteletet, hozzájárulva ezzel a demokrácia Washington, Párizs és Tokió utcáin nyilvánvalóvá váló, növekvő „válságához” (Crozier et al. 1975).

Az 1990-es évek során a médiával szembeni időnként felmerülő panaszok valóságos áradattá váltak. Entman szerint a szabad sajtó teljesítménye messze elmarad az ideálistól, aminek következtében az amerikai publikum túl nagy része marad tájékozatlan és fordít háttal a politikának (Entman 1989). Neil Postman arról panaszodik, hogy a földfelszínen sugárzó tévéhálózatok a kábeltévék által elcsábított nézők visszaszerzése érdekében bulvártelevíziózással helyettesítik a komoly politikai tudósításokat (Postman 1985). Roderick Hart szerint a televízió, miközben passzivitásra ösztönöz, a politikai részvétel illúzióját kelti, és így csábítja el Amerikát (Hart 1994 & 1996). Neil Gabler azt állítja, hogy a politikai folyamatokat immár show-businessként csomagolják (Gabler 1998).

Larry Sabato arra a veszélyre figyelmeztet, amelyet az okoz, hogy a falkában dolgozó újságírók végtelen étvágyát egyre nehezebb kielégíteni (Sabato 1988). Thomas Patterson szerint a sajtó alkalmatlan arra, hogy a választások „kapuőre” legyen, és nem tölti be a politikai rendszerben neki szánt szerepet (Patterson 1993 & 1996). Cappella és Jamieson azt hangsúlyozzák, hogy a politikai híreknél használt stratégiai magyarázó sémák, keretek a politika iránt cinikussá teszik az embereket (Capella & Jamieson 1996 & 1997). Dautrich és Hartley arra a következtetésre jut, hogy a média „cserbenhagyja az amerikai szavazókat” (Dautrich & Hartley é.n.). James Fallows amiatt aggódik, hogy a bulvárosodásnak köszönhetően a média figyelmének előterében immár a szenzációs, felszínes, populista témák állnak (Fallows 1996). Az egész „átverést” Schudson szerint a politikai kérdésekről folytatott részletes és érdemi vita sínyli meg a leginkább (Schudson 1995). Hachten arról panaszodik, hogy a közügyekkel foglalkozó újságírás triviális és romlott lett (Hachten 1998). A szegény rokon szerepére ítéltetett, régóta alulfinanszírozott amerikai közszolgálati televízió képtelen ellensúlyozni a nézettségi mutatók bővületében élő nagy kereskedelmi tévéhálózatokat és kábeltévét (Baker & Dessart 1998). A panaszok sora végtelen. A hírmédiát – elsősorban a televíziót – hibáztatják egy sor politikai problémáért. A kritikus hangok már rég nemcsak tudományos körökben hallhatóak: sok amerikai újságírónak is meggyőződése, hogy valami nagyon nincs rendben a szakmával;⁵ a Tom Rosensteil és Bill Kovach vezette aggódó újságírók bizottsága, a Committee of Concerned Journalists a szakma lehetséges reformjáról szervezett vitát (Kovach & Rosenstille 1999).

Európában is hasonló hangokat hallani, bár ezek a hangsúlyt a híripar és a párt-kampányok strukturális fejlődésének következményeire helyezik. Jay Blumler szerint Nyugat-Európa a „közéleti kommunikáció válságától” szenved (Blumler & Gurevitch 1995; Blumler 1990 & 1997). Sokan tartanak attól, hogy a kereskedelmi csatornák mind élesebb versenyre kényszerítik a közszolgálati adókat, ami aláássa a közmédia minőségét és sokszínűségét (Achille & Bueno 1994). Dahlgren szerint a közszolgálati televízió helyére kerülő kereskedelmi csatornák szegényesebbé tették a nyilvános szférát (Habermas 1984 & 1998; Dahlgren & Sparks 1995; Dahlgren 1995; Weymouth & Lamizet 1996).

Az 1980-as években Nyugat-Európa-szerte privatizációs hullám söpört végig az állami szektoron. Ugyanekkor az alternatív kereskedelmi csatornák megerősödése véget vetett a közszolgálati műsorszolgáltatás monopóliumának és megrendítette az állami forrásokból támogatott televíziózás mellett szóló érveket. Schulz szerint Németországban a közszolgálati műsorszolgáltatás hanyatlása és a politikai hírek szenzációsabb, negatívabb oldalát hangsúlyozó kereskedelmi csatornák megjelenése növelhette a közönség cinizmusát (Schulz 1997 & 1998). Kaase attól tart, hogy e fejleményeknek köszönhetően kialakulhatnak olyan közönség-rétegek, amelyeket az különbözteti meg egymástól, hogy mennyi politikai információ jut el hozzájuk, ez pedig tovább növelheti a

társadalomban meglévő „tudás-szakadékot” (knowledge gap) (Kaase 2000).

A nyomtatott sajtó területén az ad okot általános aggodalomra, hogy az olvasókért folytatott egyre élesebb küzdelemben nagy nyomás nehezedik a hírközlés hagyományos normáira, ami bulvárosodáshoz (tabloidization) és a tájékoztató és szórakoztató tartalmak keveredéséhez (infotainment) vezet. Az 1890-es években a „szennylapok” rendszeresen foglalkoztak a híres és gazdag emberek erkölcsi botlásaival és szexuális hajlamaival. A szenzációhajhászás, a bűnesetek és botrányok tállalása az újságokban aligha újkeletű, és az unalmas politikai ügyek népszerű alternatíváját jelenti (Gabler 1998). Manapság azonban a korábbi évtizedeknél jóval többször fordul elő, hogy a címlapra rutinszerűen, naponta kerül a kormány botrányait taglaló írás – szóljon az akár a Nagy-Britanniában történő visszaélésekről, az olaszországi Tangentopoliáról,⁶ a japán Sagawáról⁷ vagy az amerikai Lewinsky-afférről (Lull & Hinerman 1997). Az ilyen hírek állítólag kikezdi a társadalmi viszonyokat és a politikai tekintélyt alátámasztó bizalmat. A bulvárosodás talán előrehaladottabb Európában, mint az amerikai vagy a japán sajtóban. A The Sun vagy a Der Bild élen jár ebben, miközben mindkettőt több millióan olvassák. Ugyanakkor hasonló jelenségek figyelhetők meg a nézettségi mutatókat kergető amerikai helyi tévéhíradókban és a „mindent elmondunk, folyton beszélünk” filozófiájára épülő kábeltévés hírmagazinokban.

Sokan abban bíznak, hogy az internetet majd elkerülik ezek a gondok, mások viszont attól tartanak, hogy ez a médium csak felerősíti a politikai cinizmust. Owen és Davis arra a következtetésre jutott, hogy az internet ugyan új információ-forrásokkal szolgál a politika iránt érdeklődőknek, de – mivel nem mindenki férhet hozzá – jó okunk van kételkedni abban, hogy az új médium képes átalakítani a demokratikus részvételt (Owen & Davis 1998). Murdock és Golding szerint az internet egyszerűen újratermelheti, esetleg fel is erősítheti a hagyományos politikai részvételben meglévő társadalmi aránytalanságokat (Murdock & Golding 1989). Hill és Hughes úgy véli, hogy az internet nem változtatja meg az embereket, csupán lehetővé teszi számukra, hogy ugyanazokat a dolgokat másként is csinálhassák (Hill & Hughes 1998). Ráadásul az interneten gyorsan jelennek meg a hírek, ami alááshatja a régebbi médiumok újságírói normáit, ahhoz hasonlóan, ahogy a Drudge Report on-line hírfórum lekörözte a Newsweeket, amikor elsőként közölte a Lewinsky-sztorit. Az internet ugyanakkor olyan fórumot is kínál, amely aránytalanul felerősítheti a demokratikus politikai élet fősodratól igen messze eső hangokat, például a fehérek felsőbbrendűségét hirdető rasszistákét vagy a bombagyártó terroristákét.

Az elemzők egy másik, hasonló nézeteket valló csoportja szerint a politikai kommunikáció problémái elsősorban a professzionális marketing eljárásaira vezethetőek vissza. Sok országban megfigyelhető, látványos jelenség, hogy csökken a „premodern” kampány jelentősége, azaz egyre kevésbé fontos a helyi pártgyűlések szerepe, a szavazók ajtaján egyenként kopogtató kampányolás, illetve a szavazó és a jelölt közti közvetlen érintkezés. A „modern” kampány megjelenésére jellemző a politikai marketing technikáinak széleskörű alkalmazása (Swanson & Mancini 1996; Butler & Ranney 1992; Bowler & Farrell 1992). A stratégiai kommunikáció része a kampány „professzionizálódásának”, amely során mind nagyobb szerep jut a PR, a hírkezelés, a reklám, a beszédírás és a piackutatás technikai szakértőinek (Norris et al. 1999; Norris 1997).

Sokak szerint a politikai marketing szerepének növekedése felel a politikai vezetőkkel és intézményekkel szembeni cinizmusért. Az aggodalmak középpontjában az a feltevés áll, hogy a spin doctorkodás, az értékesítés és meggyőzés technikai aláássák a politikai vezetők hitelét (Jones 1995, Rosenbaum 1997). Ha a politikában mindent úgy terveznek meg, hogy a lehető legszélesebb rétegnek tessenek, akkor talán nehezebb megbízni az üzenetben vagy az üzenet küldőjében. Bár a közvélemény-kutatások Bob Franklinnek sem szolgáltatnak közvetlen bizonyítékokat, mégis ő kínálja a tézis legtisztább megfogalmazását, amikor elátkozza „a politika csomagolását” (Franklin 1994). Sokan mások is aggályokat hangoztatják a brit, a német és a skandináv választási kampányok „amerikanizálódása” miatt, illetve azért azon hatás miatt, amelyet az amerikanizálódás gyakorolhat a politikai pártokba vetett bizalomra (Pfetsch 1996; Siune 1998; Brants & van Zoonen 1996; Negrine & Papathanassoulou 1996). A pártok és jelöltek által használt „negatív”, vagy támadó hirdetések is aggasztóak, mert ez a gyakorlat passzivitásra készítheti a választókat (Ansolabehere & Iyengar 1995; Kaid & Holtz-Bacha 1995; Jamieson 1984 & 1992; Johnson-Cartee & Copeland 1991).

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a média-kór okairól eltérő módon vélekednek Amerikában és Európában. A strukturális szempontok képviselői a posztindusztriális társadalmakat általában jellemző intézményes fejlődés szerepét hangsúlyozzák, így a híripart a bulvárosodás felé terelő gazdasági nyomást, a közszolgálati televíziózás térvesztését, illetve a széttöredezettebb, sokcsatornás televíziós környezet kialakulását. A kulturális nézőpontból közelítők az amerikai újságírás történeti eseményeit hangsúlyozzák, jelesül a Vietnamot és Watergate-et követően kialakult, ellenségesebb hírkultúrát.

A kampány szerepét hangsúlyozók a politikai marketing előtérbe kerülésére, a spin doctorok, reklámszakemberek és közvélemény-kutatók mint kísérőjelenségek súlyának növekedésére hívják fel a figyelmet, és úgy vélik, mindezek csökkentik az állampolgárok és a képviselők közötti személyes kapcsolatot. Ez a nézőpont több értelmezést foglal magában, a fontos különbségektől függetlenül azonban ezek az értelmezések abban mindenképp megegyeznek, hogy a politikával szemben érzett állampolgári kiábrándultságért legalább részben a politikai kommunikációt teszik felelőssé.

Természetesen vannak a szakirodalomban ellenvélemények is: a média-kór elméletének alátámasztására használt bizonyítékokat az utóbbi években egyre több szkeptikus elemző kérdőjelezi meg. Saját korábbi kutatásaimból például az derült ki, hogy – noha a tévézés és az apátia egyes jelei közt valóban van kapcsolat – a média-kór elméletével szemben a hírmédiára fordított figyelem az állampolgári aktivitás pozitív mutatóival hozható összefüggésbe az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és más országokban is (Norris 1996 & 1997 & 2000; Norris et al. 1999). Kenneth Newton kimutatta, hogy Nagy-Britanniában a politikai napilapok olvasása és sok tévéhíradó megnézése nagyobb politikai tudással, érdeklődéssel és a politika jobb megértésével jár együtt (Newton 1997 & 1999). Christina Holtz-Bacha hasonló eredményekre jutott a németországi hírmédiára fordított figyelem

vizsgálatakor (Holtz-Bacha 1990). Curtice, Schmitt-Beck és Schrott szintén pozitív összefüggéseket találtak öt nemzetre kiterjedő, az 1990-es évek elején lezajlott választásokat vizsgáló kutatásukban (Curtice et al. 1998).⁸ Az amerikai országos választási tanulmányok, a National Election Studies (NES) legfrissebb, Stephen Earl Bennett és kollégái által készített felmérése szerint a politikába vetett bizalom szorosan összefügg a hírmédiába vetett bizalommal, és semmi sem utal arra, hogy a hírmédia használata kapcsolatban állna a politikai cinizmussal (Bennett et al. 1999).

Mindezidáig azonban az ellenvélemények csak néhány tudományos tanulmányban jelentek meg, ami azzal jár, hogy ezeket a hangokat teljesen elnyomja a modern újságírás állapotán kesergő nagy kórus. Mielőtt mindannyian beállunk a média-kór hívei közé, tegyük fel a kérdést: milyen kézzelfogható bizonyítékok támasztják alá a feltételezést? Itt röviden ismertetek két olyan adatforrást, amely kétségbe vonja az alapkijelentések némelyikét: a háború utáni időszakban a hírmédia politikai tudósításaira kiható, nagyobb strukturális trendek aggregált mutatóit; illetve a közvélemény-kutatások azon adatait, amelyek az egyének hírmédiára fordított figyelmének hatását tárják fel.

A híripar trendjei

A média-kór mellett szóló bizonyítékok vizsgálatánál különbséget kell tennünk a politikai kommunikáció gyártása, tartalma és hatásai között. Miközben a gyártási folyamat kétségkívül átalakult az elmúlt ötven év során, nem egyértelmű, hogy a változás hogyan hatott a tartalomra, az pedig még kevésbé világos, hogy e változás milyen hatást gyakorolt a nagyközönségre. A híripar valóban megváltozott a háború utáni korszak jelentős technikai, gazdasági-társadalmi és politikai fejlődésének hatására. Az 1950-es évek óta a nyomtatott sajtóban nőtt a tulajdon koncentrációja, és csökkent a független lapok száma. A média-kórról szóló elméletekben megjelenik a posztindusztriális társadalmakban eladott lapok példányszámának csökkenése miatti félelem, ám ennek a félelemnek nincs valós alapja. A 2. ábrából kiderül, hogy a háború után nőtt a televízió nézéssel töltött órák száma, miközben az OECD országokban a lapeladási mutatók stabilak maradtak. Az 1980-as években a Nyugat-Európa nagyobb részében állami monopóliumot élvező közszolgálati televíziózást egyre erősebb versenyre kényszerítették a gyorsan szaporodó, új, földfelszíni sugárzású, kábeles, műholdas és digitális televíziócsatornák. Az 1990-es évek közepe óta az internetes robbanás fenyegeti a televízió pozícióját, elsősorban Észak-Amerikában és Skandináviában.

E fejlemények összességükben azt eredményezik, hogy az elérhető hírmédiákban megtalálható formák, szintek és közönségek fragmentálódtak és változatosabbá váltak. A rendelkezésünkre álló összehasonlító adatokból öt folyamat rajzolódik ki. Ezek mind fontosak lehetnek a média-kór elméletének strukturális folyamataira nézve. Először is nőtt az össz-hírfogyasztás. Az utóbbi három évtizedben szinte megkétszereződött azon európaiak aránya, akik napi rendszerességgel olvasnak hírlapot, miközben a tévéhíradót napi rendszerességgel nézők aránya az 1970-es mintegy 50 százalékról 1999-re közel 75 százalékra emelkedett. Az olyan társadalmi változások, mint az írni-olvasni tudók, a tehetősebbek és a szabadidővel rendelkezők arányának növekedése, valószínűleg hozzájárultak ezekhez a fejleményekhez.

Másodsorban, az OECD államokban működő híriparok szerkezete nagymértékben különbözik egymástól, és az is tény, hogy sok társadalomban a tévé nem feltétlenül váltotta fel a napilapokat mint fontos hírforrásokat. Gyakran általánosítunk az amerikai szakirodalom alapján, de más posztindusztriális társadalmakkal összehasonlítva az Egyesült Államokban rendkívül kevés napilapot és tévéhíradót fogyasztanak. Az olyan országokban, mint Svédország, Ausztria és Németország, sokkal több újságot olvasnak az emberek. Finnországban, Hollandiában és - csekélyebb mértékben - Nagy-Britanniában mind napilapokból, mind tévéhíradókból többet fogyasztanak.

Továbbá változatosabbak lettek a hírek formái és megjelenésük fórumai. Az 1960-as években a nézők általában a megszokott esti fő-híradókból és közéleti műsorokból értesültek a hírekről. Ma ezeket kiegészítik a 24 órás hírcsatornák, a televíziós magazinműsorok és talk show-k. A rádiók óránként mondják be a legfontosabb híreket, és számtalan internetes hírforrás is működik. Az internet-hozzáférés sok posztindusztriális társadalomban ugrásszerűen nőtt. Az 1990-es évek végén az európaiak körülbelül ötöde, az amerikaiak és skandinávok nagyjából fele használta az internetet. Amerikában és Európában a hírek letöltése az internet használatának egyik legelterjedtebb formája. Ezek a fejlemények azt eredményezik, hogy az emberek a korábbiaknál könnyebben, szinte véletlenszerűen is találkozhatnak a hírekkel. Részben ennek köszönhetően az utóbbi évtizedekben a hírfogyasztó közönség több társadalmi réteget foglal magában, mint korábban - különösen a nyomtatott sajtó esetében. A standardizált koeficiens eredményei azt mutatják, hogy az olvasói kör kibővült végzettség, nem és osztály szempontjából, miközben az olvasók korosztályi profilja nem változott.

Végül az új információs környezet nagyban bővítette a közügyekről való tájékozódás lehetőségeit a média különböző csatornáin, műsorain, megjelenési formáin és szintjein. Az 1970-es évek óta az OECD országok közszolgálati csatornáin megjelenő hír- és közéleti műsorok mennyisége több mint háromszorosára nőtt. Ebbe természetesen nem számolják bele az olyan új, kereskedelmi, 24 órában működő hírcsatornákat, mint a Sky vagy a CNN.

Kérdés, hogy a strukturális változások valóban rontottak-e a politikai újságírás hagyományos normáin. Sokan attól tartanak, hogy hosszú távon csökkenhet a „kemény” hírek, például a külpolitikáról, a belpolitikai ügyekről és a parlamenti vitákról szóló tudósítások súlya. Ezek helyét átveszik a „lebutított” hírek, amelyek inkább az információközlő szórakoztatás körébe tartoznak, és elsősorban a botrányokról, ismert személyiségekről és szexről szóló sztorikra koncentrálnak. A brit bulvárlapok, a német „boulevard” sajtó, valamint az amerikai helyi tévéhíradók sokban hasonlítanak egymásra. Annál azonban, hogy az 1980-as és 1990-es évek folyamatait a minőségi újságírás színvonalának feltartóztatatlan romlásaként értelmezzük, pontosabb, ha úgy fogalmazzunk: a piac szintjei, formái és témái szerint sokszínűbbé vált. A puha hírek és az infotainment kétségkívül előretörték a

piac egyes szektoraiban, de közben a politikai eseményekre, a külpolitikára és a pénzügyi hírekre koncentrálo minőségi újságírás könnyebben elérhetővé vált máshol. A C-Spanen sugárzott véget nem érő szenátusi viták ugyanúgy elérhetőek, mint a „Jerry Springer Show” véget nem érő vitái a szexről és a magánkapcsolatokról. A Sunt ugyanazon az újságosstandon árulják, ahol az Economistot. A News.bbc.co.uk ugyanolyan könnyen hozzáférhető, mint az amszterdami pornográf oldalak.

A sokszínűbbé válás nem azt jelenti, hogy az egész társadalmat fokozatosan „elbutítják” a médiában tapasztalható folyamatok. Ha csak arra figyelünk, milyen túlzásokba esik a piac bulvár-része, mennyi szemetet hordanak össze az amerikai kábeltelevízió talk show-k a maguk végtelen okoskodásával vagy az amerikai helyi híradók véres sztorikon alapuló műsorpolitikájukkal (if it bleeds it leads), elkerüljük a figyelmünket az olyan drámai változások, mint az a lehetőség, hogy élőben nézhessük a törvényhozási vitákat vagy a mozambiki árvízhez hasonló természeti katasztrófákat. Nem beszélve az önkormányzati szolgáltatásokról az interneten beszerezhető információkról. A sokszínűbbé válás magában rejt egy másik veszélyt is: az információáramlásból részesedők és az abból kimaradók közötti szakadék mélyülését. Viszont – amint láttuk – az utóbbi negyedszázad során a hírek közönsége nemcsak méretét tekintve nőtt, de társadalmi összetétele is sokszínűbb lett.

A hír-kultúra más feltételezett hosszú távú változásait alátámasztó bizonyítékok továbbra sem meggyőzőek. Szisztematikusabb adatokra lenne szükségünk például annak megállapítására, hogy valóban több-e a politikusokat negatívan kezelő tudósítás a választások idején, vagy hogy tényleg ellenségesebbé vált-e a kapcsolat az újságírók és a kormányok között. A rendelkezésre álló tanulmányok azonban azt sugallják, hogy a politikai újságírás egyes országokban megfigyelt változásai nem a posztindusztriális társadalmakra általánosan jellemző folyamatokat példázják, hanem sokszor erősen függenek az adott országra jellemző körülményektől (Esser é.n.). A huszonegy ország hír-kultúráját az újságírókkal készült kérdőíves felmérés alapján összehasonlító legátfogóbb kutatás például szinte semmilyen konszenzust nem talált a szakmai szerepek, etikai értékek és újságírói normák terén (Weaver 1998).⁹ Ez arra vall, hogy nincs szó az újságírás egyetlen domináns, az amerikai normákon alapuló modelljének kialakulásáról. Inkább jelentős változatosság tapasztalható világszerte. Ugyanúgy – bár erre a kérdésre nem tudok részletesen kitérni írásomban – kétségtelen az is, hogy a politikai kampányokat átalakította a híripar sokszínűbbé válása, illetve a politikai marketing technikáinak széleskörű alkalmazása. Nem arról van szó, hogy a különböző országok egy-az-egyben importálták az amerikai kampányok gyakorlatát. Inkább az történik, hogy az Izraelhez, Argentínához vagy Nagy-Britanniához hasonló államok a jelek szerint nagyobb figyelmet fordítanak a formális visszajelző-mechanizmusokra, a közvélemény-kutatásokra és a fókuszcsoporthoz, és egyre nagyobb szerepet tulajdonítanak a marketing és PR területéről érkező kampány-szakembereknek. Az összehasonlító felmérések azt mutatják, hogy a „bevásárló” modellben (shopping model) a pártok azokat a technikákat veszik át, amelyek saját környezetükhöz megfelelőnek tűnnek, de ezekkel csak kiegészítik a választási küzdelem régebbi formáit, nem vetik el azokat (Plassner et al. 1999). Még Amerikában is őrzik a szavazókkal fenntartott közvetlen érintkezés hagyományos formáit. Például New Hampshire-ben, ahol a weboldalakhoz hasonló újabb kampány-kommunikációs formák együtt élnek az érintkezés hagyományos formáival.

Ha az új technikák jobban kötik a pártokat és a választók számára fontos témákhoz, akkor – ahelyett, hogy kárhóztatnánk a „spin doctorkodás fekete művészetét” – a politikai kommunikáció professzionalizálódását felfoghatjuk úgy is, mint a demokratikus folyamat kiszélesítését. A legfontosabb kérdés nem a marketing-technika mint olyan mind gyakoribb alkalmazása, amit senki nem vitat, hanem az, hogy milyen hatással van mindez a politikusokra és a szavazókra.¹⁰

Az állampolgári aktivitásra gyakorolt hatás

Ezzel eljutottunk a vita központi kérdéséhez: van-e szilárd bizonyíték arra, hogy a politikai kommunikációban bekövetkezett változások szerepet játszottak az állampolgárok politikától való távolmaradásához? A média-kör elméletei azt állítják, hogy a médiában megjelenő hírek fogyasztása nem kedvez a politikai tanulásnak, kikezdi a politikai vezetőkbe és kormányokba vetett bizalmat, valamint akadályozza a politikai mozgósítást. Az elmélet hívei szerint mindez azt eredményezi, hogy az aktív demokratikus állampolgárság intézménye hanyatlásnak indult. E rövid írás keretei nem engedik meg, hogy a bizonyítékok széles körét tárgyaljam, de más munkáimban (Norris 2000) kimutattam, hogy egész sor európai és amerikai felmérés szolgál bizonyítékokkal a fenti állítások hitelességét megkérdőjelezők számára.

Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy a média-kör hipotézisével ellentétben a hírmédia használata pozitívan viszonyul a politikai tudás, bizalom és mozgósítás mutatóinak egész sorához. Azok az emberek, akik több tévéhíradót néznek, több újságot olvasnak, szörfölnek a neten, illetve odafigyelnek a kampányokra, következetesen nagyobb tudással rendelkeznek, jobban bíznak a kormányukban és hajlamosabbak részt venni a politikában. Ez a kapcsolat szignifikáns marad még akkor is, ha egész sor kontroll változót vezetünk be a többváltozós regressziós modellekbe. Az eredmények megerősítik, hogy az újságokra, országos tévéhíradókra és az interneten megjelenő kampányhírekre fordított figyelem szignifikáns összefüggést mutat a kampány-aktivitással, még akkor is, ha bevezetjük a társadalmi háttér kontroll változóját. Hasonlóan pozitív kapcsolatot mutat Európa és az Egyesült Államok az állampolgári tudás és a politikai bizalom többdimenziós indikátorának használatakor.¹¹

Egyáltalán nem beszélhetünk tehát amerikai sajátosságról, hiszen az összefüggés mind Európában, mind az Egyesült Államokban kimutatható. Az eltérő adathalmazokat, más országokat, az utóbbi fél évszázad különböző időszakait vizsgáló ismételt felmérések megerősítik a pozitív összefüggést, még akkor is, ha bevezetjük a hírek közönségét jellemző tényezőket, például az iskolai végzettség vagy az előzetes politikai érdeklődés kontroll változóit. A bizonyítékok azt sugallják, hogy az emberek nem egyszerű passzivitással reagálnak a nekik címzett politikai kommunikációra, mint valami naív „inger-reakció” modellben, hanem kritikusan és aktívan vizsgálják meg, vetik el, illetve értelmezik a rendelkezésre álló információkat. A magasabb iskolai végzettségű és közügyekben jártasabb emberek képesek felhasználni a hírforrások és párt-üzenetek összetettebb skáláját arra, hogy megtalálják a

gyakorlati politikai választásokhoz szükséges információkat. A felmérések azt bizonyították, hogy Amerikában és Európában a hírekre fordított figyelem nem függ össze az állampolgári passzivitással. Következtetések: Angyali kör?

Miért kell pozitív összefüggést találnunk az állampolgári aktivitás és a hírmédiára fordított figyelem között? Három lehetséges válasz kínálkozik a kérdésre, amelyet itt nem lehet végleg lezárni. Az egyik értelmezés a szelekciós hatásokra épül. Eszerint természetes, hogy azok, akik eleve (bármilyen okból) a leginkább hajlamosak a politikai részvételre, nagyobb érdeklődést mutatnak a hírekben közvetített közügyek iránt. Ezért az ok-okozati összefüggés egyirányú lehet, a már meglévő attitűdöktől vezethet a médiában megjelenő hírek felhasználásához. Ez a nézet összeegyeztethető a médiahasználat és élményszerzés-modell (uses and gratifications) irodalmával, amely szerint a médiafogyasztási szokások a közönség előzetesen meglévő hajlamait tükrözik: a foci szerető emberek a sporteredményeket keresik, a wall streeti befektetők a gazdasági oldalakra lapoznak, míg azok, akiket érdekel a politika, a kormányról és politikájáról szóló szerkesztőségi cikkeket, publicisztikákat fogják elolvasni (Blumler & Katz 1974). Ha azonban egy tisztán egyirányú szelekciós hatást feltételezünk, abból az is következne, hogy hiába fordítunk ismételt figyelmet a közügyekről szóló hírekre, semmit nem tanulunk róluk. Márpedig ez eleve értelmetlen gondolat.

A másik értelmezés a média hatását tételezi fel. Eszerint a közügyek (bármilyen okból történő) követése a sajtóban vagy a televízióban várhatóan fokozza érdeklődésünket és tudásunkat a kormányról és a politikáról. Márpedig ez elősegíti a politikai részvételt. Minél többet olvasunk vagy látunk, annál többet tanulunk. A hírfogyasztási szokásokat sok tényező befolyásolhatja: a szabadidős szokások, a műsorok időpontja. Például az emberek megnézhetik a híradót azért, mert az egy népszerű vígjáték-sorozat után következik, vagy meghallgathatják a híreket, mert a rádióadók két zeneszám közé ékelik be a hírperceket, vagy elolvashatják a politikai tudósításokat, mert előfizetnek egy újságra. Ez a nézet szintén egyirányú ok-okozati összefüggést feltételez, csak ebben az esetben a már meglévő hírfogyasztási szokásokból kiindulva jutunk el a politikai attitűdökig. Mindkét nézet logikus értelmezést kínálhat a megállapított összefüggésekhez. Mindkettő lehet igaz. Senki nem tudja megállapítani az ok-okozatiság irányát az egy adott időpontban végzett keresztmetszeti közvéleménykutatásokból.

Ésszerűbb és meggyőzőbb megoldásnak tűnik azonban, ha kétirányú, interaktív folyamatot, vagyis egy angyali kört tételezünk fel. Hosszú távon, a családi vagy munkahelyi szocializációs folyamathoz hasonló ismétlődő hatások alatt valóban létrejöhét egy olyan „angyali kör”, amelyben a média hírei és a pártok kampányai aktivitásra ösztönzik az embereket. Azok figyelnek oda a legjobban a politikai hírekre, akiket a legjobban érdekel a téma, és akik a legtöbbet tudnak róla. A közügyekről (a jelöltek és pártok politikai álláspontjairól, az ország előtt álló társadalmi és gazdasági problémák súlyosságáról) való komolyabb tájékozódás csökkenti a további állampolgári aktivitás korlátait. Ebben az értelmezésben tehát a megerősítés a demokratikus részvételnek kedvező irányba tereli a dolgokat.

Ugyanakkor a médiának jóval kevésbé áll hatalmában megerősíteni a közönyösök passzivitását. Ez annak tulajdonítható, hogy – mivel bárki könnyen hozzáférhet a jelenleg elérhető számtalan tájékoztató alternatívához és legalább minimális mértékben érdeklődik a politika iránt – amikor ez a csoport találkozik a politikáról és közügyekről szóló hírekkel, tagjainak habitusa azt valószínűsíti, hogy inkább átlapozzák a politikai oldalakat, kikapcsolják a tévét, vagy másik weboldalt keresnek maguknak. Ha a közönyös állampolgárok mégis megnézik a híreket, valószínűleg kevésbé fognak odafigyelni rájuk. Ha pedig mégis odafigyelnek, nagyobb a valószínűsége annak, hogy nem bíznak a médiában mint információ-forrásban. Ha valaki ismételt figyelmet kívül hagyja a politikai üzeneteket, akkor mintegy beoltja magát a lehetséges hatásuk ellen. Ezt az elméletet nem lehet meggyőzően bizonyítani a rendelkezésre álló keresztmetszeti közvélemény-kutatási adatokkal, mint ahogy a média-kör elméletei sem igazolhatóak ugyanezen adatokkal, de hihető és összefüggő magyarázatot ad a tanulmányom tárgyául választott kérdések egy részére.

A média-kórról szóló állítások módszertanilag hibás alapokra épülnek, ezért a legjobb esetben nem bizonyítottak, a legrosszabb esetben hamisak. Ezért túl gyakran hibáztatjuk az üzenet hordozóját a politikai élet mélyebben gyökerező bajaiért. Pedig fontos lenne tisztában lenni ezekkel a kérdésekkel, és nemcsak azért, mert a tudásunk bővítésének érdekében meg kell értenünk az állampolgári közönyösség valódi okait, hanem azért is, mert a helyes diagnózisból sok fontos következtetést vonhatunk le, amikor a politikai megoldásokat keressük. Különösen fontos mindez a fiatal demokráciákban, amelyek a diktatúra utáni átmenet részeként próbálják megerősíteni a szabad sajtó intézményét. Az üzenet hordozójának hibáztatása mélyen konzervatív stratégiának bizonyulhat, és megakadályozhatja a hatékony intézményi reformokat, különösen azokban a kultúrákban, amelyekben fontosnak tartják, hogy a sajtót ne az állam szabályozza.

Írásom nem azt állítja, hogy minden a lehető legnagyobb rendben van a lehetséges politikai világok legjobbjában. Ha nem is működésképtelenek, de a képviselői demokrácia alapintézményei tele vannak mélyen gyökerező hibákkal; nem szeretnék panglossi nézetet képviselni. Érvélem lényege, hogy sok hiba vezethető vissza mélyen rejlő szerkezeti okokra, legyen szó akár a dollár-áradatról és az életképes harmadik pártok hiányáról az amerikai választásokon, akár a korrupció és visszaélések tengeréről Oroszországban, akár az átláthatóság és számonkérhetőség hiányáról Brüsszelben. Ha felhagynánk végre a média és a politikai újságírás hibáztatásával és magukra a problémákra figyelni, talán könnyebben találnánk hatásos megoldásokat.

Irodalom

- Achille, Y. & Bueno, J. I. (1994): Les télévisions publiques en quête d'avenir. Grenoble: Presses Universitaires.
Ansolabehere, Stephen & Iyengar, Shanto (1995): Going Negative: How Political Advertisements Shrink and Polarize the Electorate. New York: Free Press.
Baker, William F. & Dessart, George (1998): Down the Tube. New York: Basic Books.

- Becker, Lee & Whitney, Charles D. (1980): „Effects of Media Dependencies: Audience Assessment of Government.” *Communication Research*. 7(1): 95-120.
- Becker, Lee & Sobowale, Idowu A. & Casey, William Jr.: „Newspaper and Television Dependencies (1979): Effects on Evaluations of Public Officials.” *Journal of Broadcasting*. 23(4): 465-75.
- Bennett, Stephen Earl & Rhine, Staci L. & Flickinger, Richard S. & Bennett, Linda L.M. (1999): „Videomalaise Revisited: Reconsidering the relation between the public’s view of the media and trust in government.” *The Harvard International Journal of Press/Politics* 4(4): 8-23.
- Blumler, Jay G. & Katz, Elihu (eds., 1974): *The Uses of Mass Communications: Current Perspectives on Gratifications Research*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Blumler G., Jay & Gurevitch, Michael (1995): *The Crisis of Public Communication*. London: Longman.
- Blumler G., Jay & Gurevitch, Michael (1999): „Elections, the Media and the Modern Publicity Process.” In Ferguson, M. (ed.): *Public Communication: The New Imperatives*. London: Sage.
- Blumler G., Jay & Gurevitch, Michael (1997): „Origins of the Crisis of Communication for Citizenship.” *Political Communication*. 14(4): 395-404.
- Bowler, Shaun & Farrell, David (1992): *Electoral Strategies and Political Marketing*. New York: St. Martin’s Press.
- Butler, David & Ranney, Austin (1992): *Electioneering*. Oxford: Clarendon Press.
- Cappella, Joseph N. & Jamieson, Kathleen H. (1996): „News Frames, Political Cynicism and Media Cynicism.” In Kathleen Hall Jamieson. (ed., 1997): *The Media and Politics, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Volume 546; *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*. New York: Oxford University Press.
- Cass, Frank & Andersen Svein S. & Eliassen, Kjell A. (1996): *The European Union: How Democratic is It?* London: Sage.
- Crozier, Michael & Huntington, Samuel P. & Watanuki, Joji (1975): *The Crisis of Democracy*. New York: New York University Press.
- Curran, James & Seaton, Jean (1991): *Power Without Responsibility. The Press and Broadcasting in Britain*. London: Routledge.
- Curtice, John & Shmitt-Beck, Rudiger & Schrott, Peter (1998): „Do the Media Matter?” Paper presented at the Annual Meeting of the Mid-West Political Science Association, Chicago.
- Dahlgren, Peter & Sparks, Colin (1995): *Communication and Citizenship*. London: Routledge.
- Dahlgren, Peter & Sparks, Colin (1995): *Television and the Public Sphere*. London: Sage.
- Dautrich, Kenneth & Hartley Thomas H. (é.n.): *How the News Media Fail American Voters: Causes, Consequences and Remedies*. New York: Columbia University Press.
- Entman, Entman (1989): *Democracy without Citizens: Media and the Decay of American Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Esser, Frank (é.n.): „Tabloidization of News: A Comparative Analysis of Anglo-American and German Press Journalism.” *European Journal of Communication*. 14(3): 291-324.
- Fallows, James (1996): *Breaking the News*. New York: Pantheon Books.
- Franklin, Bob (1994): *Packaging Politics*. London: Edward Arnold.
- Gabler, Neil (1998): *Life the Movie*. New York: Alfred A. Knopf.
- Habermas, Jürgen (1984): *The Theory of Communicative Action*. London: Heinemann.
- Habermas, Jürgen (1998): *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hachten, William A. (1998): *The Troubles of Journalism*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Hall Jamieson (1996): *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Volume 546.
- Hart, Roderick (1994): *Seducing America*. New York & Oxford University Press;
- Hart, Roderick (1996): „Easy Citizenship: Television’s Curious Legacy.” In Jamieson, Kathleen Hall (ed.): *The Media and Politics. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Volume 546.
- Hayward, Jack (1995): *The Crisis of Representation in Europe*. London: Frank Cass.
- Hill, Kevin A. & Hughes, John E. Hughes (1998): *Cyberpolitics*. New York: Rowman and Littlefield.
- Holtz-Bacha, Christina (1990): „Videomalaise Revisited: Media Exposure and Political Alienation in West Germany.” *European Journal of Communication*. 5: 73-85.
- Jamieson, Kathleen H. (1992): *Dirty Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Jamieson, Kathleen H. (1984): *Packaging the Presidency: A History and Criticism of Presidential Advertising*. New York: Oxford University Press.
- Jones, Nicholas (1995): *Soundbites and Spin Doctors*. London: Cassell.
- Johnson-Cartee, Karen S. & Copeland, Gary A. (1991): *Negative Political Advertising: Coming of Age*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kaase, Max (2000): „Germany.” In Gunther, Richard & Mughan, Anthony (eds.): *Democracy and the Media: A Comparative Perspective*, New York: Cambridge University Press.
- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (1999): *Warp Speed*. New York: The Century Foundation Press.
- Lang, Kurt & Lang, Gladys (1966): „The Mass Media and Voting.” In Berelson, Bernard & M, Janowitz (eds.): *Reader in Public Opinion and Communication*. New York Free Press.
- Ladd, Everett Carl & Bowman, Karlyn H. (1998): *What’s Wrong? A Survey of American Satisfaction and Complaint*. Washington, DC: AEI Press.
- Lee Kaid, Lynda & Holtz-Bacha, Christina (1995): *Political Advertising in Western Democracies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lowery, Shearon A. & DeFleur, Melvin L. (1995): *Milestones in Mass Communication Research*. New York: Longman.
- Lull, James & Hinerman, Stephen (1997): *Media Scandals*. Oxford: Polity Press.
- McLeod, Jack & Brown, Jane D. & Becker, Lee B. & Ziemke Dean A. (1977): „Decline and fall at the White House: A Longitudinal Analysis of Communication Effects.” *Communication Research*. 4:3-22.
- Miller, Arthur & Goldenberg, Edie H. & Erbring, Lutz (1979): ‘Set-type Politics: The Impact of Newspapers on Public Confidence.’ *American Political Science Review*. 73: 67-84.
- Murdock, Graham & Golding, Peter (1989): „Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of

- Privatised Communications." *Journal of Communication*. 39: 180–193.
- Negrine, Ralph & Papathanassoloulos, Stylianos (1996): „The Americanization’ of Political Communication: A Critique.” *The Harvard International Journal of Press/Politics*. 1(2): 45–62.
- Newton, Kenneth (1997): „Politics and the News Media: Mobilisation or Videomalaise?” In Jowell, Roger & Curitce, John & Park, Alison & Thomson, Katarina & Brook, Lindsay (eds.): *British Social Attitudes: the 14th Report, 1997/8*, Aldershot: Ashgate.
- Newton, Kenneth (1999): „Mass Media Effects: Mobilization or Media Malaise?” *British Journal of Political Science*. 29: 577–599.
- Norris, Pippa (1996): „Does Television Erode Social Capital? A Reply to Putnam.” *P.S.: Political Science and Politics XXIX* (3).
- Norris, Pippa (1997): *Electoral Change since 1945*. Oxford: Blackwell.
- Norris, Pippa (1997): „Political Communications.” In Dunleavy, Patrick & Gamble, Andrew & Holliday, Ian & Peele, Gillian (eds.): *Developments in British Politics 5*. Basingtoke: Macmillan.
- Norris, Pippa (ed., 1999) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Pippa Norris (2000): „Television and Civic Malaise.” In Susan J. Pharr & Robert D. Putnam (eds.): *What’s Troubling the Trilateral Democracies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Norris, Pippa & Curitce, John & Sanders, David & Scammell, Margaret & Semetko, Holli (ed., 1999): *On Message*. London: Sage.
- Nye, Joseph Jr; Zelikow, Philip; King, David (1997): *Why People Don’t Trust Government*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Owen, Diane & Davis, Richard (1998): *New Media and American Politics*. New York & Oxford University Press.
- Patterson, Thomas E. (1993): *Out of Order*. New York. Vintage.
- Patterson, Thomas E. (1996): „Bad News, Bad Governance.” In Kathleen Hall Jamieson (ed.): *The Media and Politics. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Volume 546.
- Pfetsch, Barbara (1996): „Convergence through privatization? Changing Media Environments and Televised politics in Germany.” *European Journal of Communication*. 8(3): 425–50.
- Pharr, Susan J. & Putnam Robert D. (eds., 2000): *Disaffected Democrats: What’s Troubling the Trilateral Countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Plassner, Fritz & Scheucher, Christian & Senft, Christian (1999): „Is There a European Style of Political Marketing?” In Bruce I. Newman (ed.): *The Handbook of Political Marketing*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Postman, Neil (1985): *Entertaining Ourselves to Death*. New York Viking.
- Putnam, Robert (1995): „Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America”. *PS: Political Science and Politics*. 28. December, 664–83.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster.
- Robinson, Michael (1976): „Public Affairs Television and the Growth of Political Malaise: The Case of ‘the Selling of the President’.” *American Political Science Review*. 70(3): 409–32. 425.
- Robinson, Michael J. & Sheehan, Margaret A. (1983): *Over the Wire and on TV: CBS and UPI in Campaign ’80*. New York: Russell Sage Foundation.
- Rosenbaum, Martin (1997): *From Soapbox to Soundbite: Party Political Campaigning since 1945*. London: Macmillan.
- Sabato, Sabato (1988): *Feeding Frenzy: How Attack Journalism has Transformed American Politics*. New York: Free Press.
- Siune, Karen (1998): „Is Broadcasting Policy Becoming Redundant?” In K. Brants, J. Hermes & Lizbet van Zoonen (eds.): *The Media in Question*. London: Sage.
- Schudson, Michael (1995): *The Power of News*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schulz, Winfried (1997): „Changes of Mass Media and the Public Sphere.” *Javnost – The Public*. 4(2): 57–90.
- Starker, Steven (1991): *Evil Empires: Crusading Against the Mass Media*. London: Transaction.
- Striking the Balance. Audience Interests, Business Pressures and Journalists’ Values (1999). Washington, DC: The Pew Research Center for the People & the Press.
- Swanson, David & Mancini, Paolo (1996): *Politics, Media and Modern Democracy*. New York: Praeger.
- Weaver, David H. (1998): *The Global Journalist: News People Around the World*. Cresskill, NJ: Hampton Press. 466–7.
- Weymouth, Tony & Lamizet, Bernard (1996): *Markets and Myths: Forces for Change in European Media*. London: Longman.
- Weymouth, Tony & Lamizet, Bernard (1998): „Media Change and the Political Effects of Television: Americanization of the Political Culture?” *Communications*. 23(4):527–543.
- Weymouth, Tony & Lamizet, Bernard (1999): *Striking the Balance: Audience Interests, Business Pressures and Journalists’ Values*. Washington, DC: The Pew Research Center for the People & the Press.

Lábjegyzetek

1

Részlet a szerző engedélyével Pippa Norris: *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-Industrial Democracies* címu könyvéből (2000, Cambridge University Press, N.Y.). Az eredeti szöveg megtalálható a www.pippanorris.com címen.

2

Ez a tanulmány a hírójságírás hatásait kutatja, ezért nem foglalkozik azon szociológiai elméletekkel, amelyek elsősorban azt vizsgálják, milyen hatással van a szórakoztató televízióműsorok nézése a társadalmi bizalomra, a közösséghez való kötődésre vagy az önkéntes társadalmi tevékenységekre. Ezekről lásd Putnam (1995).

3

Langék szerint: „A televízió politikai eseményekről készülő tudósításainak stílusa hatással lehet arra a hozzáállásra, amellyel a választó viszonyul a kormányához. [...] Véleményünk szerint a média védekező reakciókra készítheti az embereket, amikor a válságokat és konfliktusokat hangsúlyozza a szokványos döntéshozatali folyamatok elmagyarázása helyett.”

4

A Trilaterális Bizottságot amerikai, európai és japán magánszemélyek – vezető üzletemberek, kutatók, közalkalmazottak és nemkormányzati szervek munkatársai – hozták létre az 1970-es években azzal a céllal, hogy segítsék a fejlett ipari országok közötti együttműködést – A szerk.

5

Lásd például a *Striking the Balance* (1999) című kötet írásait.

6

Az 1992–93-ban kitört és a kormány lemondásához vezetett korrupciós botrány során Milánót nevezték Tangentopolinak („Kenőpénzvárosnak”) – A szerk.

7

Korrupciós botrány 1992–93-ban, amely azért emlékezetes, mert politikusra büntetésül kirótt bírság csak töredéke volt a kenőpénznek – A szerk.

8

A tanulmányuk arra az eredményre jutott, hogy Nagy-Britanniában, Németországban, Japánban, Spanyolországban és az Egyesült Államokban a tévéhíradóra vagy a napilapokra jobban odafigyelő emberek nagyobb valószínűséggel mutatnak érdeklődést a politika iránt, és a közügekkel szemben kevésbé távolságtartóak.

9

Az újságírókról készült felmérés nem talált konszenzust olyan kérdések relatív fontosságáról, mint az elemző anyagok írása, a kormány szemmel tartása, a közönségszórakoztatás, illetve a pontos vagy objektív tájékoztatás. Például azon újságírók aránya, akik a kormány szemmel tartásának szerepét „nagyon” vagy „rendkívül” fontosnak vélték, Németországban 33 százalék, az Egyesült Államokban 67 százalék, míg Nagy-Britanniában 88 százalék volt.

10

Bővebben lásd Norris et al. (1999).

11

További részletekért lásd Norris (2000).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

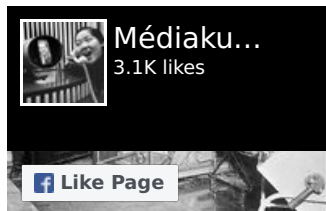

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 ősz

Politika

[Kaposi Ildikó:](#)

Napi Magyar Nemzet

Bevezetés¹

A Magyar Nemzet és a Napi Magyarország 2000 áprilisi egyesítése olyan pillanat a magyar sajtó történetében, amelyben megjelenik a kortárs magyar demokrácia és média szinte minden problémája, erénye és vitatott kérdése. Az egyesítés éppen ezért nem elemezhető a politikai környezet, a globális és hazai sajtópiaci változások, illetve a magyar nyilvános szféra sajátosságainak figyelembe vétele nélkül. A két lap összeolvadása ugyanakkor élesen vetette fel a kérdést, hogy mi a sajtó lényege: a demokrácia fontos szereplőit vagy piaci normák szerint értékelhető cégeket kell-e látnunk a napilapokban? A kérdés ugyan nem szerencsés, hiszen a kialakult, stabil szerkezetű sajtóban többnyire egyesül a két szempont, ám kétségtelenül igaz, hogy a Magyar Nemzet és a Napi Magyarország összeolvadásának megítélése sokban múlhat azon, hogy melyik szempontból vizsgáljuk az esetet. Az alábbi írás kísérletet tesz arra, hogy az említett tényezők adta összefüggések hálójában értelmezze az egyesülést, a 2000-es év kétségkívül egyik legfontosabb sajtópiaci eseményét.²

Az új tulajdonos

A Napi Magyarország–Magyar Nemzet összevonás híre negatív reakciókat váltott ki a sajtópiac többi szereplőjéből. A kritikus hangok egyfelől nem jósoltak piaci sikert az összevonással egyedüli konzervatív napilapként fennmaradó Magyar Nemzetnek: „Sokak szerint kétséges, hogy az „új” Magyar Nemzet valóban megerősödne a Napi Magyarországgal egyesülve” – írta a HVG (2000/10), míg a Népszabadság a „jobboldali sajtó tovább gyengülés[éről], vagy – ahogy ezt könnyen meg lehet jósolni – láncreakciószerű önfelszámolásá[ról]” írt (2000. április 17.). Másfelől fájlalták a Magyar Nemzet hagyományainak, így a sajtópaletta önálló színfoltjának eltűnését: „nemcsak a jövő, de maga a műhely is veszendőbe megy, [a Magyar Nemzet] újságíróinak közössége” (Magyar Hírlap, 2000. április 10.). A Magyar Hírlap meg is nyitotta véleményoldalát az összevonás következtében hontalanná vált konzervatív szerzők publicisztikai előtt, míg a Népszabadság újságírója hasonló gesztust sürgetett saját szerkesztőségétől. Megjelent az áthallásos újságírás jegyében vont párhuzam is a harmincas évek és a 2000. év lappiaci fordulata között: „Kormányközeli napilapok összeolvasztására tett kísérlet volt az 1936-os, a Gömbös-kormányzat által vezényelt akció is, amely a több mint fél évszázados múltú, konzervatívként emlegetett Budapesti Hírlap és a szélsőjobboldali eszmeiségű Új Magyarság egybegyűrésére irányult” (HVG, 2000/11).

A sajtó tulajdonosváltásairól általában szűkszavúan tudósító lapok reakciói is rávilágítanak arra, hogy a Magyar Nemzet esetében a lappiac többi szereplője úgy ítélte meg: az eseményben nem a piaci megfontolások játszották a döntő szerepet. Elemzők is arról írnak, hogy a kormány egyesítette a két lapot, sőt, a Fidesz-kormány regnálása alatt kiújult médiaháború részének tekintik az egyesülést (Bajomi-Lázár 2001: 132, 142). Ennek a vélekedésnek kétségtelenül van alapja, amennyiben úgy értelmezzük, hogy a postabankos médiaportfólió megmaradt részét képező Magyar Nemzet állami tulajdonú lapból változott magántulajdonban lévő újsággá, ily módon tehát a tulajdonosváltásba döntő beleszólása volt a kormánynak.

Ismeretes, hogy a kormány először a magyarországi sajtóprivatizáció jellemző gyakorlatának szellemében megpróbált külföldi szakmai befektetőt találni a Magyar Nemzetnek (a brit Telegraph konzervatív lapok kiadójával folytattak tárgyalásokat). Amikor azonban ez a kísérlet meghiúsult, a Magyar Nemzetet a Napi Magyarországot is kiadó Mahir Lapkiadó Kft. vásárolhatta meg. Nyilvánvaló, hogy a Magyar Nemzet konzervatív jellegének megőrzése fontos szempont volt az eladásban, amely végül a Fidesz közeliként ismert Mahir tulajdonába juttatta a lapot. Ugyanakkor 2000. március 24-én a Mahir Lapkiadó Kft. tulajdonjogát átruházták Liszkay Gábor ügyvédre és a Delaware-ban bejegyzett offshore cégre, az AAB Marketing Services LLC-re, és 2000. június 20-tól a Mahir Lapkiadó Kft. Nemzet Lap- és Könyvkiadó Kft-re változtatta nevét. Jelenleg tehát a Magyar Nemzet tulajdonosa 80 százalékban a lap főszerkesztője, Liszkay Gábor, míg 20 százalékban az offshore céget jegyző két ciprusi görög férfi, Nico és Christodoulos Chrysanthou. Formálisan a Magyar Nemzetnek immár nincs köze korábbi tulajdonosához, az államhoz, és a legnagyobb kormánypárthoz közeli céggént ismert Mahir sem tulajdonolja, noha a kapcsolat annyiban fennmaradt, hogy a lap hirdetésszervezését a Mahir Press intézi. Ennek ellenére a Magyar Nemzet, formálisan legalábbis mindenképp, a sajtópiac önálló szereplőjeként áll helyt nap mint nap.

A Magyar Nemzet privatizációja sok más napilapével szemben nem azt jelentette, hogy egy tőkeerős (nyugati), a médiában több érdekeltséggel rendelkező szakmai befektető vásárolta meg a lapot. Így nem történt meg a lap feltőkésítése, a géppark lecserélése, az ingatlan felújítása sem. A Magyar Nemzetet (a Szabad Földdel és a Sportfogadással egyetemben) a volt Kilián laktanya épületében, a Napi Magyarország korábbi székhelyén szerkesztik. Az ingatlan állapota siralmas, de egyelőre nem szándékoznak felújításra fordítani a lap(ok) anyagi forrásaiból. Nagyobb gondot jelent, hogy a számítógépeket is csak lassan, fokozatosan cserélik le. Az egyik volt szerkesztő elmondása szerint az egyesítés során nem kötöttek új szerződést a Magyar Nemzet régi rendszergazdáival, akik „kibelezték” a Napi Magyarországnál korszerűbb számítógépeket, amelyek használhatatlan állapotban kerültek át az új szerkesztőségbe. Jelenleg egy teljesen elavult, 1991-es fejlesztésű szövegszerkesztő programmal kénytelenek dolgozni az újságírók, miközben a szerkesztőség bútorainak egy része még a Magyar Nemzet első privatizálásának korából, az Hersant befektetéséből származik.

A költségkímélő lapigazgatás további jele, hogy az egyesítés utáni Magyar Nemzetnél megszűntek a státuszos pozíciók, a lap minden alkalmazottja számlára kapja fizetését. Ez a magyar sajtóban elterjedt gyakorlat egyébként etikai problémákat is felvet, hiszen a számlázás azt jelenti, hogy az adózás terheit a munkáltató helyett az újságíró vállalja. Az egyéni lelkiismeret függvényévé váló adózás esetében pedig a kísértésnek ellenállni nem tudó újságíró sebezhetővé válik egy esetleges adóellenőrzés során, és elveszítheti a hatalom szemmel tartásának, ennek a fontos újságírói funkciónak az erkölcsi alapját (Vajda & Kaposi 2001: 33). Az egyesítést követően egyébként nem került rögtön sor a – magasnak nem mondható – újságírói fizetések emelésére sem. Ez év februárjában kerültek egy szintre a korábbi napi magyarországos újságírók 1999 őszétől változatlan fizetései az egyesítés pillanatában jobban javadalmazott régi magyar nemzetes munkatársakéival. (Kivételt csak néhány húzóerőként számon tartott, illetve újonnan szerződötetett újságíró jelentett.)

A jelek szerint tehát az egyesítés a szigorú költségkímélés jegyében zajlott, noha a megszorításokat nyilvánvalóan a sikeres jövőbe történő befektetés szándéka motiválta. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy az eddigi fejlemények alapján eredményesnek mondható-e az új tulajdonos stratégiája.

A Magyar Nemzet piaci helyzete az egyesülés után

A lapok piaci helyzetét több tényező határozza meg. A példányszám, az olvasótábor, az olvasótábor összetétele, a hirdetési bevételek együttesen jelzik, milyen pozíciót foglal el egy adott lap a piacon. Noha az egyesítés előtt sem a Magyar Nemzet, sem a Napi Magyarország nem auditáltatta magát, azt biztosan lehetett tudni, hogy egyik lap példányszáma sem magas (30 ezres nagyságrendű), egyikben sincs sok hirdetés, és mindkettő komoly veszteséget termel. A napilap-paletta konzervatív-jobboldali szegmensén osztozó két újság ugyan markánsan különböző hangot képviselt, de ugyanazt, a konzervatív napilapot igénylő közönséget célozták meg, így egymás konkurenciájaként működtek. Ilyen szempontból mindenképpen logikus piaci lépésnek tűnt a két lap egyesítése, mert többé nem állította választási kényszer elé a konzervatív lapot vásárló olvasókat a kínálat bősége.

A pesszimista várakozásokkal szemben több mutató alapján elmondható, hogy az egyesítés piaci szempontból az eddigiek alapján sikeresnek bizonyult. A Magyar Nemzet 2000 végére a második legnagyobb országos politikai napilappá vált mind a példányszám, mind az olvasótábor nagysága és a hirdetési bevételek szempontjából.

A második legnagyobb politikai napilap – a szerkesztőséget megelégedéssel eltöltő – pozíciójának háttérében az egyesítéssel történt piacszerzés mellett ott vannak a napilappiac alakulásának egyéb tényezői is. A Magyar Hírlap példányszámának és olvasótáborának fogyatkozása, illetve a Népszava gyenge piaci szereplése is szükséges volt az eredmény eléréséhez. A bulvár- és sportlappiacon tapasztalható növekedéssel szemben azonban a minőségi, politikai napilapok folyamatos piaci térvesztéssel szembesülnek, ami baljós előjel a Magyar Nemzet további megerősödése szempontjából. A hirdetési bevételek terén pedig az adhat okot aggodalomra, hogy a Magyar Nemzetben megjelenő reklámok között komoly súllyal szerepelnek az állami (állami tulajdonban lévő cégek, minisztériumok stb. által közzétett) hirdetések.

A hirdetési piacon történő térhódítás alapfeltétele, hogy egy lap garantálni tudja a megbízhatóságot, állandóságot, a megjelenés folytonosságát, és mindezt átlátható, auditált számokkal tudja bizonyítani. A Napi Magyarország esetében például a hirdetőik esetleges politikai fenntartásai mellett az tette szinte lehetetlenné a hirdetési felületek értékesítését, hogy a lap nagyon alacsony példányszámban jelent meg, túl rövid ideig létezett ahhoz, hogy az ügynökségek alkalmazottai megszokják és számoljanak vele, és általános volt a bizonytalanság, hogy egyáltalán megmarad-e az erősen veszteséges lap, ami egy hosszabb távra tervezett kampány esetében kizáró tényező lehet. A Magyar Nemzet postabankos időszakáról szintén nem álltak rendelkezésre auditált adatok, a Postabank mint tulajdonos számára nem volt lényeges, hogy jól működő, nyereséges napilapot csináljon a Nemzetből. Az egyesítést követően viszont az új tulajdonos-főszerkesztő beléptette a lapot minden olyan szakmai szervezetbe, amely a hiteles adatszolgáltatás biztosításához szükséges, és immár rendelkezésre állnak auditált információk a lapról. Ez mindenképpen arról árulkodik, hogy a hosszú távú piaci siker érdekében elengedhetetlen transzparencia felé mozdult el a Magyar Nemzet.

A hirdetési piacon történő térhódítás, a magánhirdetések arányának növekedése az állami hirdetésekkel szemben fontos a Magyar Nemzet megerősödése és függetlenedése szempontjából. A lapvezetés elmondása szerint a hirdetőik kivárták, milyen tartalommal jelenik meg az új Magyar Nemzet. A magánhirdetőik észlelték, hogy stabil a lap, és nagyjából fél évvel az egyesítés után maguktól, „spontán” módon kezdtek beáramlani a hirdetések. A spontán mód itt azt jelenti, hogy a Magyar Nemzet nem kezdett marketingkampányba a hirdetőik meggyőzésének érdekében; a tulajdonos „defenzív” stratégiát követett, amelynek értelmében először magával az újsággal kívánt bizonyítani.

A Magyar Nemzet hirdetésszervezését végző Mahir Press egyik munkatársa szerint ugyanakkor akadt olyan hirdető, aki az egyesülés utáni Magyar Nemzetben elvi okokból nem volt hajlandó hirdetni. A szerkesztőség munkatársai szerint az elvi, politikai megfontolások mellett azonban a hirdetési piacon nagy szerepe van annak a

szoftvernek is, amelyet az ügynökségek használnak. A magáncégek az ügynökségi szoftver segítségével tervezetik meg kampányaikat, és az újságírók úgy vélik, hogy a szoftver készítői/kezelői lassan reagálnak a lappiaci változásokra. Ha a Magyar Nemzetet egyszer (nem feltétlenül ok nélkül) érdemtelennek ítélték, nem fognak vele számolni a hirdetések eladásánál, és csak lassan győzhető meg a javuló eredményekkel. Ezzel szemben egy volt ügynökségi médiatervező szakember szerint egyszerűen túlkínálat van a hirdetési pénzekre pályázó sajtótermékek piacán. A politikai napilapok olvasóközönsége többségében férfiakból áll, akik eleve nem jönnek számításba célközönségként a mosószer- vagy üdítőgyártó multinacionális vállalatoknál. A politikai napilapok olvasóira célcsoportként tekintő bankok, pénzügyi szolgáltatók, autógyártók és -forgalmazók vagy mobiltelefon-szolgáltatók hirdetési kampányait is az ügynökségek tervezik meg, de az ő figyelmüket külön marketinggel kell felhívni például a Magyar Nemzet pozitív változásaira. A Magyar Nemzet az imént ismertetett tulajdonosi elhatározásnak megfelelően még nem élt ilyen marketingstratégiával, tehát még nem merítette ki lehetőségeit. Ugyanakkor a megfelelő célcsoportokhoz szóló (például számítástechnikai) mellékleteiben már jelen vannak a magánhirdetők.

A jelek szerint a Magyar Nemzetnél megvan a tulajdonosi akarat azon lépések megtételére, amelyek szükségesek a lap térhódításához a sajtópiacon. A példányszám és az olvasói tábor növekedése kétségtelen eredmények, amelyeket a lapvezetés szándéka szerint további terjeszkedésnek kell követnie a hirdetési piacon. A tulajdonos és az újságírók is tisztában vannak vele: a Magyar Nemzetet nyereséges üzleti vállalkozássá kell tenni ahhoz, hogy a mindenkori magyar kormánytól függetlenül talpon tudjon maradni.

Írásom elején, a bevezetőben utaltam rá, hogy az egyesülés megítélését nagyban befolyásolja, miben látjuk a sajtó lényegét. Az eddigiek alapján elmondható, hogy amennyiben a piaci normák szerint értékelendő cégeket látunk a napilapokban, a Magyar Nemzet története a problémás pontok ellenére egyelőre sikeresnek mondható. Mindez erős optimizmusra hangolja a szerkesztőséget: „Lubickolunk a hetvenezres példányszámunkban, dolgozunk mint állat, semmi meg nem állít” – mondta az egyik főszerkesztő-helyettes.

Volt egyszer egy Magyar Nemzet?

A sajtópiacon eddig elért sikerek az optimista szerkesztőségi vélekedéseket igazolják. Továbbra is kérdés azonban, hogy miként befolyásolta az egyesítés a nyilvánosság sokszínűségét. A sokszínűség a sajtóban a működő demokráciák erénye és érdeke. A demokrácia szempontjából fontos, hogy az állampolgárok minél több forrásból tudjanak tájékozódni, minél több politikai és világnézeti hang, hír- és véleményforrás legyen számukra elérhető. A sokszínűség kialakulására végzetes hatással voltak a szocializmus évtizedei, mert nem alakulhatott ki a sajtó modern konzervatív szegmense. A hiányt 1989 után több kísérlettel igyekeztek pótolni, de egyetlen, a rendszerváltás után alapított konzervatív napilap sem tudott gyökeret eresztetni a sajtópiacon.

A kilencvenes évek második felében a konzervatív napilapok piacán két veszteséges újság, a Napi Magyarország és a Magyar Nemzet osztozott. A két lap markánsan különböző hangot képviselt, más közönséget vett célba, így módon párhuzamos létezésük a sokszínűséget szolgálta. A két lap egyesítésével a fennmaradó Magyar Nemzet egyeduralmukodóvá vált a konzervatív napilapok piacán, ami a jelek szerint valóban szükséges feltétele az üzleti sikernek. A Magyar Nemzet hosszú távú sikere bizonyíthatja, hogy a tulajdon koncentrációja nem feltétlenül káros folyamat, amennyiben az eredmény egy megerősödött, a túlélés helyett a szakmai minőségre koncentrálni képes sajtótermék. A Magyar Nemzet esetében azonban az egyesítés nem azt jelentette, hogy mind a Napi Magyarország, mind a régi Magyar Nemzet hangja egyenlő súllyal jelenik meg az immár egyeduralmukodó konzervatív lapban. Gyakorlatilag a Napi Magyarország gárdája csinálja a néha „Napi Maó Light” néven emlegetett jelenlegi Magyar Nemzetet, miután a 49 (mások szerint 32) magyar nemzetes újságíró közül, akiknek szerződést ajánlott az új tulajdonos, 28-30-an éltek a lehetőséggel (a későbbiekben további régi nemzetes újságírók hagyták el a lapot).

A szerkesztőség régi és új tagjaival készített interjúkból az derül ki, hogy a Magyar Nemzet egyesítés utáni sorsa egy tulajdonképpeni informális versenyben dőlt el. A verseny során a Napi Magyarországnak és a Magyar Nemzetnek bizonyítania kellett rátermettségét a túlélésre a sajtópiacon. A Napi Magyarország mahíros gazdái meg akarták mutatni, hogy igenis tudnak lapot csinálni. Ennek érdekében 1999-től megpróbálták fokozatosan átpozicionálni a legszélsőbb jobbosként ismert lapot: jó főszerkesztő-helyettes szerződöttek, aki lételemének tekinti a hírversenyt. A szabad kezett főszerkesztő-helyettes a magyar média különböző orgánumaiból (Magyar Hírlap, Népszabadság, Magyar Narancs, RTL Klub stb.) elcsábított újságírókból egységes, fiatal csapatot hozott létre, különösen a húzóágazatnak tekintett belpolitikai rovatban, ahol az átlagéletkor 25-30 év között mozgott (és mozog ma is, mivel a rovat munkatársainak összetétele nagyjából változatlan maradt a Magyar Nemzetben). A Napi Magyarország lendületes új munkatársai elmondásuk szerint idővel rákényszerítették a magyar média többi orgánumát, hogy forrásként hivatkozzanak rájuk, ha tőlük eredő sztorit dolgoznak fel. Így módon enyhítették a szélsőjobbosként megismert, a sajtóban uralkodó közmegegyezésen kívül, a periférián működő napilap elszigeteltségét. Az egyesítést közvetlenül megelőző időkre a szerkesztőség a munkatársak közlése szerint elérte, hogy nagyjából ugyanannyian olvassák a két lapot, bár továbbra is veszteségesek maradtak. A versenyt illetően a Napi Magyarország nem hagyott kétséget szándékai felől: felajánlotta a Magyar Nemzetnek, hogy közösen lobbizzanak az egyesítés érdekében, de amikor a Nemzet ezt visszautasította, kijelentették: „akkor felfalunk titeket”.

Eközben a Magyar Nemzet egészen más úton próbálta alakítani jövőjét a sajtópiacon. A Postabank mint tulajdonos olyan körülményeket teremtett, hogy a portfóliójába tartozó kiadványok nem érezték bőrükön a napi verseny nyomását (ez az összes postabankos sajtótermékre érvényes volt). A Magyar Nemzet 1994 és 1998 között ellenzéki napilapként jelenhetett meg anélkül, hogy piaci teljesítményét számon kérték volna. Ez egyfelől értékelhető úgy, mint nagyvonalú gesztus a Horn-kormány, illetve Princz Gábor részéről, másfelől azonban a piaci nyomástól való mesterséges elszigeteltség végzetesen kényelmessé tette a lapot, amely ráadásul sem fejlesztéseket, sem befektetéseket nem várhatott.

A Magyar Nemzet tehát sajátos körülményei miatt nem tudott olyan hírzékenységet kifejleszteni, amely a Napi Magyarország lételemévé vált. Őrizte viszont a hatvan éves történetéből (is) eredő patináját, tiszteletreméltóságát. Az egyesítés valódi veszteségét a régi magyar nemzetes újságírók szemében a patina letéteményeseinek tartott régi publicisták, illetve a lapban publikáló konzervatív értelmiségi kör cikkeinek eltűnése jelenti. Márpedig az egyesítés előtti Magyar Nemzet karakterét elsősorban ezek határozták meg, ily módon tehát valóban szegényebb lett a sajtópaletta egy hanggal. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mára világossá vált: a régi Magyar Nemzet képviselte „eredeti szellemiség és polgári stílus” (a Nemzeti Kör megfogalmazása) nem ítéltetett örökös száműzetésre a nyilvános szférából: a Heti Válasz című, komoly kormányzati pénzügyi segítséggel induló hetilapban talált otthont és megjelenési lehetőséget. Van racionalitás abban, hogy a hosszabb elemzések, háttéranyagok, igényes alaposággal kifejtett gondolatok, esszék – a világ eseményeinek konzervatív szempontú értékelése – hetilapban jelenjenek meg. Kevésbé szerencsés azonban a konzervatív sajtóról hozott döntések informális módja, amely óhatatlanul eredményezi a vádat, hogy a Magyar Nemzet a politika játékszere. Az egyesítés politikai dimenzióival részletesebben foglalkozom a későbbiekben, most azonban a történetek más szempontú értelmezésére teszek kísérletet.

Rendkívül árulkodó, ahogy az egyesítés előtti Magyar Nemzet és a Napi Magyarország újságírói vélekedtek egymás munkájáról. A Napi Magyarország újságírói szerint a Magyar Nemzetet „korszerűtlen struktúra és külalak, botrányos, nagy szakmai hibákat vétő belpolitikai rovat” jellemezte. A publicisztika rovatnak ugyan „komoly és exkluzív szerzőgárdája” volt, de a „konzervatív nívó” ezzel járó képviselete a magyar sajtóban sokszor „lufinak” bizonyult, mert a nagy nevű szerzők nem feltétlenül jelentettek meg minden alkalommal valóban tartalmas írásokat. Ezzel szemben a Napi Magyarország – csapnivaló gazdasági és kulturális rovata ellenére – figyelemfelkeltő, informatív, „húzó” belpolitikai rovatot hozott létre. A Napi Magyarország mind témaválasztásában, mind jegyzeteiben más volt, szókimondóbb, radikálisabb a „lagymatag” Magyar Nemzetnél. A Magyar Nemzet inkább kulturális napilap volt, „avittas és érzéketlen a hírekre”, szemben a „radikálisabb és bulvárosabb, harcosabb”, „offenzív hírújságírást” folytató, friss, és tényfeltáró cikkeket közlő Napi Magyarországgal. A Magyar Nemzet csak „vegetált, a túlélésre játszott”, nem jelent meg benne határozott szerkesztőségi vélemény és álláspont. A Magyar Nemzet „egy állami bank kitarítottjaként” működött, és meg is látszottak rajta az ezzel járó kompromisszumok (példaként egyik interjúalanyom itt a Médiahajót említette: míg a Napi Magyarország semmi szín alatt nem képviseltette volna magát az általuk méltatlannak ítélt rendezvényen, a Magyar Nemzet szerkesztőségének nem volt választása: a tulajdonosi akarat miatt el kellett mennie).

A régi magyar nemzetes újságírók viszont úgy értékelték az egyesítés előtti helyzetet, hogy a Magyar Nemzet mind módszereiben, mind stílusában más úton járt. Mindig is újságíró-iskolaként működött, a mai magyar sajtó „tele van régi nemzetes újságírókkal”. A postabankos időszak sajátosságai miatt a „lap irányultságával ellentétes” meggyőződésű, baloldali és liberális újságíróknak nem kellett elhagyniuk a szerkesztőséget, ami viszont azt eredményezte, hogy „jobbról nézve se hús, se hal” nem volt a Magyar Nemzet. Hagyományaiból és szerkesztőségi gárdájából következően a lap eleve mérsékeltebb volt, gyakran közölt nagyobb elemzéseket, publicisztikákat, de „a hírzékenység nehezen alakult” a lapban. A Napi Magyarország azért is tudott keményebb és markánsabb lenni, mert olyanokkal dolgozott, akik nemcsak ottragadtak, hanem pontosan azt akarták csinálni, amit a szerkesztőség a zászlajára tűzött. A lapot egy „jól összekovácsolódott, lelkes szabadcsapat” csinálta, így néhány területen képes volt gyorsan, ügyesen dolgozni, és politikailag is keményebb hangot megütni. Ugyanakkor viszont a Napi Magyarország publicisztikája kevésbé volt „stílusosan megalapozott”.

Egy másik megfogalmazás szerint a Magyar Nemzetnek volt egyfajta szemlélete, nívója, amely elveszett az egyesítéssel. A véleményoldalakat a „hallgattassék meg a másik fél is” elve alapján szerkesztették, sokszínűsége és az ezt garantálni képes párbeszédre törekedtek a magyar közélet nem konzervatív szereplőivel. A Magyar Nemzet a konzervatív értelmiségnek szólt, nyelvileg és témaválasztásában igényesebb volt, zömmel „diplomás embereket, jól képzett, művelt, olvasott és kulturált megjelenésű” munkatársakat foglalkoztatott. A régi Magyar Nemzet „értelmiségi, igényes” lap volt, ma viszont olyan, mint egy „vörös nyakú, vasvillás paraszt”. A régi szerkesztőségben jól öltözött emberek dolgoztak, szellemi partnerek, akikkel beszélgetni lehetett; a kulturális nívó azt is jelentette, hogy „műhelyként” működött a lap. Régen úriemberek dolgoztak itt, most viszont „mindenki úgy beszél, mint egy kocsis”. Eltűnt a szakmai igényesség, a mai munkatársak „nem tudnak címet adni”, „igénytelen, hányaveti stílusban” írnak. A „lezüllés” persze várható is volt, hiszen „lehetett tudni, hogy rettenetesen kulturálatlan társaság” a Napi Magyarország gárdája. Ugyanakkor az imént idézett újságíró hozzátette, hogy véleményében van „rég Magyar Nemzet-sovinizmus” is. Ugyanezt erősítette meg egy másik újságíró, aki arról beszélt, hogy a Magyar Nemzet „lenézte a Napi Magyarországot stílusa miatt”, amely például a „szenzációhajhász címekben” mutatkozott meg.

A régi magyar nemzetes újságírók nézetei olyan kulturális és szellemi arisztokratizmust tükröznek, amely a közszolgálati műsorszolgáltatás korai időszakát jellemezte Nyugat-Európában. A törekvés a véleményoldalakon megjelenő kiegyensúlyozottságra, a nyilvánosság biztosítására többféle nézet számára éppúgy a BBC misszióját idézi, mint a közízlés és közérkölcse nevelésének a lap kulturális nívójáról alkotott nézetekben burkolt formában megjelenő ideálja (Bajomi-Lázár 2000: 21). Az ideált képviselni hivatott újságírók kulturáltsága és műveltsége ugyanolyan követelmény, mint a BBC esetében volt. A hozzáállás azonossága kiterjed a munkatársak megjelenésével szemben támasztott elvárásokra is: a BBC rádióbemondói szmokingban ültek a mikrofon előtt, a régi Magyar Nemzet szerkesztőségét a kulturált ruházat, a szakadt újságíró figurája keltette felháborodás jellemezte. Bizonyos szempontból tehát a Napi Magyarország és a Magyar Nemzet egyesítése olvasható úgy is, mint a média közszolgálati és piaci szempontú felfogásának összeütközése. Eszerint a feltörekvő, a nemes hagyományokat nem tisztelő, vulgáris Napi Magyarország rohamot intézett a közszolgálati szellemiségét őrző Magyar Nemzet ellen, az üzleti siker kergetése közben nem törődve a veszendőbe menő értékekkel. A közszolgálati szellemiség őrzésének azonban az volt a feltétele, hogy a Magyar Nemzet ne érezze a sajtópiac sürgető nyomását.

Korábban már említettem, hogy a Postabank valójában mesterségesen szigetelte el a Magyar Nemzetet a piaci versenytől. Állami bankról lévén szó, tulajdonképpen ugyanúgy közpénzen biztosította a Magyar Nemzet státusát, ahogy az a közszolgálati műsorszolgáltatás esetében valósul meg. A közszolgálati média működésének hátterében is megjelenik az a gondolat, hogy a közpénzekből biztosított fennmaradás garantálja: a közszolgálati média nem kényszerül a piaci verseny hatására feladni azt az esetleg piacképtelen, igényes színvonalat, amely működését ideálisan jellemzi. Másrészt a tömegigények kielégítése az egyik legfontosabb mozgatórugója a piaci sikerre vágyó médiumoknak, amelyek minél szélesebb közönségréteg meghódításával (a sajtó esetében minél nagyobb példányszámmal, olvasótáborral) képesek vonzó felületet biztosítani a hirdetőik számára.

A közszolgálati műsorszolgáltatás és a postabankos Magyar Nemzet helyzete között azonban van egy kritikus különbség. Míg a közszolgálati média fenntartását társadalmi közmegegyezés igazolja és finanszírozása transzparens, a Postabank sajtóportfóliójának fenntartása a bank vezetésének döntésein alapult. Princz Gábor nem a saját pénzén tartotta fenn a Magyar Nemzet eszmeiségét, és noha a lap sorsának alakulásában fontos szerepet játszott a politikai pártok közötti megegyezés, mindez a nyilvánosság kizárásával történt. Másként fogalmazva: a fennálló helyzet nem demokratikus módon alakult ki, és törékenységét mutatja a sajtóportfólió 1998-as kormányváltást követő sorsa. A Magyar Nemzet ugyan nem szűnt meg, mint a Kurír, és nem is hagyták hirtelen sorsára az állami támogatás megvonásával, mint a Magyar Narancsot, de elkerülhetetlenné vált helyzetének megváltozása. Az informális, a nyilvánosság kizárásával indított versenyben alulmaradt a Napi Magyarországgal szemben, azaz a versenybírák szemében bebizonyította, hogy radikális változtatások nélkül életképtelen a sajtópiacra. A magyar sajtónak valóban szüksége van egy konzervatív napilapra. A nyilvánosság érdeke viszont azt kívánja, hogy ez a napilap önálló piaci szereplő legyen, mert – a sajtóalaphoz hasonló demokratikus laptámogatási rendszerek hiányában – csak így biztosítható a túlélése függetlenül attól, hogy milyen kormánya van az országnak.

Az egyesítés politikai dimenziói

„Én pénzember vagyok” – mondja magáról Liskay Gábor, a Magyar Nemzet tulajdonos-főszerkesztője. E kijelentés alapján a lap üzleti sikere elsőbbséget élvez a politikai érdekek érvényesítésével szemben. A Magyar Nemzetről azonban nem ilyen kép él a nyilvános szféra többi szereplőjében: leginkább a kormány szócsövének vagy a Fidesz-MPP pártlapjának tartják. A vélekedés alapja a Magyar Nemzet pártossága, amely erősödött az egyesítés után, amikor a Napi Magyarország harcos publicisztikája és offenzív hírstratégiája megjelent a lapban. A Magyar Nemzet kétségtelenül támogatja a jelenlegi kormányt, ami egy konzervatív lap esetében nem meglepő. A támogatás azonban nem egyforma mértékben jut ki minden koalíciós pártnak. Sem a Kiszgazdapárt, sem az MDF nem élvezi a Magyar Nemzet támogatását olyan mértékben, mint a Fidesz-MPP. A kormánylap vádja tehát csak megszorításokkal lehet igaz, annak felismerésével, hogy a Magyar Nemzet elsősorban a legnagyobb koalíciós párt szempontjait érvényesíti, és ha ezek úgy kívánják, akkor a lap nem habozik kedvezőtlen írásokat megjelentetni a kisebb koalíciós partnerekről.

Az általam megkérdezett újságírók tisztában vannak helyzetük fonákságával. Mindannyian tagadták, hogy kormánylap lenne a Magyar Nemzet, ami arra utal, hogy az újságírásról alkotott szakmai felfogásukkal ellenkezik a kormánylap munkatársának szerepe. Az egyik vezető beosztásban dolgozó munkatárs úgy vélte, hogy akkor lenne kormánylap a Nemzet, ha szó szerint közölné a kormánypolitikuskok nyilvánosan elhangzott beszédeit, amiről viszont szó sincs: „írjon nekünk a miniszter cikket” – mondta. Az egyik szerkesztő a professzionalizmus ideáljával érvelt a kormánylap-vád ellen. Szerinte a Magyar Nemzetben ugyanazok a hírek jelennek meg, amelyeket bármely más szerkesztőségben is használna, hiszen a napilap arra való, hogy híreket írjanak bele: „[a Magyar Nemzet elsősorban] hírlap, csak jobban tudható belőle, hogy mit gondol Orbán Viktor arról, hogy támadják Torgyánt”. Egy másik szerkesztő kategorikusan cáfolta, hogy a lap szerkesztésébe közvetlen beleszólása lenne a kormánynak: „Itt nincs kézivezérlés, telefonálgatás a Fidesztől; kérni kérnek, és vagy lesz belőle valami, vagy sem”.

„Nagyon nehéz a kormány, a hatalom oldaláról újságot írni, hálásabb, könnyebb ellenzéki újságot írni” – mondta az egyik munkatárs. „Mi nem írhatunk ugyanolyan hangnemben a koalíciós vitákról, mint például a bulvárlapok; a Magyar Nemzetnek politikai felelőssége van a koalíció iránt” – foglalta össze a lap helyzetét ugyanő. Egy régi magyar nemzetes szerkesztő viszont mély elégedetlenséggel értékelt az újság teljesítményét, az egyesítés óta jelentősen megnőtt politikai híráktívását: „Nem fegyvert kellene csinálni, hanem lapot”.

Az újságírók elismerték, hogy „valószínűleg nem mi írjuk meg először a kormánybotrányokat”. Igazolásként többen emlegették viszont a magyar sajtó egészének magatartását. Szerintük a Népszabadság vagy a Népszava ugyanúgy hűséges a jelenlegi ellenzéki pártokhoz, mint a Magyar Nemzet a kormányhoz. A hűség jelen esetben azt jelenti, hogy a napilapok ugyanolyan értékeket vallanak magukénak, mint az egyes pártok. Ha az adott értékrend megtestesítői éppen kormányon vannak, akkor óvatos lavírozásra kényszerül az újságíró szakmai hitvallása és politikai meggyőződése között. Azt viszont határozott képmutatásnak értékelték az újságírók, hogy a sajtó más orgánumai azért támadják őket, amit maguk is gyakorolnak. Többször használták a politikai életből is ismert érvelést, amely kétségbe vonja a másik oldal erkölcsi alapját az ítélezésre, mert senki sem makulátlan, legfeljebb lehetőségeinek skálája bővíthet a kormányzással.

A Napi Magyarország küldetésének megfogalmazásában meghatározó elem volt a nyugati sajtóból ismert „demokrácia őrkutyája” (watchdog) funkció, amelyet a jelenlegi Magyar Nemzet is vall. Az éber őrzés tárgya azonban nem általában a hatalom, hanem az egyes politikai erőcsoportok, pártok. A Magyar Nemzet az MSZP és az SZDSZ piszkos ügyeinek felderítésére törekszik, míg a Népszabadság, a Népszava és a Magyar Hírlap a Fidesz-MPP és koalíciós partnerei hatalmi visszaéléseit tárják a nyilvánosság elé. Noha erről nem állnak rendelkezésre adatok, valószínű, hogy a politikai ellenfeleket leleplező írások forrásai az esetek túlnyomó többségében a baráti politikai erőkközül kerülnek ki, azaz a leleplező cikkek alapötletét politikai szereplők szivárogtatják ki a sajtónak. Ez olyan szempontból természetes, hogy ők férnek hozzá a közérdeklődésre számot tartó információkhoz. Gondot jelent viszont, hogy ily módon a politikai napirend kijelölése, más megfogalmazásban a közbeszéd tematizálása a

politikuskok kezében marad. Anyagi források vagy szerkesztőségi igény hiányában a lapok nem foglalkoztatnak valódi tényfeltáró újságírókat, akik saját ötleteik alapján, nem szivároztatott információkból dolgozhatnának. Ilyen értelemben valóban fegyverré válik a sajtó a politikai erők, pártok kezében. A viszony ráadásul kölcsönös előnyökkel jár: a lapok exkluzív, robbanékony sztorik által – ily módon a hírversenben – előnyhöz jutnak, a forrásként szolgáló politikai párt pedig számára kedvező információkat hoz nyilvánosságra oly módon, hogy az nem tűnik pusztán politikai pengeváltásnak, hiszen nem a politikus, hanem a napilap fogja bedobni a köztudatba az információt.

A sajtó fenti értelemben vett pártossága nem kedvez az önálló demokratikus tényezővé válásnak, ami pedig a magukat sokszor a „negyedik hatalmi ág” képviselőiként emlegető újságírók vágya. Vitatható, hogy mennyiben posztkommunista sajtóosság ez a probléma, és mennyiben következik törvényszerűen a modern politikai kommunikáció intézményes szerkezetéből. Mindenesetre Slavko Splichal szerint a posztkommunista országok demokratikus nyilvánossága különösképp szenved attól, hogy a média által alkotott valóság nem képes versenyezni a politikai pártokéval (Splichal 1994: 147).

A nyugat-európai média-szakirodalom nem ad egyértelmű eligazítást a pártos magyar sajtó demokráciában betöltött szerepének értékeléséhez. Egyfelől létezik a nézet, hogy a médiában növekvő verseny negatívabbá és agresszívabbá teszi a politikai hírszolgáltatást, és a sajtóban egyszerre jelenik meg a kiélezett piaci verseny és a megnövekedő pártosság (Tunstall 1996). Mások szerint az európai tendenciák a lapok politikamentesítését, a pártosság visszaszorulását mutatják, sokszor a piaci megfontolások egyenes következményeként (De Bens & Ostbye 1998). (Az utóbbi fejleménnyel kapcsolatban azonban mindenképp meg kell említeni, hogy a tendencia elsősorban a baloldali irányultságú, a kapitalizmussal és a piacgazdasággal szemben kritikus lapokra érvényes.) Elképzelhető, hogy hiba a magyar sajtó jelenségeinek értelmezésében szigorúan ragaszkodni a nyugat- és észak-európai normatív kijelentésekhez a demokrácia és média kapcsolatáról. A magyar politikai örökség és a hazai nyilvános szféra sok szempontból megkülönböztet minket az Európai Unió tagállamainak egy részétől.

Ugyanez a felismerés vezérli Paolo Mancinit, amikor megkísérli meghatározni az olaszországi nyilvános szféra sajtóosságait. Mancini az angolszász országok kétpólusú politikai pártrendszerével szemben a koalíciós kormányzásra berendezkedett olasz rendszer nyilvános szférájának négy alapvető sajtóosságát írja le (Mancini 1991: 139):

- a médiában erős állami befolyás van (állami tulajdonban lévő televízió, illetve állami tulajdonban lévő vagy állami forrásokból támogatott sajtó formájában);
- a média erősen pártos;
- a média- és a politikai elitek erősen kapcsolódnak egymáshoz (azonos értékeket vallanak és egyetlen szimbolikus univerzumban léteznek);
- a médiában nem létezik kialakult, mindenki által osztott, független szakmai etika.

Splichal is azon a véleményen van, hogy a posztkommunista országok helyzete pontosabban meghatározható Mancini kategorizálása alapján. A megállapítások valóban érvényesnek tűnnek Magyarországra. Az MTV léte és az állami hirdetések szerepe a sajtóban jelzik az első pont érvényességét, a Magyar Nemzet újságíróival készített interjúk igazolják a második és a harmadik pont relevanciáját a magyarországi körülményekre, míg az egységes, független szakmai etika hiányáról egy egész könyv jelent meg nemrégiben (Sükösd & Csermely 2001). Mancini a modelljéből azt vezeti le, hogy a politikai kommunikáció ilyen feltételek mellett eszközzé válik a politikai rendszer szereplőinek interakcióiban. Splichal ugyanakkor – 1994-ben – arról ír, hogy a posztkommunista sajtó csak a horizontális, felülről lefelé történő kommunikációt biztosítja, és nem él azzal a lehetőséggel, hogy a politikai szereplők között közvetítsen. A Magyar Nemzetnek a koalíció pártjaihoz és a többi napilaphoz való viszonya viszont azt mutatja, hogy az 1994 óta eltelt időben a sajtó megtanulta és vállalja ezt a szerepet.

A Magyar Nemzet pártlap-mivoltát tehát a magyar nyilvános szféra sajtóosságainak fényében érdemes értelmezni. Tény, hogy egyik interjúalanyom úgy jellemezte a Napi Magyarországot indulása előtti helyzetet, hogy „a Fidesznek nem volt lapja”. Ez a megjegyzés arról árulkodik, hogy a Napi Magyarországgal egyesült Magyar Nemzetet a Fidesz-MPP politikai irányultságához igen közeli lapnak tekinti. Ugyanakkor azonban mégsem beszélhetünk pártlapról, mert a Fidesz-MPP nem tulajdonosa a Magyar Nemzetnek, és tudomásom szerint nem is finanszírozzák a lapot pártpénzekből. A politikamentesítés folyamata azt jelenti, hogy miközben egy lap hű marad egy bizonyos politikai ideológiához, megszűnnek formális kötelei az adott ideológiát megtestesítő párttal (De Bens & Ostbye 1998). Ilyen értelemben tehát a magyar sajtóban nincsenek pártlapok. (Kivételt jelent a Magyar Fórum, a Kis Újság és a Szabadság, azonban az összes politikai sajtótermék számát és példányszámát figyelembe véve ezek elenyésző kisebbséget alkotnak.) A pártokhoz való ideológiai, szemléleti, politikai kötődés viszont erősen kihat a lapok alakulására, ami érdekes következményekkel járhat a jövőben.

A jövő

A Magyar Nemzet határozott álláspontja szerint arra törekszik, hogy egy esetleges kormányváltás esetén se kerüljön nehéz helyzetbe. Bár a szerkesztőség nem kíván szocialista győzelmet a következő választásokon, tisztában van azzal, hogy helyzetükön a kormányváltás valószínűleg csak javítana, hiszen ellenzéki újságként könnyebben végezhetnék munkájukat. A politikai jövő kiszámíthatatlansága azonban mindenképpen arra ösztönzi a lapot, hogy minél szilárdabban megvesse lábát a sajtópiacon.

A lapvezetés tisztában van azzal, hogy a világszerte tapasztalható újságfogyasztási tendenciák nem kedveznek a minőségi napilapoknak. Tudja azt is, hogy Magyarország kis piac, ahol csak kevés napilap tud hosszú távon megélni. A folyamat egyik várható nyerteseként a lap munkatársainak nincsenek aggályaik a sajtópiacon várható tulajdonkoncentráció miatt. Többen elmondták ugyan, hogy sajnálják a sajtó sokszínűségének várható erózióját, de nem látnak lehetőséget arra, hogy a (hír)források, az olvasói tábor, a reklámpiac stb. szűkössége mellett a maihoz

hasonló számú napilap maradjon fenn. Várakozásaik szerint hosszú távon Magyarországon két minőségi-politikai napilap fog működni, a baloldali Népszabadság és a konzervatív Magyar Nemzet, valamint bulvárlapok és optimális esetben egy erős gazdasági napilap. Ebben a forgatókönyvben a Magyar Nemzet még remélheti példányszámának növekedését, a piaci második pozíciójának megszilárdulását.

A piaci térhódítás azonban megköveteli, hogy minél szélesebb olvasóréteget tudjon vonzani a lap. Jelenleg a Magyar Nemzetet a Szonda Ipsos felmérése szerint elsősorban középkorú, jó anyagi helyzetben lévő, városban élő, diplomás, döntéshozói pozíciót betöltő férfiak olvassák. A potenciális hirdetőik szempontjából ez nem rossz összetételű olvasótábor, de a bővítés lehetőségét jelzi a nők és a fiatalok irányában. Ezeket az olvasói rétegeket azonban feltehetően nem a harcos politikai cikkek vonzzák, ami viszont elkerülhetetlenül azt eredményezi, hogy a harcos, erősen pártos hangvételű felváltja egy visszafogottabb, a szélsőségeket nem kedvelő olvasóknak is tetsző stílus.

A jelenség a politikatudományban is ismert: adott feltételek mellett, mivel a választói preferenciák túlnyomórészt a bal-jobb skála közepe köré rendeződnek, a szavazatmaximálás érdekében a politikai pártok álláspontjai is hajlamosak a centrista pozíció körül konvergálódni (vö. Downs 1957). A mérsékeltebb, minél szélesebb szavazói réteg számára elfogadható hanggal ráadásul a modell szerint a pártok nem veszítik el a szélsőségesebb igényű szavazókat sem, akik a centrista helyezkedés ellenére pontosan érzékelik, hogy a párt jobbra vagy balra áll a középponttól. A kétpólusú pártrendszert leíró modell alapján vont párhuzam szépséghibája, hogy a magyar politikai életben léteznek olyan pártok, amelyek pontosan a skála szélén található szavazói preferenciáknak próbálnak megfelelni. Ezzel együtt a nagy pártoktól racionális lépésnek számítana és nem lenne meglepő a centristább álláspontok megfogalmazása a választások közeledtével.

A Magyar Nemzet helyzetére mindez olyan szempontból lehet hatással, hogy a politikai harcossággal enyhülésével változó konzervatív pártstratégiák szerencsésen egybeeshetnek a lap azon törekvésével, hogy minél szélesebb olvasói réteget tudjon vonzani. A politikai élettől vont párhuzam talán nem tűnik erőltetettnek annak fényében, hogy maguk a Magyar Nemzet munkatársai is többször hasonlították a sajtópiac alakulását a politikai piacéhoz, amikor a kétpólusú rendszer (MSZP kontra Fidesz, illetve Népszabadság kontra Magyar Nemzet) ésszerűségéről beszéltek az interjúk során. Az újságírók szerint az egyesítést követően a szerkesztőséget így is elárasztották a jobboldali olvasók panaszai, akik nem érzik kellően radikálisnak a lapot. A pártkínálattal szemben azonban a Magyar Nemzetnek nincs vetélytársa a palettán: aki konzervatív napilapot akar vásárolni, csak őket választhatja.

A Magyar Nemzet visszafogottabb stílusa mellett szól a professzionalizmus érve is. Az interjúkból kiderült, hogy a lap munkatársai elsősorban hírlapíróknak tartják magukat, azaz hírek, információk szállítóinak. Az információk megszerzésében azonban saját bevallásuk szerint is hátráltathatja az újságírókat, ha a lap éles hangvételű publicisztikai miatt megsértődő források nem hajlandóak szóba állni velük. Az újságíró maga is kényelmetlennek érezheti, hogy az előző nap a véleményoldalon durván támadott politikustól kérjen háttérinformációkat. Egy ponton túl a politikai harciasság a szakmai munkát nehezítő tényezővé válhat, és nehezen egyeztethető össze a mértékadó konzervatív politikai napilap célkitűzésével.

A Magyar Nemzet offenzív pártosságának enyhülése mellett tehát több, a napilap hosszú távú talpon maradását szem előtt tartó érv is szól. Más kérdés, hogy mi történne, ha a sajtópiac nyomásával szemben a Fidesz-MPP offenzív hangra szeretné ösztönözni a Magyar Nemzetet. Ha minden a szerkesztőség reményei szerint alakul, akkor a lap oly mértékben megerősödhet, hogy - amennyiben szükségesnek látja - képes lesz ellenállni az érdekeit sértő politikai nyomásnak.

Összefoglalás

A Magyar Nemzetet és rajta keresztül a konzervatív sajtót egyedülálló lehetőséghez juttatta a kormány 2000-ben. A lehetőség biztosításának kevésbé transzparens módja és kizárólagossága (hiszen a nem konzervatív postabankos lapok nem részesültek benne) jogos aggályokat vetett fel a Magyar Nemzet privatizálásával kapcsolatban. Szeretném azonban azt hinni, hogy a jövő igazolja majd a sajtópiacba történt határozott állami beavatkozás megalapozottságát. Egy megerősödött, az államtól függetlenné váló konzervatív napilapra valóban szüksége van a magyar nyilvános szférának. Ha az írásomban vázolt pozitív folyamatok folytatódnak, illetve egyáltalán elindulnak, esély nyílik arra, hogy Magyarország EU-csatlakozásának idejére véget érjen a magyar konzervatív sajtó rendszerváltás óta tartó kálváriája.

Irodalom

- Bajomi-Lázár Péter (2000): Közzolgálati rádiózás Nyugat-Európában. Budapest: Új Mandátum.
Bajomi-Lázár Péter (2001): A magyarországi médiaháború. Budapest: Új Mandátum.
De Bens, Els & Ostbye, Helge (1998): The European Newspaper Market. In: McQuail, Denis & Siune, Karen (eds.): Media Policy. London: Sage.
Downs, Anthony (1957). An Economic Theory of Democracy. New York: Harper&Row.
Mancini, Paolo (1991): The public sphere and the use of news in a 'coalition' system of government. In: Dahlgren, Peter & Sparks, Colin (eds.): Communication and Citizenship. London: Routledge.
Splichal, Slavko (1994): Media Beyond Socialism. Boulder: Westview Press.
Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk., 2001): A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában. Budapest: Média Hungária Könyvek 2.
Vajda Éva & Kaposi Ildikó (2001): Etikai dilemmák a magyar újságírásban. In: Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk.): A hír értékei. Budapest: Média Hungária Könyvek 2.

Lábjegyzetek

1

Az írás eredeti változata a 2001 augusztusában megjelent Médiakönyv 2000-2001 számára készült.

2

A cikk írásánál kétféle forrásra támaszkodtam: a Magyar Nemzetről a sajtóban megjelent cikkeken kívül a nyilvánosan hozzáférhető adatbázisokra (MATESZ, GfK, cégbíróság), illetve a Magyar Nemzet és a volt Napi Magyarország szerkesztőségének tagjaival készített interjúkra. Ezúton kívánok köszönetet mondani mindazoknak, akik idejükkel, energiájukkal és – nem utolsósorban – információkkal segítettek munkámat – a szerző.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

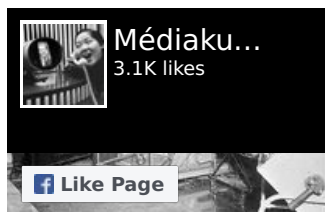
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 ősz

Jog

[Halmi Gábor](#):

A kommunikációs jogokról

Bevezetés

Az alábbi írás azoknak a jogoknak alkotmányi, nemzetközi jogi szabályozásával foglalkozik, amelyek a tág értelemben vett társadalmi kommunikációt szolgálják. Szól ezeknek a jogoknak kitüntetett jellegéről, sajátosságairól, igazolási lehetőségeiről. A szerző összehasonlítja a hagyományos sajtószabadság és az új médiumok (rádiózás, televíziózás, internet) jogi szabályozásának szükségszerű eltéréseit, az állam eltérő szerepvállalásainak okait.

Ebben az írásban megkísérlem összefoglalni azoknak a jogoknak a sajátosságait, amelyek a különböző közvetítő eszközökkel történő kommunikációt biztosítják a jogok alanyainak. Mint látni fogjuk, e jogok gyakorlása kezdetben az állam negatív, tartózkodó magatartását tette szükségessé csupán, majd a rádiózás és televíziózás megjelenésével már bizonyos pozitív intézményvédelmi szabályozásokra is szükség volt annak érdekében, hogy a jogok érvényesülhessenek. Az internet ismét a jogok beavatkozástól mentes, védelmi jellegét erősíti.¹

Milyen jogokról van szó?

Mind a köznyelv, mind a jogi szaknyelv, sőt ez utóbbin belül a különböző országok joga és a nemzetközi jog dokumentumai eltérő elnevezésekkel illetik azokat a jogokat, amelyekről ebben az írásban szó lesz. A magyar jogi terminológiában sajtón a hagyományos nyomtatott, valamint a rádiót és televíziót magában foglaló elektronikus sajtót egyaránt értjük. Ugyanakkor a hazai köznyelv a sajtót inkább csak a nyomtatott sajtótermékekkel (újságokkal) azonosítja, míg a média kifejezést főként a rádióra és a tévére használja. Az angol és a német szóhasználatban éppen ellentétesen a média (media, Medien) a nyomtatott és az elektronikus sajtót átfogó kategória. Ezeknek a félreértéseknek az elkerülésére került az írás címébe a magyar jogi nyelvben nem bevett kommunikációs jogok megjelölés, egyszersmind azt is jelezve, melyek azok a területei a tág értelemben vett véleményszabadságnak, amelyekről ezúttal nem lesz szó.

Alkotmányok, nemzetközi egyezmények, tudományos felfogások

A hatályos magyar alkotmány 61.§ (1) bekezdése ugyanis a lehető legszélesebb szóhasználattal él: „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra...” A 61.§ (2) bekezdése a sajtószabadságról, a (3) bekezdés a sajtószabadságról szóló kétharmados törvényről rendelkezik. 1990-ben a 61.§ kiegészült a (közszolgálati) rádiót és televíziót szabályozó ugyancsak kétharmados törvényről szóló (4) bekezdéssel. Ezzel az elektronikus médiumok útján történő véleménynyilvánítás is az alkotmányos védelem részévé vált. Mint a véleménynyilvánítás szabadságának sajátos elemeiről, az 1989-es alkotmányszöveg a 70/G.§-ban rendelkezett a tudomány, a művészet, az oktatás és a tanítás szabadságáról. Ez utóbbiakról éppúgy nem lesz szó, mint a véleményszabadság leghagyományosabb formájáról, a szólásszabadságról, amikor valaki mindenféle közvetítő (médium) nélkül, szóban fejezi ki a véleményét. Vagyis a vélemények szabad közlésének azokra az eseteire koncentrálnunk, amikor a közlő úgy él alkotmányos jogával, hogy a nyomtatott vagy az elektronikus sajtót használja a kommunikáció eszközeként.

A magyar Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint a véleményszabadság az alkotmányban biztosított jogok képzeletbeli hierarchiájában az abszolútnak ítélt élethez és emberi méltósághoz való jog után foglal helyet:

„A véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen »anyajoga« többféle szabadságjognak, az ún. »kommunikációs« alapjogoknak. Ebből eredő külön nevesített jogok a szólás- és a sajtószabadság, amely utóbbi felöleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a

tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága. Ez utóbbiak tisztelőben tartásáról és védelméről az Alkotmány 70/G. §-ában külön is rendelkezik. A véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik a lelkiismereti és vallásszabadság (60.§), valamint a gyülekezési jog is (62.§) [...] Az eszmék, nézetek szabad kifejtése, a mégoly népszerűtlen vagy sajátos elképzelések szabad megnyilvánulása a fejlődni képes és valóban eleven társadalom létezésének alapfeltétele. [...] A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe ugyan nem vezet arra, hogy ez a jog – az élethez, vagy az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan lenne, de mindenképpen azzal jár, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jognak valójában igen kevés joggal szemben kell csak engednie, azaz a véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni.”²

Az amerikai alkotmány Bill of Rightsnak nevezett első tíz kiegészítése közül az első 1791-ben a szólásszabadság (free speech) és a sajtószabadság (freedom of the press) terminusokat használta, de azóta a nemzetközi jogi dokumentumokban használatos kifejezés szabadsága (freedom of expression) összefoglaló kategória terjedt el az Egyesült Államokban. Ez utóbbi az általános felfogás szerint magában foglalja az első alkotmánykiegészítés szövegében nevesített szabadságokat – a vallás-, a szólás-, a sajtó- és a gyülekezési szabadságot, valamint a panaszjogot –, továbbá az ott kifejezetten nem említett, de a szövetségi Legfelső Bíróság (Supreme Court) állandó gyakorlata szerint ide sorolandó filmkészítés,³ rádiózás szabadságát, az egyesülési jogot,⁴ valamint az egyéneknek és a sajtónak a bírósági tárgyaláson való részvételi jogát.⁵

A magyar alkotmányéhoz közeli kifejezést használ a német alaptörvény (Grundgesetz) 5. cikke, amelynek címe magyar fordításban a véleményszabadság (Meinungsfreiheit). Ez a cikk szabályozza a szólásszabadság mellett az információ, a sajtó, a rádiózás és a televíziózás, a filmkészítés, a művészet, a tudomány, a kutatás és a tanítás szabadságát. Mint látható, a védett kör nagyjában-egészében megegyezik az amerikai alkotmányéval, de több mint 150 évvel később Németországban már nevesíteni lehetett olyan jogokat, amelyeket az Egyesült Államokban csak a későbbi joggyakorlat alakíthatott ki (rádiózás, televíziózás, filmkészítés, információ szabadsága). Ugyanakkor egyes jogokat – a véleményszabadsággal való kapcsolatuk ellenére – a későbbi német szabályozás önálló alkotmányos jogként fogalmazott meg. Ez történt például a vallásszabadsággal, az egyesülési és a gyülekezési joggal, amelyeket a német alaptörvény az Európában (1949 óta Magyarországon is) szokásos gyakorlattal egyezően önálló jogként nevesít.⁶

Míg az alapjogok módszeres osztályozásai iránt kevésbé fogékony, inkább pragmatikus amerikai alkotmányjogi irodalom nem használja ugyan a kommunikációs szabadságok gyűjtőfogalmát, addig a mindig is nagy csoportosítási hajlandóságot mutató német tudományban a kommunikáció társadalmi fontosságát előbb felismerő szociológia képviselői beszéltek először a jogok e csoportjáról. Habermas Németországban 1961-ben megjelent könyve a nyilvánosságról az alapjogok három fő csoportját említi, ezek közül az egyik „az okoskodó közönség szférájára (a vélemény- és szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési szabadság stb.), valamint a magánembereknek a nyilvánosságban betöltött politikai szerepére vonatkozik (a petíció joga, az egyenlő választói és szavazati jog stb.)”.⁷ A német jogtudományban Scholz képviseli legerőteljesebben a „kommunikációs alapjogok” felfogását, melyek közé a véleménynyilvánítás, a művészet, a tudomány, az egyesülés és a gyülekezési szabadságát sorolja. Ezeknek az alapjogoknak a funkciója maga az emberek közötti közvetítés, tehát a kommunikációs hatás közvetlen, míg más alapjogoknál, mint például a foglalkozás, a tulajdon szabadsága esetében a kommunikációs folyamat csak egyike a jog funkcióinak. De még az előbbi csoporton belül is kitüntetett szerepet tulajdonít a véleményszabadságnak, amennyiben a gyülekezés és az egyesülés szabadsága ennek szolgálatában áll.⁸ Arnim a kommunikációs szabadságok körébe sorolja a vélemény-, a sajtó- és az információs szabadságot, valamint a gyülekezési és a petíciós jogot. E jogok közös sajátossága, hogy valamennyi szoros összefüggésben áll az állami élet nyilvánosságának követelményével, azzal, hogy az állami problémákról folytatott társadalmi méretű vita, a politikai vezetés „publikum” általi hatásos ellenőrzése feltételezi annak informáltságát. Ugyanakkor Arnim a kommunikációs jogoktól elkülöníti az úgynevezett asszociációs szabadságokat: az egyesületek, pártok és érdekképviselők alapításának jogát.⁹ Lényegében ehhez hasonló Herzog felfogása is, azzal a különbséggel, hogy ő a kommunikációs jogokon belül különbözteti meg azt az alcsoportot, amelynek esetében az egyén másokkal közösen gyakorolja jogát (ilyen a gyülekezési és az egyesülési szabadság), attól az altípustól, ahol az alapjog gyakorlása – a véleménynek szóban, írásban vagy képből való kifejezése – egyedül történik ugyan, de ez a másokkal való kommunikáció célját szolgálja.¹⁰

Az egyesülési és a gyülekezési jog önállósulását egyebek mellett az magyarázza, hogy itt az egyén másokkal közösen gyakorolja jogát, míg a véleményeknek szóban, írásban vagy képből való kifejezése – jóllehet ez is a másokkal való kommunikáció célját szolgálja – általában egyénileg történik. Az amerikai kifejezési szabadság részét képező lelkiismereti és vallásszabadság pedig már annyira az egyén intim belső szférájához tartozik, hogy általában nem is része a kommunikációs folyamatnak. A 18-19. század nagyhatású dokumentumai használják a gondolatszabadság fogalmát, hol a vélemények kifejezésének részeként, hol annak kiegészítéseként. A francia forradalom máig hatályban lévő, az Ember és polgár jogairól szóló 1789. évi deklarációja például így fogalmaz: „Gondolatainak és véleményének szabad kinyilvánítása az ember egyik legbecsesebb joga”. A 1848. évi magyar sajtótörvény bevezető sorai értelmében pedig: „...gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti”. A mai alkotmányok egy része a gondolatszabadságot vagy egyáltalán nem említi, vagy – miként a hatályos magyar alkotmány – csak a lelkiismereti és vallásszabadsággal együtt. Mindenesetre a gondolatszabadságot nincs okunk a kommunikációs szabadságok körébe sorolni, hiszen – hasonlóan a lelkiismereti meggyőződéshez – a gondolat kifejezése, kommunikálása sem fogalmi eleme a jognak. Ráadásul – ellentétben a véleményekkel – a gondolat korlátozása lehetetlen, ami alkotmányos védelmét is értelmetlenné teszi. Ugyanakkor feltéve, de meg nem engedve, hogy a gondolatszabadság védelmének kérdése felmerül, annak alanya csak a

gondolat gazdája lehet, míg a sajtó- és médiaszabadság védi egy újság vagy könyv kiadóját, egy rádiós vagy televíziós műsorszolgáltatót is.

A 20. században született nemzetközi emberi jogi dokumentumok már a modern kori alkotmányok megoldásait követik. Ezek közül az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata volt az első, amely 19. cikkében foglalkozott a tág értelemben vett kommunikáció szabadságával:

„Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.”

Az ugyancsak az ENSZ keretében, 1966-ban elfogadott Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 19. cikkelye az 1948-as Nyilatkozathoz hasonlóan deklarálja a kommunikáció szabadságát és vele együtt a nézetek miatti zaklatás tilalmát és az információs szabadságot:

„1. Nézetei miatt senki sem zaklatható.
2. Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenféle adat és gondolat határookra való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában, vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének szabadságát is.
3. Az e cikk 2. bekezdésében meghatározott jogok gyakorlása különleges kötelességekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva az bizonyos korlátozásoknak vethető alá, ezek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít és amelyek
a) mások jogainak, vagy jó hírnevének tiszteletben tartása, illetőleg
b) az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérkölcsek védelme érdekében szükségesek.”

A regionális nemzetközi megállapodások közül az 1950-ben aláírt Emberi jogok európai egyezménye volt az első, amelynek 10. cikke a következőképpen szól a kommunikáció szabadságáról:

„1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. E jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és átadásának szabadságát országhatárookra tekintet nélkül, és anélkül, hogy ebbe hatósági szervnek joga lenne beavatkozni. E cikk nem képezi akadályát annak, hogy az államok a rádió, mozgóképfilm vagy televízió-vállalatok működését engedélyezéshez kössék.
2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együttjáró szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi integritás, a közbiztonság, a zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas információ közlésének megakadályozása, a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

Mint látható, e cikkely külön is szól a rádiózásról és televíziózásról, megengedve, hogy az államok a rádió-, mozgóképfilm- vagy televízióvállalatok működését engedélyhez kössék.¹¹ Ugyanakkor a gondolat gazdája számára biztosított gondolat szabadságot az Egyezménynek a vallásszabadságot is szabályozó 9. cikke garantálja.

A jogok néhány sajátossága

A nemzetközileg elfogadott gyakorlat szerint a kommunikáció szabadságához hozzátartozik az a jog is, hogy valaki ne nyilvánítson véleményt. Ezt nevezik negatív kommunikációs szabadságnak. A német Alkotmánybíróság egyik ítélete például ebből vezette le azt a jogot, hogy bárki elzárkózhassék számára idegen vélemények sajátként történő kommunikálása elől.¹² Az amerikai Legfelső Bíróság különösen azért tartja fontosnak a kommunikációs szabadságnak ezt az inverzét, hogy az állam ne kötelezhessen senkit meghatározott álláspont képviselésére.¹³ A negatív kommunikációs szabadság megsértéseként értékelte az Emberi Jogok Európai Bírósága azt a brit törvényt,

amely egyes szakszervezetekben a munkaviszony megőrzése céljából kényszertagságot írt elő. A bíróság indokolása szerint a szabály a tagokat a szakszervezet általuk esetleg el nem fogadható nézeteinek elfogadására kényszeríti.¹⁴

Természetesen az a kérdés, vajon egy megnyilatkozás a kommunikációs szabadság körébe tartozik-e, alapvetően függ attól, hogyan definiáljuk a véleményt. Sokak szerint véleményen a tényekre, magatartásmódokra, viszonyokra vonatkozó értékítéleteket kell érteni. Eszerint a kizárólag tényállításokat magukban foglaló hírek, tudósítások nem élveznek a véleményszabadság védelmét. Ugyanakkor szinte lehetetlen pontosan elhatárolni egymástól a tudósításokat és az értékítéleteket, hiszen egy jelentés közlésének módja, elhelyezése a hírek között, címmel történő ellátása, sőt esetleg az azt felolvasó személy hanghordozása is tartalmazhat értékítéletet. A kommunikáció szabadsága a legszélesebb értelemben nemcsak a hírek közlésének és továbbításának jogát öleli fel, hanem általában mindenféle közlés szabadságát mások irányában, mégpedig függetlenül a közlés módjától és a közlemény értékétől, erkölcsi minőségétől. Védelmet élveznek tehát a valótlan tényállítások is, hiszen általában nincs jogi kötelezettség az igazmondásra, kivéve, ha ezt jogszabály kifejezetten előírja.

Ilyen kifejezett jogszabályi korlátot jelent a legtöbb jogrendszerben – így a magyarban is – a becsületsértő tartalmú valótlan tények állítása. De miként számos ország bíróságai, valamint az Európai Emberi Jogi Bíróság esetjoga, akként a magyar Alkotmánybíróság – a kommunikációs szabadság határainak megvonásánál különbséget téve az értékítélet és a tényközlés között – joggyakorlata során szintén megszorítóan értelmezi a kommunikációnak ezt a korlátozását:

„Az alkotmány a véleménynyilvánítási szabadság megfogalmazásánál nem tesz kifejezett különbséget tényközlés és értékítélet között. A véleménynyilvánítási szabadság alapvető célja annak a lehetőségnek biztosítása, hogy az egyén mások véleményét formálja, meggyőzzön másokat saját álláspontjáról. A véleménynyilvánítás szabadsága ezért általában mindenféle közlés szabadságát magában foglalja, mégpedig függetlenül a közlés módjától és értékétől, erkölcsi minőségétől és többnyire valóságtartalmától is. Önmagában valamely tény közlése is véleménynek minősülhet, hiszen magának a közlésnek a körülményei is tükrözhetnek véleményt, azaz a véleménynyilvánítás alkotmányos alapjoga nem korlátozódik csupán az értékítéletekre. A véleménynyilvánítási szabadság határainak megvonásánál azonban indokolt különbséget tenni értékítélet és tényközlés tekintetében. Az értékítéletre, az egyén személyes véleményére a véleménynyilvánítási szabadság minden esetben kiterjed, függetlenül attól, hogy az értékes vagy értéktelen, igaz vagy hamis, érzelmen vagy észérveken alapul. A szintén alkotmányos oltalom alatt álló emberi méltóság, becsület, jó hírnév azonban az értékítéletben megnyilvánuló véleménynyilvánítási szabadság külső korlátja lehet, és ezek védelmében a büntetőjogi felelősség érvényesítése sem tekinthető – általánosságban – aránytalannak, így alkotmányellenesnek.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint azonban fokozott alkotmányos védelmet élveznek az olyan értékítéletek, amelyek a közügyekre vonatkozó vélemények ütközésében kapnak hangot, még akkor is, ha esetleg túlzóak és felfokozottak.[...]
A véleménynyilvánítás szabadsága nem ilyen feltétlen a tényállítások tekintetében. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a véleménynyilvánítás szabadsága nem terjed ki a becsületsértésre alkalmas tények közlésére akkor, ha a nyilatkozó személy kifejezetten tudatában van a közlés valótlanágának (tudatosan hamis közlés), vagy foglalkozása, hivatása gyakorlásának szabályai szerint elvárható lett volna tőle a tények valóságtartalmának vizsgálta, de a véleménynyilvánítási alapjog felelős gyakorlásából adódó gondosságot elmulasztotta.”

A kommunikációs szabadság körébe tartozó jogok közös sajátossága, hogy a gondolatát, véleményét, politikai, ideológiai vagy akár művészi meggyőződését kisebb vagy nagyobb publikum előtt kifejezni akaró egyén vagy közösség számára biztosítanak jogot a nyilvánosságra. Vagyis bármilyen nagy közönség számára szólnak is manapság a nyomtatott és különösen az elektronikus médiumok útján közöltek, e jogok alanya – miként a néhány ember előtt beszélő egyén esetében – továbbra is maga a véleményt nyilvánító személy, illetve személyegyesülés, továbbá azok, akik elősegítik a kifejezést (kiadók, rádió-, tévé- és filmtársaságok stb.). A kommunikáció tömegessé válásából tehát nem következik a közönség jogalannyá válása.

Egészen más a helyzet az információs szabadsággal, jóllehet azt gyakran a tág értelemben vett véleményszabadság körébe utalják. Maga a német alaptörvény és – feltehetően ennek hatására – az 1989-es magyar alkotmányreform is a véleménynyilvánítás szabadságával azonos paragrafusban szól a közérdekű adatok megismeréséhez való jogról. Természetesen annyiban nem indokolatlan a közös tárgyalás, hogy az információkhoz való hozzáférés elemi feltétele a véleménynyilvánításnak és a közvélemény kialakulásának. Ugyanakkor bármennyire része is az információs szabadság a kommunikációnak, annak alanya nem a véleménymondó, hanem a „közönség”, így az nem képezheti részét a véleménynyilvánítás szabadságának. Az információkat közvetítheti ugyan a sajtó is, de a vélemény- és sajtószabadságból nem vezethető le a médiumok valamiféle privilegizált igénye az állami információkra.

A kommunikáció szabadsága mindig csupán egy cselekvő saját cselekvését engedi meg, de nem alapozza meg a szabadságjog alanyának jogát mások magatartására, még annak túrésére sem. A német alkotmánybírói joggyakorlat például a vélemény- és sajtószabadságot ahhoz való jogként kezeli, hogy valaki „hallathassa szavát”. Ellentétben az információs szabadsággal itt ugyanis nem a befogadó azon jogáról van szó, hogy egy véleményt meghallgasson, hanem a „beszélő” azon jogáról, hogy az állam ne szeparálja hallgatóságától.¹⁶ Ugyanakkor ez nem jelent egyszersmind jogot a mások általi „meghallgattatás”-ra, arra, hogy az állam hallgatóságot biztosítson. A kommunikáció megkönnyítése nem alanyi jog az állammal szemben, különösen nem jelent jogot a tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzájutásra.

Miért fontosak ezek a jogok?

A jogok igazolása

A kommunikációhoz való jognak kétféle igazolása lehetséges. Az egyik, instrumentálisnak is nevezett igazolás egyfajta eszköznek tekinti ezt a jogot, amely a társadalom egészének azt az érdekét szolgálja, hogy valamennyi vélemény, gondolat, amely képes hozzájárulni a problémák megoldásához – egyesek szerint az igazság kiderítéséhez – felszínre kerülhessen. Miután ez az igazolás a társadalmi értékekre helyezi a hangsúlyt, és a kommunikációs szabadságot mint a népszuverenitás megnyilvánulását fogja fel, szokás ezt a szót demokratikus elméletének is nevezni.

A másik, libertárius igazolás lényege: az önkifejezéshez fűződő individuális jog. Eszerint a kommunikációhoz való jogot nemcsak következményei támasztják alá, hanem az a mindenkit megillető morális jog, hogy azt mondjon, amit akar. E felfogás szerint az emberi szabadságok, köztük a kifejezés szabadságának alapja az autonómia. Ezt az autonómiát végső értéként kezelő kanti morálfilozófián alapuló konstitutív igazolást illetik a „szabadság-modell” (liberty model) elnevezéssel is, amely – ellentétben a demokratikus elmélettel – nem a közjó érdekeit szolgáló vélemények piacát védi, hanem inkább az individuális szabadság körét a kormányzat mindenféle beavatkozásával szemben. A szabadságot középpontba állító felfogások képviselői szerint nincs több ok a nem politikai tartalmú kifejezések korlátozására sem, hiszen mind a politikai, mind az egyéb szót azonos értéket képvisel. A lényeg mindkét esetben az egyéni szabadság tiszteletben tartása. Akik ebből a megközelítésből vezetik le a kifejezés szabadságát, azok tagadják az államnak azt a jogát, hogy távol tarthasson az emberektől bármiféle véleményt, mondván, ők nem tudják megítélni azok társadalmi hasznosságát. Az állam semlegességi kötelezettsége ugyanis azt is jelenti, hogy tisztelnie kell mind a megnyilatkozó, mind a megnyilatkozást befogadó polgár autonómiáját.

Attól kezdve, hogy a kommunikációs szabadság fontos alkotmányos alapjogként jelent meg, a kétféle igazolás egyaránt tetten érhető a különböző felfogásokban, olykor megfigyelhető a két alátámasztás együttes alkalmazása is. Abban egyetértenek a különböző igazolást vallók, hogy a kommunikációs szabadság kitüntetett szerepet élvez a jogok sorában, legfeljebb a szabadság egyes megnyilvánulásait erősebb vagy gyengébb védelemre tartják érdemesnek.

John Milton 1644-ben írott művében, az *Areopagiticában* amellett érvel, hogy a szót szabadságát az igazság keresésének joga legitimálja: „Hadd birkózzon egymással igazság és hazugság, hisz ki látott már olyat, hogy az igazság szabad, nyílt küzdelemben alulmaradt volna? Az igazsággal való cáfolás a legjobb és legbiztosabb elnémités... Mert ki ne tudná, hogy az igazság a Mindenható után a legerősebb, s győzelméhez nincs szüksége ravaszkodásra, hadicselekre, cenzúrára; ezekhez a fortélyokhoz és védelmi eszközökhöz a tévelygés folyamodik az igazság hatalmával szemben.”¹⁷ Hasonló érveléssel igazolja e szabadságot John Stuart Mill, a 19. századi angol liberalizmus egyik klasszikusa. Mill szerint a vélemények piacának (marketplace of ideas) hiányában az igazság nem kerülhet napfényre. Ugyanakkor Mill volt az, aki úgy vélte: az állam kizárólag mások sérelmének megakadályozására korlátozhatja az egyén szabadságát, „az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre”.¹⁸ Ez a felfogás egyértelműen az egyén individuális jogából indul ki szabadsága megalapozásakor, még akkor is, ha egyidejűleg fontosnak tartja a kifejezés szabadságának érvényesülését a társadalom egészének érdekében is.

A 20. század elejétől ezek az igazolások bírósági ítéletekben is megjelennek. Az egyik első ezek sorában az amerikai legfelső bírósági bírójának, Oliver Wendell Holmesnak egy 1919-ben született ítélethez fűzött különvéleménye, amelyben Holmes – Millhez hasonlóan – úgy vélekedik, hogy csak a nézetek folyamatos vitájában derülhet ki az igazság: „...az igazság legjobb próbája a vélemények piaca, a piac versenyében való elfogadottság...”¹⁹ A Legfelső Bíróság által 1964-ben eldöntött *New York Times v. Sullivan* ügyben az ítéletet jegyző Willaim Brennan bíró a közügyek szabad vitatásának fontosságával igazolja a véleményszabadság kiemelt jelentőségét: „A kérdés megítélésében abból kell kiindulni, hogy ebben az országban mély nemzeti érdek fűződik ahhoz, hogy közügyekben a vitának szabadnak, elevennek és nyitottnak kell lennie”.²⁰ Annak a kérdésnek a megítélésében, hogy mégis mi a határa a vélemények piacán való szabad részvételnek, Holmes bíró 1919-ben egy másik ügy kapcsán kidolgozta híres tesztjét a „nyilvánvaló és közvetlen veszély”-ről (clear and present danger).²¹ Indokolásában egy hasonlattal él: az, aki egy nézőkkel zsúfolásig megtöltött

színházteremben ok nélkül „Tűz!”-et kiabál, és ezzel pánikot idéz elő, nem élvezzi az 1. kiegészítés által garantált szólásszabadság védelmét. Holmes szerint tehát a jogi megítélés szerint két eset lehetséges: vagy olyan „kijelentéssel” van dolgunk, amely időben, tudatos és megfontolt válasszal illelhető, vagy pedig olyannal, amely azonnali veszéllyel fenyeget. Két évvel korábban Learned Hand, egy akkor még ismeretlen szövetségi bíró a *The Masses* című lap háborúellenes cikkei és karikatúrái kapcsán hasonló tesztet dolgozott ki, amelynek értelmében a korlátozás csak akkor igazolható, ha a szavak közvetlenül jogellenes cselekedetre hívnak fel. Indokolásának lényege pedig, hogy a vélemény szabadsága nem egyszerűen az egyén joga, hanem a hatalom végső forrása és társadalmi szükséglet egy demokráciában. Hand és Holmes szempontjainak felhasználásával alakította ki az amerikai Legfelső Bíróság 1969-ben az *azóta* hasonló ügyekben állandó joggyakorlatát képező *Brandenburg*-tesztet, amely a törvényellenes tettekre való szándékos felhívást mint a korlátozás követelményét kiegészíti a jogellenesség bekövetkezésének valószínűségével. A döntést megalapozó érvelés az volt, hogy „mindaddig, amíg elég idő áll rendelkezésre a cáfolathoz, az értelmes mérlegeléshez, nyugodtak lehetünk, hogy az »igazság« legyőzi a »hamisságot«. Elnyomást csak akkor kell alkalmazni, ha a veszély olyannyira »közvetlen«, hogy nincs idő a válaszára, a vitára.”²²

Egy 1968-ban hozott ítéletben különböztette meg először egymástól a Legfelső Bíróság a kifejezés tartalom alapuló (content-based) és tartalom-semleges (content-neutral) korlátozását.²³ A bírák szerint az adott esetben a katonai behívók háború elleni tiltakozásról történő elégetésének tiltása nem volt kapcsolatban a szabad kifejezés elnyomásával, az csak a tiltakozók magatartásának nem kommunikatív aspektusára vonatkozott. Ezért azután ezt a tiltást tartalom-semlegesnek és így alkotmányosan megengedhetőnek ítélték. Egy másik nagyon fontos elv leszögezése is fűződik az ügyhöz, amelyet *azóta* O’Brien-teszt néven is emlegetnek. Eszerint a szólásszabadság korlátozása nem mehet túl azon a mértéken, amit a védendő érdek feltétlenül megkíván. Nevezik ezt a „szélesség” alkotmányjogi doktrínájának is, amely tehát tiltja, hogy az állam valamely törvényes cél megvalósítását olyan eszközökkel akarja elérni, amelyek közvetlenül vagy közvetve korlátoznak fontosabb alkotmányos jogokat, ráadásul a feltétlenül indokoltnál szélesebb körben.²⁴ Ugyanakkor ez a döntés nem jelentett automatikusan tilalmat mindenféle „szimbolikus szolás” (symbolic speech) számára.

Ennek az igazolásnak egyik klasszikus, egyszersmind legszélsőségesebb megfogalmazása a Supreme Court egy 1972-ből származó ítéletének indokolásában olvasható. Eszerint „a kormányzatnak nem áll hatalmában a kifejezés korlátozása annak mondanivalója, gondolatai, tárgya és tartalma alapján”.²⁵ Ugyanakkor a szolás demokratikus elméletének képviselői azzal érvelnek, hogy a kommunikáció bizonyos eseteiben a korlátozás alapulhat a tartalom, éppen annak érdekében, hogy érvényesülhessen a közügyekben a lehető legszélesebb vita. Tartalmi alapon is korlátozhatónak tartják a gyűlölet-beszédet, a pornográfiát, és a választási kampányok finanszírozását, azért, hogy minden oldal meghallgattassék. E felfogás szerint ezek a fajta kommunikációk olyan hatással járnak, hogy elnyomják a gyűlölet-beszéd célpontjait jelentő kisebbségek, a pornográfia által szexuális tárgyként kezeltek, illetve a kevesebb pénzzel rendelkező pártok hangját, ezért az államnak mint egyfajta közvetítőnek jogában áll elnémítani egyeseket annak érdekében, hogy mások hangja hallható legyen. Vagyis ennek az álláspontnak a képviselői szerint a korlátozás alapja ezekben az esetekben nem kizárólag a sértettek egyenlőséghez való joga, hanem kommunikációs szabadsága is. A védendő érdek tehát nem egyszerűen a közrend, hanem a demokrácia is.²⁶

Általában a libertárius felfogás képviselői is elfogadják, hogy az üzleti beszéd és az erőszak, illetve a szexualitás öncélú, nem művészi bemutatásával kapcsolatos mondanivaló kifejezését szintén kisebb mértékben védi a véleményszabadság alkotmányos elve, mint a közügyek vitatásához kapcsolódó beszédformákat, sőt egyes esetekben éppen az ilyen mondanivaló nyilvános kifejezésének tilalmához fűződik elsőrendű társadalmi érdek. Az államnak kötelessége megvédeni polgárait a Mill-i egyenlő szabadság elvét durván sértő vagy tisztességtelen üzleti tevékenységtől, illetve attól, hogy kénytelenek legyenek beleütközni érzékenységüket sértő, számukra szélsőségesen megbotránkoztató kifejezőmódokba.²⁷

Mindkét felfogás képviselői elfogadják a véleménynyilvánítás korlátozását, ha az nem a beszéd tartalmán, hanem annak körülményein alapul. Ha például valaki éppenséggel a leginkább védett politikai nézeteket juttatja kifejezésre, de ezt éjnek éjadán teszi hangszórón keresztül, felébresztve embertársait, akkor belé fojtható a szó, bármilyen jó szándékú célok vezérlik is. Ugyanígy ok lehet a korlátozásra, ha valaki mondanóját úgy közvetíti hallgatóságának, hogy közülük azok, akik arra bármilyen okból nem kíváncsiak, nem tudnak „menekülni”.²⁸ A magyar Alkotmánybíróság már idézett 30/1992. (V.26.) AB határozatában szereplő érvelés szintén egyaránt tartalmazza az egyén alanyi jogára és a demokráciára mint a véleményszabadság igazolására történő hivatkozást:

„Az egyéni véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett [...] az Alkotmány 61. §-ából következik a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség. A szabad véleménynyilvánításhoz való jog objektív, intézményes oldala nemcsak a sajtószabadságra, oktatási szabadságra stb. vonatkozik, hanem az intézményrendszernek arra az oldalára is, amely a véleménynyilvánítási szabadságot általánosságban a többi védett érték közé illeszti. Ezért a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos határait úgy kell meghatározni, hogy azok a véleményt nyilvánító személy alanyi joga mellett a közvélemény kialakulásának, illetve szabad alakításának a

Az új médiumok szerepe

A kommunikáció, a gondolatok és vélemények kifejezésre juttatása – ahogy mondani szokták – egyidős az emberiséggel, közvetítő eszközök hiányában a gondolatok és vélemények mégsem juthattak el a nyilvánossághoz. Az első jelentős állomás a nyilvánossághoz vezető úton kétségkívül a könyvnyomtatás feltalálása volt a kora újkorban. Ez volt a kommunikációs médiumok differenciálódásának kezdete, ami jelentősen segítette az információáramlást a társadalmon belül. A következő cezúrát a politikai nyilvánosság kialakulása jelentette a 18. század közepétől, melyet a médiumok differenciálódásának történetében leginkább az írott sajtó jelentőségének növekedésével lehet jellemezni. Ebben az időszakban a jogi szabályozás középpontjában a kommunikáció területei közül nem annyira az egyéni véleménynyilvánítás, mint inkább a sajtó szabadsága állt. Ez azt jelentette, hogy a diskurzus a politikai véleményalkotási folyamatban résztvevő, ehhez megfelelő műveltséggel rendelkező rétegekre koncentrált, akik a politikai vitákra képesek és hajlandók voltak. A korszak meghatározó politikai filozófiája, a liberalizmus nem is kívánta megnyitni a viták kapuját az egész nép előtt.

A 20. század közepe táján az elektronikus tömegkommunikációs eszközök, mindenekelőtt a rádió és a televízió elterjedésével véget ért a nyomtatott szó úgyszólván kizárólagos uralmának korszaka, ami radikális változásokat idézett elő nemcsak a nyilvánosság szerkezetében, hanem a hagyományos sajtó funkcióiban, de merőben új kérdéseket vetett fel a kifejezés szabadságának jogi szabályozását illetően is.

Az új tömegközli eszközök megjelenése, sőt mintegy iparaggá fejlődése átformálta a politika nyilvánosságot, szinte határtalanul kiterjesztve a közönséget. Ettől kezdve a nyilvánosság nem egyszerűen a képzett és tevékeny emberek viszonylag szűk csoportjának terrénuma. A politikai folyamatok résztvevőinek, de legalábbis szemtanúinak köre jelentősen kitágul. A politika az országok, sőt gyakran az egész világ szeme láttára, füle hallatára folyik. Gondoljunk csak arra a mindennapivá vált jelenségre, hogy a rádió és televízió egyenes adásban közvetíti a parlamentek üléseit. De gondolhatunk az 1989 decemberi romániai forradalomra, az 1991 januári öböl-háborúra, az 1991 augusztusi moszkvai puccskísérletre is, vagy a belgrádi tüntetésekre 1996–97 fordulóján, melyeket a televízió a szobáinkba hozott. A polgárnak ez a „közvetlen jelenléte” a politikai eseményekben nemcsak az állampolgár ellenőrzési lehetőségét teremti meg saját állama hatalomgyakorlását illetően, de a politikát arra kényszeríti, hogy nemzetközileg is legitimálja magát. Ezzel párhuzamosan a polgár bizonyos értelemben „világpolgárrá” is válik, akire immár nem kizárólag saját országának ügyei tartoznak.

Mindez óhatatlanul módosítja a sajtó egészének társadalmi szerepét. A hagyományos nyomtatott sajtót elsősorban jellemző tájékoztató, közvetítő profil az elektronikus médiumok révén jelentősen kitágul, és a sajtó mintegy önálló hatalmi tényezővé válik, amely egyre inkább elveszíti nemzeti jellegét. E változások hatására a kifejezés szabadsága – miközben megmarad egyéni jogként – egyidejűleg a közvetítő intézmény jogaként is kezelendő, ami azért vet fel jogilag merőben új dilemmákat, mert a tömegkommunikációs eszközök jogi értelemben mintegy az állam és az egyén között helyezkednek el. E módosulások eredménye, hogy az újabb alkotmányos szabályozások a kifejezés szabadságának hagyományosan védelmi jogi szabályai mellett immár a rádiós és televíziós szabadság intézményi jogi elemeit is általában magukban foglalják. A nemzetköziesülés pedig magával hozza a kifejezés szabadságával kapcsolatos nemzetközi jogi jogalkotás és ítélezés kialakulását. Az amerikai és az európai jogrendszereket persze különbözőképpen érintette az új médiumok megjelenése.

A 20. század utolsó évtizedében újabb médiumként tűnt fel az Internet, ami még a rádiónál és televíziónál is jobban kitágította a kommunikáció lehetőségeit, és ismét másként vetette fel az ezzel kapcsolatos jogok szabályozásának szükségességét. A jelenlegi kommunikációs rendszerben egymás mellett létező médiumok – a nyomtatott, illetve az elektronikus sajtó, valamint az internet – jogi szabályozási igényei jelentősen eltérnek egymástól.

A hagyományos nyomtatott sajtó esetében aligha van szükség olyan pozitív jellegű jogszabályi előírásokra, amilyeneket például egy sajtótörvény tartalmazhat. Hiszen a liberális értelemben vett sajtószabadság éppen az állami beavatkozás (az alapítási, terjesztési engedélyezés, a cenzúra stb.) tilalmát jelenti. A liberális demokrácia amerikai atyjának, Jeffersonnak megfogalmazása szerint: „Más megszorító szabályozást nem ismertünk, mint a közvélemény által gyakorolt cenzúrát”. Ugyanakkor ebből a liberálisnak mondható felfogásból nem következik a kifejezés szabadságának abszolút korlátlanúsága sem a nyomtatott, sem az elektronikus sajtóban. A büntetőjog tilthatja bűncselekménynek véleménynyilvánítás útján történő elkövetését. A polgári jog védelemben részesíti például a személyhez fűződő jogokat. A versenyjog itt is megakadályozza a monopóliumok kialakulását, illetve a már létrejöttéket felszámolja. Az már pusztán jogtechnikai kérdés, hogy a sajtószabadság ezen határainak kijelöléséhez szükség van-e önálló sajtótörvényre, vagy pedig ezeknek a szabályoknak a büntető, a polgári, illetve a versenytörvényben van a helyük. (Persze e dilemma mögött az a veszély is meghúzódik, hogy egy külön sajtótörvény nagyobb kísértést jelenthet a hatalom birtokosai számára a sajtószabadság indokolatlan korlátozására.)

Ezzel szemben a közszolgálati rádiók és televíziók útján történő hírközlés területét aligha lehet teljesen elzárni a jog elől, mert másképpen nem biztosítható a kiegyensúlyozott, pártatlan tájékoztatás. Sőt kérdéses, hogy vajon amíg a frekvencia korlátozott mértékben rendelkezésre álló „jóság”, a kereskedelmi csatornák elosztása során nem kell-e érvényesíteni bizonyos közösségi szempontokat. Ugyanakkor az internet esetében sem a közszolgálati, sem a szűkösség nem indokolja ezeket a korlátozásokat.

A jogok negatív és pozitív jellege

A kommunikációs jogok közös sajátossága, hogy egyfelől védelmet nyújtanak az állami beavatkozások ellen, másfelől fontos szerepet játszanak a nyilvános akaratképzésben, amennyiben lehetővé teszik az egyén számára a

közügyekben való tájékozódást, és azt, hogy befolyást gyakorolhasson a politikai folyamatokra. Mint láthattuk, a kétféle igazolás a kommunikációs szabadság körébe tartozó jogok más-más, de egyaránt fontos sajátosságára helyezi a hangsúlyt. Az individuális jogi jelleg arra utal, hogy ezek a jogok védelmet nyújtanak az állami beavatkozások ellen. Ennyiben nevezik ezeket úgynevezett védelmi jogoknak. Másfelől ugyanezek a jogok fontos szerepet játszanak a nyilvános akaratképzésben, amennyiben lehetővé teszik az egyén számára a közügyekben való tájékozódást, és azt, hogy befolyást gyakorolhasson a politikai folyamatokra. Ez adja az úgynevezett részvételi jogi jelleget e jogoknak. A védelmi jelleg e jogok „negatív”, a részvételi pedig „pozitív” szabadság voltára utal.

A jogok negatív felfogása a klasszikus liberalizmusnak arra a törekvésére vezethető vissza, hogy kialakítsa az egyénnek azt a szabad cselekvési terét, amelyen belül az ember – Isaiah Berlin szavai szerint – anélkül cselekedhet, hogy mások megakadályoznák ebben. E felfogás szerint az alapjogok, köztük a kommunikáció szabadsága körébe tartozóak is, mindenekelőtt védelmi jogok.

A liberális állam szociális állammá alakulásának folyamatával párhuzamosan fokozatosan növekedett az alapjogok, köztük a kommunikációval kapcsolatos jogok pozitív jellegének fontossága. Hiszen éppen a kommunikációt szolgáló jogok játszzák az egyik legfontosabb szerepet a nyilvános akaratképzésben, amennyiben az egyéneknek, illetve közösségeiknek lehetővé teszik a közügyekben való tájékozódást. Ez az igény tette az információs szabadságot önálló alapjoggá. Az alkotmányos jogok katalógusának ez az új eleme nem is hagyományos szabadságjog, hanem sokkal inkább egy igény a közérdekű információk hozzáférhetővé tételére. De a passzív szerep mellett a kommunikációs jogok eszközként szolgálnak az egyén számára a politikai folyamatok aktív befolyásolására a gyűlések és a politikai célú egyesülések mellett a nyomtatott, az elektronikus sajtó és az Internet révén. E szabadságjogoknak a politika formálásában növekvő aktív szerepe a polgár citoyen mivoltának erősödését mutatja.

A nyilvánossággal kapcsolatos jogok esetében pedig a negatív és pozitív jelleg csak együttesen érvényesülhet, hiszen elképzelhetetlen a vélemények valódi politikai hatása, ha nincs garantáltan kizárva az állam beavatkozása erről az egyéni szabadságterületről. A kommunikációs szabadságok pozitív jogi jellegét hangsúlyozza az alkotmányjogtudomány több képviselője. Grabitz például már a hetvenes évek közepén úgy vélekedett, hogy az alapjogok elsősorban nem védelmi jogok, hanem állami kötelezettségek a szabadság biztosítására.³⁰ Häberle pedig a jogok individuális és intézményi oldalának egyenragúságát hangsúlyozta.³¹ Alexy az államot pozitív cselekvésre kötelező jogokat két csoportja osztja.³² Az egyik esetben a jog tárgya egy tényleges állami szolgáltatás. A kommunikációs szabadság szempontjából relevánsabb másik csoport esetében az alapjogok tárgya az állam valamiféle normatív cselekvése. Lényegét tekintve ilyen „normatív szolgáltatásra” való jogról van szó az elektronikus médiumok esetében. Az alkotmányos gyakorlat a törvényi szabályozás céljaként általában a kiegyensúlyozott működést és az államtól való függetlenséget jelöli meg. A hagyományos szólásszabadságtól eltérően ugyanis a modern médiumoknak egy „gombnyomásra” mindenkit elérő, összehasonlíthatatlanul erőteljesebb hatásuk okán jogosultak az intézményes garanciák. Vagyis úgy tűnik, hogy a rádiózás és a televíziózás szabadsága azon kívül, hogy magában foglalja a hagyományos védelmi jogot az állami beavatkozásokkal szemben, bizonyos állami szabályozásokra való jogot is tartalmaz. E tekintetben azonban külön kell választani a közszolgálati és a kereskedelmi célú elektronikus médiumokat, amelyek jogi státusa sok tekintetben különböző.

A közszolgálati rádiók és televíziók kétségkívül a köz, vagyis az adót (és általában előfizetési díjat is) fizető polgárok tájékoztatására, művelődésére, szórakoztatására szolgálnak. Ennek a közösségi célnak az alapján a köz(önség) elvárhatja tőlük, hogy kiegyensúlyozottan és szakszerűen lássák el dolgukat. A kiegyensúlyozottság egyrészt a sokféle nézői, hallgatói igény lehetőség szerinti kielégítését, másrészt az ideológiai, politikai semlegességet jelenti, beleértve a magától az államtól való függetlenséget is. Ennek a biztosítására szükség van törvényhozási úton kialakított szervezeti, eljárási garanciákra, melyek adott esetben korlátozhatják a kifejezés szabadságát.

Egészen más a helyzet a kereskedelmi célú rádiózás és televíziózás esetében. Az elektronikus kommunikáció technikai lehetőségeinek jelentős kiterjedése idején nem indokolt a műsorok tartalmának olyan állami befolyásolása, amely akár az egyes állomások úgynevezett belső, akár az összes állomás külső pluralitását célozza. A kereskedelmi médiumok okozta kiegyensúlyozatlanságokat az állam legfeljebb a közszolgálatiakra vonatkozó előírásokkal próbálhatja meg korrigálni. Vagyis a kereskedelmi célú elektronikus sajtó állami szabályozási igénye lényegében azonos azzal, ami a nyomtatott sajtó esetében igazolható. Ez pedig nem más, mint a monopóliumellenes szabályozás. Ha ugyanis az állam törvényi eszközökkel nem garantálja a verseny szabadságát, akkor veszélybe kerül a kifejezés szabadsága. A nyomtatott és az elektronikus sajtó területén minden egyéb korlátozás már csak olyan lehet, amely a véleményszabadsággal kapcsolatban egyébként is megengedett. Ugyanez még fokozottabban igaz az internetes kommunikáció tartalmi korlátozhatóságát illetően. Ezt ugyanis még az a szűkösség sem legitimálhatja, ami ideig-óráig fennáll a sugárzott rádió- és televíziós programok esetében. Másrészt a cyberspace résztvevői nem annyira az írott, illetve elektronikus sajtó citoyen-jei, sokkal inkább bourgeois-k, akik nem annyira a közügyek megvitatásában, mint inkább politikailag neutrális kommunikációban akarnak közreműködni az őket megillető egyéni jogok alapján. Mindez a jogok negatív, védelmi jellegét erősíti.

összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kommunikációval kapcsolatos jogok mindig is kitüntetett szerepet játszottak az alkotmányos jogok között, részben mint az egyén legbecsesebb szabadságának megnyilvánulásai, részben pedig mint a nyilvános akaratképzés eszközei. Az egyes kommunikációs közvetítő eszközök eltérő jogi szabályozást igényelnek, melynek egyaránt fontos eleme az állam be nem avatkozása az emberi kommunikációba, illetve pozitív cselekvése a kommunikáció biztosítása érdekében.

Irodalom

Alexy, Robert (1986): Theory der Grundrechte. Frankfurt: Suhrkamp.

- Arnim, Hans Herbert von (1984): Staatslehre der Bundesrepublik Deutschland. München.
- Feinberg, Joel (1999): Társadalomfilozófia. Budapest: Osiris.
- Fiss, Owen M. (1996): The Irony of Free Speech. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Grabitz, Eberhard (1976): Freiheit und Verfassungsrecht. Tübingen.
- Habermas, Jürgen (1971): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest: Gondolat.
- Häberle, Peter (1983): Wesensgehaltsgarantie des Art. 19 Abs. 2 Grundgesetz. 3. Auflage, Heidelberg.
- Herzog, Roman (1983): Artikel 5 Abs. I-II. In: Maunz, Th/Dürig. u.a.: Grundgesetz. Kommentar. 5. Aufl. München.
- Krokoyav Zsolt (1993): Szélesség. Egy alkotmányos mérce. In: Világosság, 2. sz.
- Krokoyav Zsolt (2000): Az üzleti mondanivaló szabadsága. In: Fundamentum, 2. sz.
- Meiklejohn, Alexander (1948): Free Speech and Its Relation to Self-Government.
- Milton, John (1975): Aeropagitica. In: Az angol forradalom tükre. Budapest: Gondolat.
- Mill, John Stuart (1980): A szabadságról. Budapest: Helikon. (Első megjelenése: 1859).
- Sólyom László (1996-1997): Kölcsönhatás az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga és a szólás szabadság védelme között Magyarországon. Állam- és Jogtudomány, 3-4. sz.

Lábjegyzetek

- 1 A témával Halmi Gábor részletesebben is foglalkozik Kommunikációs jogok című, Cseh Gabriellával írt könyvében, amely jövőre jelenik meg az Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó gondozásában – A szerk.
- 2 30/1992. (V.26.) AB határozat. ABH 1992. 170, 178. A jogok hierarchiájával kapcsolatos felfogásról Sólyom László, az Alkotmánybíróság akkori elnöke a következőket írta: "Az Alkotmánybíróság felállított egy rangsort az alapvető jogok között, amely alapján a véleménynyilvánítás szabadsága második a sorban az élethez és az emberi méltósághoz való jog mögött". In: Sólyom (1996-1997).
- 3 Kezdetben a Supreme Court joggyakorlata a filmet üzletágnak minősítette, amelynek semmi köze a kifejezés szabadságához, és ezért semmi akadály a egyes államok által előírt engedélyezési rendszernek és cenzúrának. Vö. Mutual Film Corp. v. Ohio Ind. Commission, 236 U.S. 230/1915. Három évtizeddel később minősítette csak egy döntés a filmet az első kiegészítés védelme alá tartozó kifejezési formának. Vö. United States v. Paramount Pictures, 334 U.S. 131, 166/1946.
- 4 Lásd NAACP v. Alabama, 357 U.S. 449/1958, de ugyanezt az álláspontot erősítette meg a Buckley v. Valeo, 424 U.S. 1, 15/1976-os ítélet is, amely szerint az egyesülések az egyéni és közösségi vélemények képviselőinek sajátos formái.
- 5 Lásd Richmond Newspapers v. Virginia, 448 U.S. 555/1980.
- 6 A gyülekezési jognak a véleményszabadsággal való szoros kapcsolata utal például a német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) egyik ítélete, melynek értelmében a gyülekezés szabadsága a véleménynyilvánítás kollektív formája. Vö. BVerfGE 69, 315, (345).
- 7 Lásd Habermas (1971: 124). Habermas osztályozásában a második csoport az intimszféra szabadságstátusa a személyi szabadsággal, a lakás sérthetetlenségével stb., míg a harmadik a magántulajdonosok érintkezését foglalja magában a polgári társadalom szférájában.
- 8 Lásd Scholz (1971: 287).
- 9 Lásd Arnim (1984: 139ff).
- 10 Lásd Herzog (1983: 19).
- 11 Az Egyezmény betartása felett örökös strasbourgi Emberi Jogi Európai Bírósága egyik fontos ítélete szerint azonban e rendelkezés csak arra jogosítja az államokat, hogy a rádióadások rendjének technikai szempontok alapján történő megszervezését és fenntartását (például az ésszerű frekvenciagazdálkodást) mérlegeljék, de az érdemi, tartalmi okból való tiltásra nincs joguk. Vö. Groppera Radio AG and Others-Case, Judgment of 28 March 1990. Series A. 173.
- 12 BVerfGE 65, 1, (40).
- 13 Egy 1943-ból származó döntés alkotmányellenesnek minősítette iskolás gyereket kötelezését a nemzeti lobogó előtti tisztelgésre. Vö. West Virginia State Board of Education v. Barnette, 319 U.S. 624, 642/1943. 1977-ben az amerikai főbírák alkotmányosértőnek mondták ki New Hampshire állam gépjárműveinek rendszámtábláin a „Live Free or Die” (Élj szabadon vagy halj meg!) felirat kötelező voltát. Az indokolásban a szólás vagy a hallgatás jogát „a szélesen értelmezett individuális szellemi szabadság egymást kiegészítő komponenseinek” nevezték. Wooley v. Mayrand, 430 U.S. 705, 714/1977.
- 14 Young, James and Webster-Case, Judgment of 13 August 1981, Series A. 44.
- 15 36/1994. (VI.24.) AB határozat.
- 16

- Lásd BVerfGE 27, 71, (81)
- 17 Lásd Milton (1975: 86-87).
- 18 Mill (1980 [1859]: 27).
- 19 Lásd Abrams v. United States, 250 U.S. 616, 630/1919.
- 20 New York Times v. Sullivan, 376 U.S. 254/1964
- 21 Schenk v. United States, 249 U.S. 47/1919.
- 22 Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444/1969.
- 23 United States v. O'Brien, 391 U.S. 367/1968.
- 24 A „szélesség”-nek a Supreme Court ítélkezési gyakorlatában játszott szerepéről lásd Krokovay (1992).
- 25 Police Department v. Mosley, 408 U.S. 92, 95/1972.
- 26 E nézet legjellemzőbb képvisletét lásd előbb Meiklejohn (1948: 26-36), később Fiss (1996: 5-26).
- 27 Lásd Feinberg (1999: 65-71). Az üzleti mondanivaló szabadságáról lásd Krokovay (2000).
- 28 Egy teherautóra szerelt hangszóró által „foglyul ejtett hallgatóság” (captive audience) volt a korlátozást indokoló körülmény a Kovács v. Cooper, 336 U.S. 77/1949. ügyben.
- 29 30/1992. (V.26.) AB határozat. ABH 1992, 172.
- 30 Vö. Grabitz (1976: 3).
- 31 Lásd Häberle (1983: 70).
- 32 Vö. Alexy (1986: 179).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

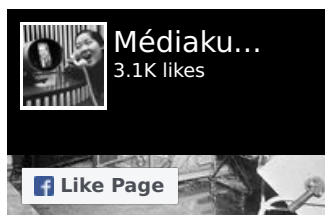
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 őszi

Jog

[Bayer Judit, dr.:](#)

A Panaszbizottság ügyei

A médiatörvény életre hívta a Panaszbizottságot, amelynél az állampolgárok panasszal élhetnek az elektronikus média szabálysértései miatt. Milyen jogi lehetőségek között végezheti a Panaszbizottság ezt a munkát? Milyen vitás ügyekben kellett döntést hoznia? Az alábbi írás ezekre a kérdésekre keres választ az 1997 óta eltelt évek során felgyülemlett ügyek elemzésével.

A törvény és a bizottság

A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény a szólásszabadság előmozdítása, a műsorszolgáltatók piacra lépésének elősegítése és függetlenségének védelme érdekében létrehozta az Országos Rádió és Televízió Testületet (ORTT), hogy őrököljön a médiumok törvényessége felett. E feladat részbeni ellátása céljából hozta létre a Panaszbizottságot (pb) a médiatörvényben foglaltak szerint (47–51. §§). Az ORTT-hez képest, amely a médiatörvény bármely sérelmével hivatalból foglalkozhat, a Panaszbizottság különös szerv, amely csak egyedi eseteket jogosult kivizsgálni, lakossági panaszok alapján.

A Panaszbizottság 1997 ősze óta működik. Az azóta eltelt évek munkájának áttekintése lehetőséget teremt a Panaszbizottság feladatának és munkájának elemzésére. Ez idő alatt a pb már túljutott a kezdeti nehézségeken, és világossá vált, hogy melyek azok a problémák, amelyeket a törvény keretein belül nem képes megoldani. A törvény meglehetősen szűkszavú szabályozása részben tág lehetőséget ad az ORTT-nek, hogy a pb ügyrendjében állapítsa meg a részletszabályokat, hátránya viszont, hogy a jogszabály esetenként nem értelmezhető minden kétséget kizáróan. Különösen nehézé teszi az értelmezést, hogy a jogalkotó akarata nem minden esetben egyértelmű, mert a miniszteri indoklás és a törvényszöveg alapján levonható következtetések nem fedik egymást. (Lehet, hogy ennek oka a törvényhozás folyamata során beiktatott módosítások sora.)

E dolgozat célja, hogy feltárja és megkísérelje értelmezni a törvény által megszabott lehetőségeket, valamint hogy ennek fényében elemezze a Panaszbizottság gyakorlatát. A következtetések fő forrásai a panaszbizottsági határozatok és a kapcsolódó joganyag. Ezek értelmezéséhez és a gyakorlati nehézségek feltáráshoz segítségemre voltak a Panaszbizottság tagjai, valamint az ORTT munkatársai, akiknek a segítségét ezúton köszönöm. A pb munkáját emellett több elemző is áttekintette és értelmezte (Bedő 1998; Horányi 1997; Obsina 1999; Székfi 1997; Szilády 1997).

A pb jogi háttere

A pb tagjait az ORTT tagjai választják öt évre. A törvény deklarálja, hogy a pb tagjai függetlenek, csak a törvénynek vannak alárendelve, és tevékenységük ellátása során nem utasíthatóak. A megbízás részletes szabályait az ORTT maga szabja meg ügyrendjében. A pb hivatali szervezete az ORTT-hez tartozik, az ORTT határozza meg a pb ügyrendjét, valamint félévente megvitatta és értékeli a pb által hozott állásfoglalásokat.¹ Az ORTT nem követte rendszeresen a féléves ülésezésekre vonatkozó szabályt. A pb háromtagú tanácsokban ülésezik, amelyeket alkalmanként sorsolással állítanak össze. A tanács egyik tagja jogi végzettségű. A sorsolással kialakított rend célja, hogy a tanácsok plurálisabbak legyenek, és ne érvényesülhessen valamely szempont a tanácsok kiválasztásánál. A pb tagjai nem folytatnak kommunikációt az ügyekről, és nem alakítanak ki közös álláspontot.² Ennek eredménye esetenként egymásnak ellentmondó vélemények születése. Például míg egy ügyben azért marasztaltak el egy riportert, mert túl kritikus volt, „vádaskodott, alanyának nem a véleményére volt kíváncsi, hanem vitatkozott vele”, egy másikban azért, mert engedte, hogy a riportalany egyoldalúan válaszoljon a kérdésekre, nem ütköztetett más véleményeket az interjúalanyéval, ezáltal nem tette lehetővé a kiegyensúlyozott tájékoztatást.³ Az utóbbi évben azonban a pb határozatai nagyobb következetességet mutatnak, mint korábban, és tudatos elvek alkalmazása tükröződik a határozatok többségén – példa erre a szerkesztői szabadság elvére való hivatkozás. (Ez alól is vannak azonban meglepő kivételek, amelyekre a későbbiekben részletesebben is kitérek.)

A pb akkor jogosult állásfoglalást hozni, ha a műsorszolgáltató egyoldalúan tájékoztat olyan kérdésben, amely a vételkörzet lakosságát foglalkoztatja, különösen, ha egy vitás kérdésben csak az egyik oldal számára ad

megjelenési lehetőséget, vagy egyéb módon sérti meg a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét.⁴ A törvény nem ugyanebben a szakaszban, hanem még előzőleg, a kivételt említve, tehát közvetve utal arra, hogy e feladatkört a 4. § által felsorolt elvek védelmének tekinti.⁵ (Dolgozatomban a kiegyensúlyozott tájékoztatás sérelme miatti, tehát „rendes” panaszokra a „4. § alá tartozó” panaszokként utalok.) A pb tizenöt napos határidőn belül megvizsgálja a panaszt, meghallgathatja a panaszosokat, és állást foglal. Amennyiben állásfoglalása szerint sérült a tájékoztatás kiegyensúlyozottsága, a műsorszolgáltató köteles a pb állásfoglalását közölni, vagy – a pb döntésétől függően – a panaszos álláspontját megjeleníteni. Ismételt vagy súlyosabb sérelem esetén a pb bírság kiszabását kezdeményezheti az ORTT-nél. Az elmarasztaló határozat rendelkező részét a pb közzéteszi a Művelődési Közlönyben. Negyvennyolc órán belül jogorvoslattal lehet élni az ORTT-nél, amelynek határozatát bíróságnál lehet megtámadni. A törvény megemlíti, hogy a pb elbírálnak más, nem a 4. § alá tartozó ügyeket is, ezek elintézésének rendjét az ügyrendre bízta. Határozathozatalról nem rendelkezik, bár ugyanúgy állásfoglalásnak nevezi a pb által kialakított véleményt, mint a „rendes” panaszok esetében. („Az ilyen ügyekben a pb a panaszt megvizsgálja, és állásfoglalásáról tájékoztatja a panaszost, az érintett műsorszolgáltatót, továbbá ha szükségesnek tartja, a közvéleményt.”⁶)

Hatásköri kérdések

A törvény „Alapelvek” címe alatt három szakasz található. A 3. § a műsorszolgáltatás szabadságát, az alkotmányos rend és az emberi jogok, valamint a kisebbségek tiszteletben tartását írja elő.⁷ A 4. § (1) bekezdése szól a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményéről, a (2) bekezdés a pluralizmusról, a (3) és a (4) bekezdés pedig a kommentár hírektől való elkülönítéséről.⁸ Az 5. § az erőszakos műsorokat szabályozza, és a kiskorúak védelméről szól.⁹

Nem teljesen érthető, hogy az alapelvek közül miért emelte ki a törvényalkotó a középsőt, és tette csupán azt a pb hatáskörévé. Ez teszi ugyanis a Panaszbizottsági ügyeket politikai színezetűvé, hiszen a kiegyensúlyozott tájékoztatás csak hírműsor esetén várható el, és a panaszok zömében politikai kiegyensúlyozatlanságot kifogásolnak.

Az egyéb panasz

A törvény tehát rendkívül szűkre szabta a pb által tárgyalható ügyek körét. Viszont számos olyan panasz érkezik, amely kívül esik a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelménye, azaz a 4. § hatáskörén. Ezért a pb – élve a törvény adta lehetőséggel – ügyrendjében szabályozta a 4. § alá nem tartozó panaszok elintézésének rendjét is. A törvény által megszabott eljárási szabályok ezekre az ügyekre tehát nem vonatkoznak, azonban a pb nem is hozhat kötelező határozatot. Ezért az ilyen ügyben hozott állásfoglalást Nyilatkozatnak nevezik.¹⁰ A Nyilatkozat ellen nincs helye fellebbezésnek, hiszen nem minősül határozatnak. Azonban ha igaz is, hogy a műsorszolgáltatóra nézve nem tartalmaz kötelező erejű rendelkezést, a panaszt anélkül vezeti e területre, hogy a panaszos ez ellen kifogást emelhetne. Ezáltal a Nyilatkozat burkolt elutasítása a panasznak, hiszen lehetséges, hogy a panaszos szerint ügye a negyedik szakasz körébe tartozott, de ezt immár nem áll módjában fenntartani. Például a Ferencvárosi önkormányzat alpolgármestere panaszt tett egy riport ellen, amely előítéletesen tudósított egy az önkormányzat és lakók között kirobbant konfliktusról. A panasz szerint aránytalanság volt tapasztalható a megszólaltatott felek között, több, a valóságnak nem megfelelő kijelentés hangzott el, és szomszédként tüntettek fel olyan személyeket, akik más házban laknak. A pb megállapította, hogy a műsorszolgáltató megsértette a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét, tehát a 4. § elvét. A panaszos érintett volt, a panasz a pb hatáskörébe tartozott, amely mégsem állásfoglalás keretében adott helyt a panasznak, amelynek révén a műsorszolgáltatót helyreigazításra is kötelezhette volna. Ehelyett az ügyrend 13. szakasza alapján tárgyalta az ügyet, és Nyilatkozatot bocsátott ki, s hogy miért, ennek oka nem derül ki a határozatból.¹¹

Az ORTT új tervei között szerepel, hogy a panaszos fellebbezhessen az „egyéb panaszoké” tárgyalás ellen. Eredetileg a törvény koncepciója csak a műsorszolgáltató számára biztosította a fellebbezési jogot, amint az a törvény indokolásából kiderül. „A Panaszbizottság határozata ellen a műsorszolgáltató jogorvoslatért a Testülethez, ezt követően a bírósághoz fordulhat. Az egyoldalú jogorvoslati lehetőséget az indokolja, hogy a megszólalási jogot önmagában nem lehet alanyi jogként értelmezni, jogi következményekkel pedig csak a műsorszolgáltató sújtható. Ugyanakkor az állampolgárok számára továbbra is – a Panaszbizottsághoz beadott kérelemtől függetlenül – nyitva állnak a hagyományos eljárási lehetőségek (sajtó-helyreigazítás, személyiségi jogi per, becsületsértés és rágalmozás miatti büntető eljárás).” Lehetséges, hogy ez az aszimmetrikus megoldás vezetett ahhoz, hogy Nyilatkozat esetében nincs a panaszosnak fellebbezési lehetősége. A gyakorlatban nem tisztázott, hogy a médiatörvény sérelme miatt emelhet-e panaszt az állampolgár bíróság vagy akár az ORTT előtt. Amennyiben pedig az indokolás által említett egyéb okok miatt perelhetne, azok egyébként sem tartoztak volna a Panaszbizottságra, amint ezt alább részletesebben is tárgyalni fogom.

A törvény fogalmazása, amely a „4. § körébe nem tartozó panaszügyeket” említ, nem határolja körül, hogy meddig terjed ez a gyengébb hatáskör. A pb értelmezésében ez bármifajta más panasz elintézésére lehetőséget ad. Ebben nem értenek egyet az ORTT-vel, amely szerint a Panaszbizottságnak csak az alapelvek körébe tartozó panaszt volna szabad tárgyalnia, mert különben az ORTT hatáskörét vonja el. A törvény szerint az ORTT a médiatörvény bármely rendelkezésének sérelme esetén eljárhat. Ez alól az alapelvek sem kivételek, ezért pusztán logikailag nem lehet az ügyeket ezen az alapon kettéválasztani. Természetesen az intézményi hatáskörmegosztás szempontjából indokolt lehet ez a fajta szétosztás, és erre az ORTT-nek van is lehetősége, hiszen ez állapítja meg a pb ügyrendjét, márpedig a 4. § körébe nem tartozó panaszügyek elintézésének rendjét az ügyrend tartalmazza.

Véleményem szerint az ORTT álláspontját is figyelembe véve négy csoportra oszthatjuk a 4. § alá nem tartozó,

tehát „egyéb” ügyeket.

1. Az elsőbe tartoznak az alapelvek, tehát a 3. § és az 5. §. Ilyen természetű panaszt emeltek a „Vasárnapi Újság” című rádióműsor ellen a kisebbségek védelmét megfogalmazó szakasz sérelme miatt. A pb megállapította, hogy sérült a törvény 3. paragrafusára.¹² Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik az a panasz, amely kifogásolta, hogy 18 óra 50 perckor szexualitással és pornográfiával kapcsolatos képsorok láthatóak és szövegek hallhatóak a televízióban.¹³

2. A másodikba a médiatörvény hatálya alá, de az alapelvek körén kívül eső egyéb ügyek tartoznak. Tehát olyan ügyek, amelyekben a médiatörvény szabályai vélhetően sérelmet szenvedtek. Például a reklámozás szabályainak vélt sérelme miatti panaszok, mint amilyen a „Kortyintó” című műsort burkolt reklámmal vádoló panasz. (A kérdéses ital még nem került kereskedelmi forgalomba, ezért bemutatása nem tekinthető reklámnak.)¹⁴ Egy másik panasz szerint a műsorszolgáltató az esti film közben túllépte az engedélyezett reklámidőt – a mérések szerint nem történt jogsértés.¹⁵

3. A harmadikba tartoznak a más jogszabályok által szabályozott területek. Ilyen terület például a fogyasztóvédelem, a reklámszabályozás, a jó hírnév megsértése (polgári jog), vagy a becsületsértés (büntetőjog).¹⁶ Például egy frakcióvezető amiatt tett panaszt, hogy egy hírműsor sértette az ő és családja jó hírnevét.¹⁷ A Hősök terén tartott gördeszkás találkozó kapcsán kegyeletsértés miatt emeltek panaszt a műsorszolgáltató ellen.¹⁸ Egy régebbi esetben személyiségi jog megsértéséért emeltek panaszt egy rádióműsorban elhangzott megjegyzés miatt: „J. V. értett a sztárcsinálás művészetéhez”. A pb meghallgatta a műsort, és megállapította, hogy „mivel a mondat kedvező szövegkörnyezetben hangzott el, és köztudott, hogy a híressé váláshoz valóban bizonyos lépcsőfokok vezetnek, ezért nem kell a „sztárcsinálást” holmi értéktelen praktikaként értelmezni”, így a megjegyzés nem volt sértő. Mindhárom esetben a Panaszbizottság a bíróság hatáskörében döntött.¹⁹ Jogi csemege a „Szabó család” című rádióműsor elleni 1996-os panasz, amelyben azt kifogásolták, hogy a műsor megsértette a kiegyensúlyozott tájékoztatás elvét, amikor Egyházashetye községgel összefüggésben az alábbi mondat hangzott el: „Lehet, hogy a helyi kölykök a nagy Dániel koponyájával fociznak”. A panaszt a község tette – amelynek jogalanyiséga vitatható – „jó hírnevének” megsértése és kegyeletsértés miatt, valamint a kiegyensúlyozott (tárgyilagos) tájékoztatás sérelme miatt, mivel igaz, hogy Berzsényi Dániel Egyházashetyén született, de sírja Niklán található. Amellett, hogy a rádiós szappanopera nem tájékoztató céllal készül, ezért a kiegyensúlyozott tájékoztatás sérelme fogalmilag lehetetlen, az eset egyébként sem tartozik a Panaszbizottság hatáskörébe.²⁰ Az utóbbi két eset a Panaszbizottság működésének kezdeti idejéből származik, és ma már a pb gyakran kimondja – helyesen –, hogy az ügy nem tartozik a hatáskörébe.

4. A negyedik kategóriába olyan panaszokat sorolok, amelyek a jog által nem szabályozott területen emelnek kifogást, ilyenek például az erkölcsi, ízlésbeli, esztétikai panaszok. Ezekben az esetekben a pb nem tud jogsértést megállapítani, de erkölcsileg elmarasztalja a műsorszolgáltatót. Az 1956-os forradalom évfordulóján vetített, szocialista szemléletű film miatt tett panasz esetében a pb megállapította, hogy a történelmi hűség kedvéért nem kifogásolható a film vetítése, de a szenvedéseket átélt emberek érzelmeinek tiszteletben tartása miatt kedvezőbb lett volna a filmet más napon bemutatni. (Annak ellenére, hogy a műsor előtt a bemedonó felhívta a figyelmet arra, hogy a következő film klasszikus példája annak, hogy politikai megrendelésre készített filmekkel az elmúlt rendszerben hogyan gyalázták meg az 1956-os forradalom emlékét.)²¹ Egy másik ügyben Fábry Sándor humorista műsorában „alkalmatlan” használati tárgyak kifigurázása során egy ijesztő zajt adó tárgyat spontánul Mengele nevével jellemezett. A műsorszolgáltató védekezése szerint az asszociáció a fogorvosi fúróóra emlékeztető hang által mindenkiben kiváltott kellemetlen, kínzás jellegű élményekre utalt, tehát az említés egyértelműen negatív színezettel történt. A pb megjegyezte, hogy bár a humornak tágak a határai, és törvényt nem sértett, csupán a jó ízlést, azonban az asszociáció mindenütt jobban megállta volna a helyét, mint egy nevetetésre felesküdt vidám műsorban.²² Hasonló jellegű panaszt tettek amiatt, hogy egy a holocaustról szóló beszélgetés és az ugyanarról szóló játékfilm között oda nem illő reklámklippet sugároztak: a „Táncolj a tűzzel” című CD-kazetta borítójának illusztrációja megtörte a megemlékezés hangulatát. Ez az eset példaértékű lehet amiatt, hogy a műsorigazgató helyettes az eljárás keretében beismerte az elkövetett hibát, elnézést kért a panaszostól, és a továbbiakban a sorozat előtt mellőzte a reklámok bejátszását. Megfontolandó lehet a műsorszolgáltató és a panaszos ehhez hasonló békéltetése az ilyen jellegű ügyekben. Nem esztétikai, de ugyancsak törvényen kívül eső panasz, amely szerint egy rádiós műsorban megígérték, hogy a következő műsorblokkban visszatérnek a szót nem kapott telefonálókra, ezt azonban nem tették meg.²³ Az ilyen panaszokkal szemben a pb végképp tehetetlen, hiszen ez inkább dőreség, mint etikátlanság a műsorszolgáltató részéről.

Mind a négy típusú ügyre számos precedens található a pb gyakorlatában.

Jogi szemszögből a pb a legtágabb értelmezés szerint is legfeljebb a médiatörvény hatálya alá tartozó ügyeket lenne jogosult megtárgyalni. Az egyéb jogszabályok hatálya alá tartozó ügyekben, mint amilyen a jó hírnév sérelme is, át kellene irányítani a panaszt a megfelelő hatósághoz, például a bírósághoz, a fogyasztóvédelmi felügyelőséghez vagy a versenyhatósághoz.

A negyedik csoportba tartozó, jog által nem szabályozott területeken semmiféle hatóságnak nincs joga vizsgálni és határozatokat hozni. A demokratikus jogállam egyik alapelve, hogy amit a törvények nem tiltanak, azt szabad, ezért jogi szempontból közömbös cselekedetei miatt senki nem szenvedhet intézményesen hátrányt.

Igaz, hogy a pb ezekben az esetekben nem hoz a műsorszolgáltatót kötelező határozatot. Azonban a pb olyan intézmény, amelynek egyébként joga van elmarasztaló határozatot hozni, sőt bíróság kiszabását is kezdeményezheti. Szankcionálási funkciója a látszólag következmény nélküli dorgálásokat is felruházhatja a hatalmi helyzetből fakadó kényszerítő színezettel. A bizottság méltányolható igényt fogalmaz meg azzal, hogy ne csupán a jog által körülhatárolt, szűkre szabott témákban foglalhasson állást, hiszen a média tartalmi problémái az esetek kisebb részében jogi, és gyakrabban erkölcsi, társadalmi problémák. Lehet létjogosultsága egy olyan testületnek, amely társadalmi felhatalmazással rendelkezik arra, hogy a műsorszolgáltatók tevékenységét erkölcsi, ízlésbeli szempontból szükség esetén értékelje. A Panaszbizottságnak a törvény azonban más feladatot szánt. Mivel a fenti célok jogon kívüli területre irányulnak, törvény nem hozhat létre olyan testületet, amely az „ízléstelenséget” szankcionálja. Amennyiben erre mégis igény van, akkor azt a társadalomnak kell létrehoznia, a közönség

kezdeményezésére, vagy a műsorszolgáltatókkal közösen. Németországban a kereskedelmi tévék például önként létrehoztak egy testületet az erőszakos és a jó ízlésbe ütköző műsorok korlátozására.²⁴ Hasonló problémát vet fel a műsorszolgáltatók etikai szabályzatára történő hivatkozás is.²⁵ Az etikai szabályzat betartását a kuratórium felügyeli, és a fenti okokból a Panaszbizottságnak erre sincs felhatalmazása. Összefoglalva tehát a pb nem foglalkozhat jogszerűen olyan ügyekkel, amelyek nem tartoznak a médiatörvény hatálya alá, még akkor sem, ha azt „következmények nélküli” egyéb panaszként tenné. Véleménye ugyanis ilyenkor is egy hivatalos szerv állásfoglalása, amely közvetve is befolyást gyakorol. Erre pedig a Panaszbizottságnak nincs felhatalmazása.

Ki tehet panaszt?

A törvény 49. szakasza, amely a pb hatáskörét megszabja, közvetve meghatározza a panasztevők körét is. Közvetve, mert nem derül ki a szövegből, hogy a törvényalkotó szándékosan szűkítette-e a kört, vagy pedig csak a mellékmondat megfogalmazásakor utalt úgy a panasztevőre, mint „a kifejezésre nem juttatott álláspont képviselője, vagy a sérelmet szenvedett”.²⁶

Ezek szerint panaszt az tehet, akinek álláspontját a műsorszolgáltató nem jelenítette meg, vagy egyébként sérelmet szenvedett; személyes érintettségre van tehát szükség.

Ugyanezen szakasz második bekezdése tartalmazza a panasztevés módját: a kifogásolt közlés megjelenésétől számított 48 órán belül írásban kérnie kell a műsorszolgáltatótól, hogy álláspontját közlésegyeztetse. Ha a műsorszolgáltató ennek nem tesz eleget, a megjelenítéstől számított hat napon belül írásban kell panaszt tennie a Panaszbizottságnál. Akkor is benyújtható a panasz, ha a műsorszolgáltató elfogadó nyilatkozata ellenére a kért megjelenítést nem teljesíti. Ebben az esetben a teljesítésre vállalt határidő utáni 48 órán belül kell panaszt tenni. Ha a műsorszolgáltató elutasítja a kifogást, ugyancsak 48 órán belül kell a Panaszbizottsághoz fordulni. E szigorú szabályokkal ellentétben a törvény miniszteri Indokolása a következőket írja: „A Panaszbizottság mindenekelőtt a nagyközönség fóruma, bárkinek a kezdeményezésére köteles eljárni, ha az eljárás tárgya szerinti műsorban (műsorszámokban) foglalt tájékoztatás kiegyensúlyozatlanságát kifogásolják”.

A gyakorlatban számos problémát okoz, hogy a panaszos az eljárási szabályokat nem tartja be, vagy azért, mert nem fordul előzőleg a műsorszolgáltatóhoz, vagy azért, mert késve nyújtja be a panaszt. Ezek az eljárási határidők természetesen csak a rendes, 4. § alá tartozó ügyek elbírálására vonatkoznak. Mivel az egyéb panaszok elintézésének módját az ügyrend határozza meg, abban pedig nem szabtak meg ilyen szigorú feltételeket, egyéb ügyekben nem követelmény sem a személyes érintettség valószínűsítése, sem pedig határidők számítása. Ez vezetett ahhoz a gyakorlathoz, hogy a pb hajlamos a 4. § alá tartozó, de elkésett panaszokat az „egyéb” eljárás alatt tárgyalni, és úgynevezett Nyilatkozatot kibocsátani. Holott az eljárási hibás panaszokat egyébként érdemi tárgyalás nélkül a soros elnöknek kellene elutasítania, máskülönben elvesz a határidők jelentősége. Azonban mivel az Indokolás is kimondja, hogy a pb a nagyközönség fóruma, és bárki jogosult panaszt tenni, méltányolható, hogy a bonyolult határidőrendszer elmulasztása miatt elbírálhatatlan panaszt tevő állampolgárok kifogásait is meghallgassa a bizottság. Méltányolhatósága ellenére azonban egyelőre nem jogszerű, ezért ebből az okból – a kialakult gyakorlat tanulságainak megfelelően – megfontolandó lehet a törvényi szabályozás módosítása.

A másik problémára az a pb megoldása, hogy gyakorlatilag nem vizsgálja az érintettséget. Nehezen is lenne ez vizsgálható például külpolitikai tudósítást kifogásoló panasz esetén – az ilyen panaszok között egyébként az izraeli-palesztin konfliktusról történő tudósítás felülreprezentált.²⁷ Meglehetősen szűk azoknak a köre, akiknek a személyes álláspontja annak ellenére nem jelent meg, hogy valóban közérdeklődésre tartana számot, hiszen, mint az Indokolás is állítja: „a megszólalási jogot önmagában nem lehet alanyi jogként értelmezni”, és ez ellenkezik a szerkesztői szabadság elvével is. A panaszok zöme a szigorúan értelmezett érintettség kritériumának nem tesz eleget.

Összefoglalva: a pb a megkésetttség miatti panaszokat vagy elutasítja, vagy egyéb panaszként tárgyalja (rendszeresség nem mutatható ki), az érintettség miatti panaszokat viszont a legritkább esetben utasítja el emiatt.²⁸ Mindkét esetben megesik, hogy az ügyet érdemben tárgyalja, és csak azután utasítja el valamelyik eljárási hiba miatt.²⁹ Vagy éppenséggel érdemben elutasítja, annak ellenére, hogy a panaszos nem volt érintett. Ez történt például abban az ügyben, amelyben a panaszos kifogásolta, hogy egy betelefonálós műsorban a felmentett környezetvédelmi miniszter kapcsán az ő véleménye nem kapott helyet, holott az ellenkezik a betelefonálók általában elmarasztaló véleményével.³⁰

Eljárási szabálysértés ellenére egyéb panaszként tárgyalta a pb azt az egyébként a 4. § alá tartozó panaszt, amely azt kifogásolta, hogy a tájékoztató műsorszámokban 103 százalékos hatásfokkal működő kazánokról beszéltek. (A panaszos szerint ennek lehetetlenségét évezredek óta tanítják az iskolákban.) A pb nem kíván energetikai kérdésben állást foglalni, ezért a Nyilatkozat semmilyen véleményt nem tartalmaz. A helyes eljárás azonban a kérelem tárgyalás nélküli elutasítása lett volna, s ebben az esetben az ügy morális fontossága sem indokolhatta, hogy a pb foglalkozzon az ügygel.

Az eljárási szabályok szigora a nagyközönség számára igen nehézkesé teszi az alkalomszerű kifogástevést. Ennek következményeképp jellemző, hogy az, aki panaszt tesz, ismétlődően teszi. Például 2000 utolsó negyedévének 53 panaszából 17 a Reális Zöldek Klubjának panaszja. 1999-ben 316-ból 44 a Reális Zöldek Klubjának panaszja, 26 Kiss-Dobos László panaszja.³¹

Nemcsak a nagyközönségnek nehéz azonban az eljárási szabályok értelmezése és követése, hanem – úgy tűnik – a pb tagjainak is. Ezt demonstrálja, hogy számos határozat az eljárási szabályok megsértésével, figyelmen kívül hagyásával születik. Előfordul például, hogy – bár a panaszt egyéb ügyként tárgyalja – a véleményét ugyanolyan szavakkal és formában fejezi ki, mintha az határozat lenne. Például így fogalmaz: „a pb a panasznak nem ad helyet” – miközben ilyen eljárásban a pb tulajdonképpen nem dönt. Rendszeresen előfordul, hogy nem derül ki a

határozatból, hogy azt miért utalták az egyéb eljárásra, holott a panasz a 4. § alá tartozik.³² Ugyancsak számos határozat az érdemi tárgyalás, felek meghallgatása stb. után jelenti ki, hogy eljárási szabálysértés miatt nem foglalkozik az ügyel, holott ezt kézhezvételkor észlelnie kellene.³³ A szabályok nem-ismeretének kiküszöbölésére az ORTT formanyomtatványt tervez bevezetni, és internetes honlapján hirdeti az eljárási határidőket.³⁴

A média pluralizmusa

A kiegyensúlyozott tájékoztatást a pb gyakorlatában összekapcsolja a pluralizmus igényével. Azonban a pluralizmus mint alapelv nem teljesen egyezik meg a „hallgattassék meg a másik fél is” elvével. A magyar médiatörvény is deklarálja a pluralizmus elvét a 4. § (2) bekezdésében: „A műsorszolgáltatásban közzétett műsorok összessége, illetőleg ezek bármely tartalom vagy műfaj szerinti csoportja nem állhat párt vagy politikai mozgalom, illetve ezek nézeteinek szolgálatában”.

A német alkotmánybíróság dolgozta ki úgynevezett harmadik „televízió-ítéletében” (III. Fernsehurteil, 1981) a külső és a belső pluralizmus fogalmát.³⁵ A belső pluralizmus szerint egy csatornának műsorai összességével kell megvalósítania a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét, tehát nem kötelezheti el magát valamely nézet mellett. A külső pluralizmus szerint pedig az összes belföldi csatornának együttesen kell kiegyensúlyozottnak tűnnie, tehát így kell megvalósulnia a sokszínűségnek.

A III. televízió-ítélet csak a külső pluralizmust követeli meg a médiától, az állam általi ellenőrzés csak ennek megvalósítására terjedhet ki.³⁶ A magyar törvény rendelkezésének első része ehhez hasonlóan a külső pluralizmust tűzi ki célul, azonban a következő fordulat: „ezek tartalom vagy műfaj szerinti csoportja” rugalmassá és bizonytalaná teszi a szakasz értelmezését.

A pluralizmus tehát vagy egy csatorna műsoraira, vagy az ország műsorszórásának egészére vonatkozik, és semmiképpen sem egy műsorán belül valósítandó meg. A pb gyakorlata ebben a tekintetben igen kedvezően változott. Míg működése kezdetén olykor a szerkesztői szabadságba is beavatkozva marasztalt el műsorokat azért, mert úgymond a pluralizmus nem érvényesült, újabban mind gyakrabban deklarálja, hogy nem lehet és nem is szükséges egy műsorba minden szakértőt (civil szervezetet stb.) megszólaltatni.³⁷ Ehhez hasonlóan megfogalmazta azt is, hogy a meghívott személyek szubjektív véleményéért a műsorszolgáltató nem felelős. A környezetvédelmi bizottság elnökének szakmai álláspontját kifogásolták a veszélyes hulladékok kezelésének kérdésében – a pb ebben a véleményben is megfogalmazta, hogy a műsorszolgáltató nem tartozik szakmai felelősséggel egy politikus által megjelenített szakmai véleményért.³⁸ Ezzel ellentétben hat nappal korábban egy másik eljáró tanács úgy döntött, hogy elmarasztaló határozattal közzétételre kötelezi a műsorszolgáltatót, amiért egy politikus által megfogalmazott vádak tekintetében a műsorszolgáltató meg sem kísérelte, hogy meghallgassa az érintett személyeket. Mi több, a pb szerint a műsorszolgáltató ezzel a 4. § (2) bekezdést sértette meg, amely szerint „műsorok összessége vagy azok [...] csoportja nem állhat párt vagy politikai mozgalom szolgálatában”. Eltekintve attól, hogy e rendelkezés csak a műsorok összességére, illetve azok egy csoportjára vonatkozik, nem pedig egyetlen műsorszámra, továbbá attól, hogy a 4. § (2) bekezdése nem tartozik a pb hatáskörébe, a határozat ellentétes az előző eset által képviselt új – kedvező – tendenciával.

Ugyancsak ezt példázza, hogy a pb egyéb panasz tárgyalása keretében megdorgálta a műsorvezetőt, mondván, hogy nagyobb érzékenységgel kell a témát kezelnie, holott a kifogásolt mondat („az nem baj, ha lappangó antiszemitizmus van”) a vendégtől hangzott el.³⁹ A pluralizmus elve félreértelmezésének legjobb példája, hogy mikor karácsony táján a vágott-fenyő árusok nevében a legtöbbet panaszkozó szervezet kifogásolta, hogy a földlabdás-fenyő árusokról készített tudósításban a vágott-fenyő árusokat nem szólaltatták meg – a pb helyt adott a panasznak.⁴⁰ Hasonló esetek régebben gyakran előfordultak, például az alapítványi iskolákról szóló műsort bepanaszolták, mert az egyházi iskoláknak nem adott szót.⁴¹ Vajon ha a nyugdíjasokról készül egy műsor, akkor a „nyugdíj nélküliek” panaszt tehetnének? Egy régi esetben a műsorba betelefonáló hallgatók véleményét a pb szerint ki kellett volna vágni, és elmarasztalták a műsorszolgáltatót, mert nem bizonyult elegendőnek a műsorvezető csitító, ellenvéleményt is kifejező magatartása.⁴²

Irodalom

Bayer Judit (1998): Gondolatok a szólásszabadságról az ORTT Panaszbizottsága kapcsán. In: ELTE Annales, 1998 december.

Bedő Iván (1998): Arafat Százhalombattán. In: Vásárhelyi Mária & Halmi Gábor (szerk.): A nyilvánosság rendszerváltása. Budapest: Új Mandátum.

Horányi özséb (1997): Alkalmazott médiakritika. In: Terestyéni Tamás (szerk.): Médiakritika. Budapest: Osiris.

Metzger, Herbert (1993): Broadcasting Regulations. The German Example. Bonn: Media and Communication Department of Friedrich Ebert-Stiftung.

Obsina Béla (1999): A Panaszbizottság döntései. In: Cseh Gabriella és mások (szerk.): Médiakönyv. Budapest: Enamiké.

Szekfű András (1997) A befolyásolás eszközei a médiatörvény életbelépése után, avagy a kritika fegyverei és a fegyverek kritikája. In: Terestyéni Tamás (szerk.): Médiakritika. Budapest: Osiris.

Szilády Szilvia (1997): Közszolgálatosság és társadalmi ügyelet. Beszélő, augusztus-szeptember.

Lábjegyzetek

47. §. (2), 47. § (3), 48. (4), (5).

Személyes nyilatkozat szerint.

22-1-584/97, 20-1-1653/2000.

49. § (1).

48. § (3) „A pb. ügyrendje tartalmazza a 4. § alá nem tartozó panaszügyek elintézésének rendjét is. Az ilyen ügyekben a pb. a panaszt megvizsgálja és állásfoglalásáról tájékoztatja a panaszost, az érintett műsorszolgáltatót, továbbá ha szükségesnek tartja, a közvéleményt.”

Uo.

3. § (1) A Magyar Köztársaságban a műsorszolgáltatás - e törvény keretei között - szabadon gyakorolható, az információk és a vélemények műsorszolgáltatás útján szabadon továbbíthatók, a nyilvános vételre szánt magyarországi és külföldi műsorok szabadon vehetők. A műsorszolgáltató - a törvény keretei között - önállóan határozza meg a műsorszolgáltatás tartalmát, és azért felelősséggel tartozik. (2) A műsorszolgáltató köteles tiszteletben tartani a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét, tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat, és nem lehet alkalmas a személyek, nemek, népek, nemzetek, a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet keltésére. (3) A műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség, sem bármely többség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére.

4. § (1) A közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, vitatott kérdésekről a tájékoztatásnak sokoldalúnak, tényszerűnek, időszerűnek, tárgyilagosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie. (2) A műsorszolgáltatásban közzétett műsorszámok összessége, illetőleg ezek bármely tartalom vagy műfaj szerinti csoportja nem állhat párt vagy politikai mozgalom, illetve ezek nézeteinek szolgálatában. (3) A műsorszolgáltató politikai tájékoztató és hírszolgáltató műsorszámaiban műsorvezetéként, hírolvasóként, tudósítóként rendszeresen közreműködő munkatársak - a munkavégzésükre irányuló jogviszonyuktól függetlenül - műsorszolgáltatónál politikai hírhez véleményt, értékelő magyarázatot - kivéve a hírmagyarázatot - nem fűzhetnek. (4) A műsorban közzétett hírekhez fűzött véleményt, értékelő magyarázatot e minőségének és szerzőjének megnevezésével, a hírektől megkülönböztetve kell közzétenni.

5. § (1) A vallási vagy hitbeli meggyőződést sértő, az erőszakos vagy más módon a nyugalom megzavarására alkalmas képi vagy hanghatások bemutatása előtt a közönség figyelmét erre a körülményre fel kell hívni. (2) A vallási vagy világnézeti nevelésre szánt, illetve arra alkalmas műsorszámot e jellegének előzetes feltüntetésével lehet közzétenni. (3) Nem szabad kiskorúaknak szánt műsorszámokban erőszakos magatartást követendő példaként megjelenítő képeket vagy hangokat közzétenni. (4) A kiskorúak személyiségfejlődésére ártalmas, így különösen az erőszak öncélú alkalmazását magatartási mintaként bemutató, illetőleg a szexualitást öncélúan ábrázoló műsorszámot csak 23.00 és 5.00 óra között lehet közzétenni. Közzététel előtt erre a közönség figyelmét fel kell hívni. (5) A kiskorúak személyiségfejlődésére súlyosan ártalmas műsorszám közzététele tilos.

Ügyrend 13. §

20-1-1576/2000.

20-1-1531/2000.

20-1-1519/2000. A tájékoztató műsor kritikus hangvétellel szólt a pornóiparról, kitakarást alkalmazott. A pb nem találta megalapozottnak a kifogást.

20-1-1494/2000.

20-1-1506/2000.

22-1-2333/97. Lásd még Bayer (1998).

20-1-1578/2000.

20-1-1676/2000.

22-1-2333/97. Lásd még Bayer (1998).

22-151/96. A kifogásolt párbeszédben az egyik szereplő azt javasolta, hogy utazzanak Egyházashetyére, mert ott található Berzsényi Dániel családi kriptája, amire a másik szereplő azt a megjegyzést tette, hogy egy másik faluhoz hasonlatosan, ahol egy híresség hamvait meggyalázták, lehet, hogy ott is „a helyi kölykök a nagy Dániel koponyájával fociznak”. Lásd még Bayer (1998).

20-1-1674/2000.

49. § (1) Ha a műsorszolgáltató a vételkörzet lakosságát foglalkoztató társadalmi kérdésben egyoldalúan tájékoztat, különösen ha a vitatott kérdésben egyetlen vagy egyoldalú álláspont megjelenítésére vagy kifejezésére ad lehetőséget, vagy ha egyéb módon súlyosan megsérti a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét, a kifejezésre nem juttatott álláspont képviselője vagy a sérelmet szenvedett (a továbbiakban: kifogást tevő) kifogásával a műsorszolgáltatóhoz fordulhat.

27

20-1-1526/2000, 20-1-1528/2000. Lásd még Bedo (1998).

28

20-1-1692/2000. érintettség hiánya miatt elutasítva, 20-1-1528/2000., 20-1-1663/2000. érintettség hiánya ellenére nem elutasítva.

29

20-1-1651/2000.

30

20-1-1671/2000.

31

Panasziroda.

32

20-1-1576/2000, 20-1-1517/2000, 20-1-1605/2000, 20-1-1640/2000, 20-1-1641/2000.

33

20-1-1651/2000, 20-1-1733/2000, 20-1-1898/2000, 20-1-1671/2000.

34

401/2000. (V.9.) ORTT határozat, 402/2001. (III. 14.) ORTT határozat, www.ortt.hu.

35

Metzger (1993).

36

Bayer (1998).

37

20-1-1642/2000, 20-1-1674/2000, 20-1-1573/2000.

38

20-1-1581/2000, 20-1-1640/2000, 20-1-1580/2000, 20-1-1898/2000.

39

20-1-1857/2000. Alkalmanként még előfordul, hogy a pluralizmusra (4. § (2)) hivatkozik az ítéletben, holott egy műsorszám belüli kiegyensúlyozottságról lenne szó, lásd 20-1-1611/2000.

40

20-1-1899/2000.

41

41 22-1-2010/97. Lásd még Bayer (1998).

42

F-279/96. számú ORTT határozat. A hallgató azt mondta: „Az ellenzék jobboldala annyira szélsőséges, hogy a nyilas idoket idézi föl néha egyes megnyilatkozásuk”. Erre a műsorvezető annyit mondott: „Hát ők ezt nyilván visszautasítanák”, később pedig azzal zárta a beszélgetést, hogy „maradjon a szívük titka”. A pb véleménye: „Nagyon sok országban van ez a stop gomb, s amikor egy ilyen gikszer előfordul, akkor ez kiszűrhető”. Pagoda, 1997/1. 28. o. Az ORTT véleménye: „a telefonáló véleménye olyan súlyos minősítést tartalmazó megállapítás, amely a Testület megítélése szerint nem nélkülözheti a műsorvezető figyelmeztetését arra nézve, hogy a vélemény milyen súlyosan elmarasztaló”. A Testület álláspontja szerint ez a műsorvezetői magatartás sem a ténytérítés, sem a tárgyilagosság, sem a kiegyensúlyozottság követelményének nem felelt meg, s „a tájékoztatást nem lehet tárgyilagosságnak tekinteni, ha a műsorvezető mintegy megerősíti a hallgató szélsőséges és bizonyítatlan véleményét. Az ORTT egyik tagja szerint „a ténytérítés és tárgyilagosság megkövetelte volna, hogy a műsorvezető visszakérdezzen: „Ön komolyan gondolja, hogy ezek a pártok magyar állampolgárok Dunába lövetésén gondolkodnak? Hogy magyar állampolgárok százezreit kiszolgáltatassák egy idegen hatalomnak, hogy meggyilkolják őket?”

43

20-1-1576/2000.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

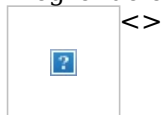

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

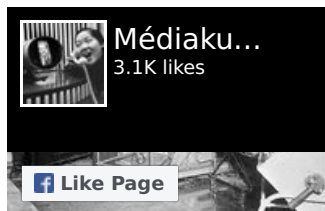
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 őszi

Jog

[Polyák Gábor:](#)

Biztonság az interneten

A jogellenes és ártalmas tartalmak visszaszorításának eszközei az Európai Unióban

Az Internet lehetőségeinek és veszélyeinek felismerésével Magyarországon is éles vita bontakozott ki a hálózat szabályozásával kapcsolatos kérdésekről. Szükség van-e egyáltalán szabályozásra? Megoldhatóak-e a felmerülő problémák a hatályos jogszabályok keretei között, vagy új szabályokat kell alkotni? A szabályokat az állam vagy a hálózati közösség alkossa meg és érvényesítse? Az információs társadalom megvalósítását célul kitűző Európai Unió már néhány évvel korábban szembesült e kérdésekkel, és talált néhány új és rugalmas megoldást. Az alábbi írás ezeket a megoldásokat tekinti át.

Technológiai fejlődés és jogalkalmazás

Az internet a hagyományos tömegkommunikációtól alapvetően eltérő sajátosságokkal rendelkezik, amelyek a szabályozás lehetőségeinek és eszközeinek új meghatározását is szükségessé teszik. Az állami döntéshozatal nem tarthat lépést a technológia fejlődésének ütemével, a megváltozott környezet pedig kizárja a korábbi tömegkommunikációs és távközlési eszközökre alkalmazott megoldások analóg alkalmazását. Az új szolgáltatások azonban az új veszélyek mellett a védekezés új lehetőségeit is megteremtik. A hálózat szükségessé teszi az állam és a jog szerepének újraértelmezését, a beavatkozás új eszközeinek felkutatását. Amennyiben az állam szembefordul a hálózati közösség törekvéseivel, és nem vesz tudomást saját lehetőségeinek korlátairól egy globális és gyorsan fejlődő közegben, akkor elveszítheti az általa képviselt érdekek érvényesítésének képességét. A hálózati viszonyok rendezésében jelentős mértékben támaszkodnia kell az érintettek önszabályozó kezdeményezéseire, és támogatnia kell azokat a technikai fejlesztéseket, amelyek a védekezés lehetőségét a felhasználók kezébe adják. A „bizalom légkörének”, a „biztonságos internetnek” a megteremtésében az Európai Unió is egyre inkább ezt az utat követi. Írásomban a szabályozás lehetséges módszereit és perspektíváit tekintem át.

Jogellenes és ártalmas hálózati tartalmak

A véleménynyilvánítás szabadsága a hálózati kommunikációban is csak a vele szemben álló értékek – mint az állam, a társadalom és az egyes társadalmi csoportok érdekei, illetve a magánszféra¹ – tiszteletben tartásával gyakorolható. A közlés útján elkövethető bármely jogellenes magatartás az interneten legalább akkora sérelmet okoz, mint más nyilvános közegben. Az illegális hálózati tartalmak visszaszorítása a „biztonságos internet” megteremtésének kulcskérdése, az igénybe vett eszközök célja pedig a lehető legkisebb beavatkozással a lehető legtöbb felhasználó bizalmának megnyerése.

Az Európai Unió több dokumentuma próbálta rendszerbe foglalni a szabályozást igénylő problémákat. A Bizottság állásfoglalása az interneten elérhető jogellenes és káros tartalmakról² a hálózati kommunikáció által veszélyeztetett értéként jelölte meg a nemzetbiztonságot (bombák, kábítószeres illegális előállításához nyújtott segítség, terrorista tevékenység), a fiatalok védelmét (erőszak, pornográfia, a marketing visszaélészerű formái), az emberi méltóság védelmét (fajgyűlölet, faji megkülönböztetés), a magánszféra védelmét (személyes adatok jogosulatlan továbbadása, elektronikus zaklatás), a jóhírnév védelmét (rágalmazás, becsületsértés, jogellenes összehasonlító reklám), a gazdasági biztonságot (hamisítás, iránymutatás a hitelkártyák hamisításához), a szellemi tulajdont (oltalomban részesülő szellemi alkotások jogosulatlan továbbadása), valamint az információ biztonságát (hacking).

A káros médiatartalmakkal (köztük az online-tartalmakkal) kapcsolatban „A fiatalok és az emberi méltóság védelme az audiovizuális- és információs szolgáltatásokban” című Zöld Könyv – a magatartás súlya és az alkalmazható eszközök szerint – különbséget tesz a jogellenes és az ártalmas tartalmak között. A jogellenes tartalmakhoz való hozzáférés az egész társadalom számára tilos, a lehetséges címzetti körtől és a terjesztés módjától függetlenül.³ E tartalmak mind az egyén, mind a közösség számára elfogadhatatlanok, a társadalom alapvető elveit sértik. A nemzeti jogrendszerek általában e kategóriába sorolják az emberi méltóságot sértő tartalmakat, a súlyosan obszcén, erkölcstelen és megbotránkoztató, valamint a rasszizmusra vagy a diszkrimináció

más formájára, gyűlöletre és erőszakos cselekményre uszító tartalmakat.⁴ „Ártalmasnak” minősíti a Zöld Könyv azokat a tartalmakat, amelyek nem jogellenesek ugyan, de károsan befolyásolhatják a kiskorúak fizikai vagy szellemi fejlődését. Ezek elérhetővé tétele csak a felnőttek részére engedhető meg; az arányosság biztosítása végett minden esetben olyan megoldásra van szükség, amely a kiskorúakat elzárja e tartalmaktól, de a felnőttek számára azokat továbbra is elérhetővé teszi.⁵

A hálózati kommunikáció globalitása olyan univerzális értékek megfogalmazását tenné szükségessé, amelyek széleskörű nemzetközi védelmet élveznek. Mivel azonban a kulturálisan leginkább kötött értékekről van szó, az egységes jogi szabályozás megvalósíthatatlannak tűnik; a hálózat alapelemét jelentő kulturális sokszínűség az értékek és a védelmi igények különbözősége miatt a fejlődés korlátjává is válhat. Ha a véleményszabadsággal szemben álló értékekkel kapcsolatban létrejöhet is nemzetközi konszenzus, az nem mehet tovább bizonyos minimális védelmi színvonal megállapításánál. Ez viszont továbbra sem jelentené a probléma megoldását.

önszabályozás az Európai Unióban

A nemzeti határokat nem ismerő internet megkérdőjelezi a földrajzilag kötött államok beavatkozási jogát és képességét. A hálózati kommunikáció szélesedésével felmerült a kérdés, hogy az internet szabályozást igénylő problémáit az állami (jogi) szabályozás vagy az önszabályozás keretében kell-e rendezni. Ma már egyértelmű, hogy erre nem adható kizárólag az egyik vagy másik megoldást elfogadó válasz; csak az állami szervek és a hálózati közösség együttműködése vezethet eredményre. Ehhez az érintetteknek azt is tisztázniuk kell, hogy mit jelent az „önszabályozás”: nem egyszerűen a szolgáltatók által meghatározott magatartási szabályokról, hanem a szabályok kialakításának és kikényszerítésének összetett rendszeréről van szó. A hálózati közösséget be kell vonni a hálózati viszonyokat rendező döntések előkészítésébe és meghozatalába, azok érvényesítése pedig a közreműködésük nélkül elképzelhetetlen. Az állam, az internet-szolgáltatók és a felhasználók részvételével a technikai lehetőségeket hatékonyan hasznosító, rugalmas szabályozási rendszer épülhet ki.

Ezzel összhangban az Európai Unió valamennyi kapcsolódó dokumentuma az önszabályozást támogató megközelítést tükröz. Az internet szabályozásával foglalkozik az Európai Unió Bizottságának „A fiatalok és az emberi méltóság védelme az audiovizuális- és információs szolgáltatásokban” című - korábban hivatkozott - Zöld Könyve és a Tanács 98/560/EG számú ajánlása az európai audiovizuális- és információs szolgáltatási ágazat versenyképességének fokozásáról a fiatalok és az emberi méltóság hasonló színvonalú megvalósítását szolgáló nemzeti keretfeltételek támogatásán keresztül (Ajánlás). Az elképzelések gyakorlati megvalósulásának pénzügyiszervezeti hátterét a Közösség többéves akcióterve⁶ (Akcióterv) biztosítja, amelynek célja az internet biztonságos használatának támogatása a globális hálózatokon megjelenő jogellenes és ártalmas tartalmak elleni harc segítségével. A megvalósítás normatív - a tagállamokra jogilag kötelező - kereteit az információs társadalom meghatározott jogi kérdéseiről, különösen az egységes belső piacon folyó elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EG számú irányelv (Irányelv) teremtette meg.⁷

Az Akcióterv konkrét lépéseket ír elő az internet biztonságos használatának támogatása és európai szinten az internet üzleti lehetőségeinek kihasználásához szükséges környezet kialakítása végett; ennek megvalósítására az Európai Unió 1999. január 1-től 2002. december 31-éig 25 millió Eurót fordít.⁸ A program kiterjed az ágazati önszabályozás és a tartalom felügyeletét biztosító intézkedések támogatására, a szűrő- és értékelő-rendszerek széles körű bevezetésének ösztönzésére, a felhasználók érzékenységének növelésére, a nemzetközi együttműködést elősegítő tevékenységekre, olyan kiegészítő intézkedésekre, mint a jogi hatások vizsgálata, valamint minden olyan intézkedésre, amely hozzájárul a kitűzött cél eléréséhez.⁹ A végrehajtásért az Európai Unió Bizottsága felelős, amelyet a tagállamok képviselőiből álló tanácsadó testület támogat.¹⁰ Az Akcióterv keretében 1999-ben és 2000-ben finanszírozott programokat a táblázat tartalmazza (lásd később). Az önszabályozási rendszer összhangban van a vállalkozások gazdasági érdekeivel, mivel a kezükbe adja a folyamatos technikai fejlődéshez és a piacok globalizálódásához való alkalmazkodás eszközeit. Elsődleges feladata azonban a hálózat biztonságos használatához szükséges magas védelmi színvonal garantálása, elsősorban a fiatalok és az emberi méltóság védelmének területén.¹¹ Ennek eszközei a magatartási kódexek, a bejelentőhelyek, az értékelő- és szűrő-rendszerek, valamint a felhasználók felvilágosítása. Ezekon túl az Unió mind az állami szerveket, mind a szolgáltatókat arra ösztönzi, hogy fejlesszék és vizsgálják a védelem új eszközeit és intézményeit, a felhasználók felvilágosításának új módjait.¹² A következőkben az önszabályozás eszközrendszerét tekintem át.

önszabályozó szervezetek

Az információs társadalomban a döntések meghozatala és érvényesítése a hatalom új megosztását teszi szükségessé az állam és a hálózati közösség között. Az Unió az önkontroll-rendszerekkel szemben megköveteli, hogy azok kidolgozásában, végrehajtásában és értékelésében az ágazattal közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban álló minden érintett korlátozás nélkül részt vehessen.¹³ Az állam feladata e rendszer kereteinek megteremtése és kényszerítő eszközök alkalmazása a szabályok súlyosabb megsértésével szemben. A hálózati magatartási szabályokhoz kapcsolódó sajátos szankciókat - mint a tartalom (például honlap, hozzászólás egy hírcsoportban) törlése vagy zárolása, az adott szolgáltatáshoz való hozzáférés megszüntetése (például letiltás a levelezőlistáról) - a szerverek fölött technikailag és jogilag rendelkező szolgáltatók érvényesíthetik. Az önszabályozó-rendszerben meg kell jeleníteni a felhasználók érdekeit is, mert csak így biztosítható a szabályok széleskörű elfogadottsága; az állammal és a szolgáltatókkal szembeni érdekérvényesítés eszközei a globálisan szerveződő civil szervezetek lehetnek.

Az internet és a hálózati szolgáltatások határokat átlépő jellegének az önellenőrzés rendszerének kialakításában is tükröződnie kell. Az egyes állami szintű intézkedéseket és a végrehajtásukkal megbízott szervezetek tevékenységét össze kell hangolni, illetve ki kell dolgozni az együttműködési formákat, valamint a tapasztalatok és a bevált

eljárások kicserélésének módját.¹⁴ A tagállami szervezetek összekapcsolódásával közösségi szintű rendszerek jönnek létre, és meg kell teremteni az Európai Uniót kívüli államokkal való együttműködés kereteit is. Az európai szolgáltatók 1997-ben alapították az EuroISPA¹⁵ nevű szervezetet, amely jelenleg az Európai Unió tíz tagállamának szolgáltatóiból áll. A szervezet célja az Internet fejlődésének, valamint a szabad és nyitott telekommunikációs piac működésének támogatása, ágazati szabványok kidolgozása, továbbá az önszabályozó rendszerek kialakításában való közreműködés és a szolgáltatók képviselése a jogalkotásban. Az ilyen közösségi szintű rendszerek biztosíthatják a nemzetközi fórumokon az egységes európai álláspont megjelenítését.¹⁶

Magatartási kódexek

Az önszabályozási rendszerek az érdekeltek által megfogalmazott és magukra nézve kötelezőnek elismert magatartási kódexek köré szerveződnek, amelyek a nem kívánatos magatartások katalógusa mellett tartalmazzák a szabálysértések sajátos szankcionálásának és a viták rendezésének módját. Egy-egy önszabályozási szervezet lényegében az adott kódex hatálya alá tartozó személyekből és szervezetekből áll.

Az Unió dokumentumai elsősorban a fiatalok és az emberi méltóság védelmére koncentrálnak határozzák meg a kódexek lehetséges tartalmát, amely kiterjed a felhasználók informálásának, az értékelő- és szűrőrendszerek működtetésének és a hálózati tartalmakkal kapcsolatos panaszok feldolgozásának részletes szabályozására.¹⁷ A szabályok kialakításánál figyelembe kell venni a szolgáltatók különböző típusainak eltérő funkcióit és a szolgáltatások eltérő működési feltételeit; a bennük megfogalmazott követelményeket az elérendő célokkal arányosan kell felállítani, tiszteletben tartva a véleménynyilvánítás szabadságának, a magánszféra sérthetlenségének és a szolgáltatások szabadságának alapelvét.¹⁸

Ezzel összhangban az Irányelv úgy rendelkezik, hogy a tagállamok és a Tanács mozdítsák elő a szolgáltatók szövetségei és a felhasználók szervezetei által kialakított közösségi szintű magatartási kódexek bevezetését; ezek elsődleges rendeltetése, hogy hozzájáruljanak az Irányelv célszerű alkalmazásához.¹⁹ A kódexek különös figyelmet fordítanak a fiatalok és az emberi méltóság védelmére. A közösségi joggal való összhang biztosítása végett az elkészült tervezeteket a Bizottság megvizsgálja; az alkalmazás eredményeit és a gyakorlatra kifejtett hatásokat az érintettek folyamatosan értékelik, majd erről tájékoztatják a tagállamokat és a Bizottságot. A kódexeket elektronikus formában elérhetővé kell tenni a Közösség nyelvein.

A szabályok önmagukban nem biztosítják az érintettek megfelelő magatartását; ehhez szükség van a felhasználók tájékoztatására, valamint megfelelő szankciók és eljárások kidolgozására. Ennek során nemcsak a felhasználók, hanem a szolgáltatók szabályszegéseire is figyelemmel kell lenni. A felhasználónak tisztában kell lennie azzal, hogy a szolgáltató melyik kódex hatálya alá tartozik – a követendő szabályok megismerése mellett ezzel információhoz jut az adott szolgáltatás megbízhatóságáról is. Az Akcióterv ezért írja elő az egyes kódexek hatálya alatt álló szolgáltatók felismerését segítő, a honlapokon elhelyezett „minőségjelzők” bevezetését.²⁰

A kódexben foglaltakkal kapcsolatos viták rendezésének kereteit az Irányelv határozza meg.²¹ A tagállamoknak gondoskodniuk kell arról, hogy az érintettek vita esetén annak bíróságon kívüli megoldását szolgáló eljárást vehessenek igénybe, elektronikus úton is. Az Irányelv megköveteli az eljárási garanciák – mint a függetlenség, nyilvánosság, kontradiktórius jelleg, jogszerű döntés, cselekvési szabadság és képviselheti lehetőség – maradéktalan érvényesülését, valamint a döntések és tapasztalatok közösségi kontrollját.²² Ugyanakkor a tagállamoknak a szolgáltatásokkal összefüggő cselekmények miatt hatékony bírósági jogérvényesítést is biztosítaniuk kell, amelynek keretében a lehető legrövidebb idő alatt intézkedés tehető az ideiglenes jogvédelem érdekében.²³ Széles körben elfogadott, a szolgáltatásokhoz igazodó szankciókat tartalmazó és megfelelő tekintéllyel rendelkező fórum előtt érvényesíthető magatartási kódexekkel a vitás hálózati viszonyok jelentős része rendezhető.

Panaszhelyek, „forró drótok”

Az illegális és ártalmas hálózati tartalmak elleni küzdelem leggyengébb pontja a felelősök felderítése, aminek első lépése a sérelmes tartalmak felfedezése. Az Európai Unió egyértelműen elvetette az internet-szolgáltatók feltétlen felelősségét a szerverükön tárolt vagy általuk közvetített idegen jogellenes tartalmakért. Az elektronikus kereskedelemről szóló Irányelv rögzíti, hogy „a tagállamok nem rónak a szolgáltatókra általános kötelezettséget az általuk továbbított vagy tárolt információk felügyeletére vagy olyan körülmények aktív keresésére vonatkozóan, amelyek jogellenes tevékenységre utalnak”.²⁴ Mivel a szolgáltatók kötelezése a tartalom átfogó ellenőrzésére technikailag kivitelezhetetlen, jogilag pedig erősen vitatható lenne, a káros anyagok felderítésének más módját kell ösztönözni.

Erre a problémára az egyetlen hatékony megoldás az, ha minden felhasználó egyszerűen és gyorsan jelezheti az általa felfedezett illegális tartalmak létezését. Az önszabályozási rendszer keretei között olyan, könnyen elérhető „panaszhelyeket” kell működtetni, amelyek feldolgozzák a felhasználók bejelentéseit, szükség esetén együttműködnek egymással és a nyomozhatóságokkal. Mivel a panaszok feldolgozásában jelentős szerep hárul a szolgáltatókra, ösztönözni kell őket a panaszok felvételét és továbbítását biztosító eszközök működtetésére, valamint a szükséges eljárások kidolgozására.²⁵

Az illegális tartalmak felderítésében jelentős szerepet vállaló, a bejelentőhelyeket összekötő hotline-hálózatok, „forró drótok” az Európai Unió szinte minden tagállamában léteznek, ezeket egyes államokban – elsősorban a gyermekpornográfia visszaszorítása végett – a rendőrség működteti. Az Akcióterv célkitűzése a közösségi együttműködés legjelentősebb összetevőjeként egy európai hotline-hálózat kiépítése, amely a nemzeti panaszhelyeknek az Európai Uniót földrajzilag és nyelvileg is lefedő hálózata lenne.²⁶ Hat tagállam már jelenleg is együttműködik egy ilyen – folyamatosan bővülő – európai hotline-hálózat (INHOPE) keretében, amelyhez amerikai és ausztrál szolgáltatók is kapcsolódnak.²⁷ Az Akcióterv hosszabb távú célja a hálózat kiterjesztése az Európai

Unió határain túlra, azaz egy hatékony nemzetközi panaszfeldolgozó rendszer kiépítése.²⁸ Megoldhatatlan nehézséget jelent, hogy az egyes magatartások megítélése államonként eltérő lehet – a hálózat működtetésében feltétlenül figyelembe kell venni a nemzeti jogrendszerek és kultúrák különbségeit.

Míg a bejelentőhelyek a jogellenes anyagok létezését fedik fel, a felelősök felderítése és megbüntetése továbbra is a nyomozóhatóságok és az igazságügyi szervek feladata. A hatékony fellépéshez – garanciális eljárási szabályok rögzítése mellett – a szolgáltatók és a hatóságok közötti szoros együttműködésre, az információk és tapasztalatok kicserélésére van szükség. Az Irányelv szerint a tagállamok gondoskodnak arról, hogy az illetékes hatóságok az Irányelv előírásainak érvényesítéséhez szükséges felügyeleti és vizsgálati jogkörrel rendelkezzenek, és hogy a szolgáltatók a szükséges adatokat a hatóságok rendelkezésére bocsássák.²⁹ A tagállamok arra kötelezhetik a szolgáltatókat, hogy az illetékes hatóságot felhasználóik feltehetően jogsértő tevékenységéről haladéktalanul értesítsék, illetve az illetékes hatóságok részére követelésükre olyan információkat továbbítsanak, amelyek alapján az érintett felhasználók felderíthetőek lesznek.³⁰ E felhatalmazás alapján is csak olyan – a véleményszabadságot és a magánszférát korlátozó – intézkedéseknek van helyük, amelyek arányban állnak az elkövetett jogsértéssel.

Értékelő- és szűrőrendszerek

A hálózati kommunikáció egyik legfőbb sajátossága a tudatos médiahasználat: a felhasználó a hálózati tartalmakhoz általában kifejezetten erre irányuló cselekményével (az oldal címének megadása a böngészőben, kattintás a hivatkozásra) fér hozzá. A tudatosság a tartalom szabályozásának olyan eszközeire helyezi a hangsúlyt, amelyek biztosítják a felhasználónak, hogy maga döntse el, mely tartalmakhoz akar hozzáférni és melyeket akarja elkerülni.³¹ Az Európai Unió ezért támogatja a tartalom azonosítását megkönnyítő értékelő- és szűrőrendszerek fejlesztését és alkalmazását. Ezekre alapozva az interneten olyan „zárt területek”, speciális portálok (Walled Gardens) hozhatók létre, amelyek kizárólag a szolgáltató által garantált minőségű oldalakhoz engednek hozzáférést.³²

Az értékelő- és szűrőrendszerek alapja a PICS-technológia (Platform for Internet Content Selection), amely a honlap tulajdonosa vagy a külső értékelő számára lehetővé teszi az oldalak minősítését („címkézését”), a böngészőprogramok és más szoftverek számára pedig a minősítések felismerését és értelmezését.³³ A szabvány egységessé teszi a minősítések (címkék) kezelését, de biztosítja az oldalak tetszőleges értékelési szempontok szerinti besorolását. Működésének lényege, hogy a szűrőszoftver csak a felhasználó egyedileg meghatározott szempontjainak megfelelő minősítéssel rendelkező oldalakhoz enged hozzáférést. Az ismert böngészőprogramok és keresőrendszerek ma már együttműködnek valamely PICS alapú minősítő-rendszerrel.

Az oldal minősítését vagy a tartalom készítője, vagy tőle független értékelő szervezet végzi. Független minősítőként évek óta több szervezet működik (Microsystems, Net Nanny, Net Shepherd, PlanetWeb, RSACi, SafeSurf, Solid Oak, SurfWatch).³⁴ Az egyik legnépszerűbb minősítő szervezet, a SafeSurf például életkor, illetlen beszéd, heteroszexuális tartalom, homoszexuális tartalom, meztelenség, erőszak, intolerancia, kábítószer-fogyasztás, szerencsejátékok és felnőtteknek szóló más témák kategóriája szerinti minősítést végez, kategóriánként kilenc besorolási osztállyal.

Az Akcióterv a felhasználók részére széles körű választási lehetőséget nyújtó, az európai igényeknek megfelelő és nemzetközileg kompatibilis értékelő-rendszerek fejlesztését támogatja. Ezzel a szülők és a tanárok is olyan rugalmas eszközhöz juthatnak, amely biztosítja, hogy a fiatalok közvetlen felügyelet nélkül biztonságosan használhassák a hálózati szolgáltatásokat.³⁵ Az értékelő-rendszerek lehető legnagyobb változatossága úgy érhető el, ha azok fejlesztésénél figyelembe veszik a sajátos helyzetű felhasználók különleges igényeit.³⁶

A jelenleg rendelkezésre álló számos szűrő- és értékelő-rendszer működése még nem megfelelő színvonalú, a rendszer elfogadottsága a szolgáltatók és felhasználók körében egyaránt csekély. Amíg nincs elég minősített oldal, a felhasználók nem használják a szűrőrendszert, viszont kereslet hiányában az oldalak tulajdonosainak nem érdekük a címkézés. Az Akcióterv intézkedései ezért a fejlesztés mellett arra koncentrálnak, hogy bemutassák a szűrő- és értékelő-rendszerek lehetőségeit és korlátait a mindennapos használat során.³⁷ A rendszerek elterjedését segíti az is, ha a megvalósítás során – a felhasználók igényeit figyelembe véve – érvényesül a használhatóság és gyakorlatiasság követelménye.³⁸

Az Akcióterv e területen is támogatja az Unió kereteit meghaladó nemzetközi együttműködést, és célul tűzi a szűrő- és értékelő-rendszerek nemzetközi összehangolását és kompatibilitását; a protokollok nemzetközi kidolgozásában az európai álláspontot határozottan meg kell jeleníteni.³⁹ A nemzetközi együttműködés kereteit teremtette meg az 1999 áprilisában megalakult, a legjelentősebb szolgáltatókat (például AOL Europe, T-Online, IBM, Microsoft, British Telecom stb.) összefogó ICRA (Internet Content Rating Association) nevű szervezet, amelynek célja egy világszerte elismert értékelő rendszer kifejlesztése és elterjesztése.⁴⁰

A rendszer előnyei mellett jogi aggályokat is felvet. A PICS hatékony működéséhez minden hálózati tartalom minősítését el kellene végezni, mert a rendszer a felhasználót elzárja az internet minden olyan információjától, amely nincsen felcímkézve. A PICS-alapú szabályozás ahhoz vezetne, hogy a tartalom szűrését az indokolhatónál jóval szélesebb körben kellene alkalmazni: a PICS általános alkalmazása minden tartalom tulajdonosa számára lényegében minősítési kötelezettségként jelentkezik, amelynek nem teljesítése azzal jár, hogy a tartalom és készítője mások számára elérhetlenné válik. Mivel a rendszer nemcsak a káros tartalmak elérhetőségét nehezíti meg és nemcsak e tartalmak szolgáltatóira ró többletterheket, a véleménynyilvánítás szabadságának indokolatlan mértékű korlátozását jelentheti.⁴¹ A megoldással szemben az is felvethető, hogy a felhasználó beleegyezése és tudta nélkül is használható. Ez magában rejti az állami cenzúra veszélyét, valamint a vélemények áramlásának a

szolgáltatók érdekei szerinti korlátozását.

A véleménynyilvánítás szabadságát sokkal kisebb mértékben korlátozza az a megoldás, amely nem a tartalom, hanem a felhasználó meghatározott tulajdonságainak, elsősorban életkorának azonosításán alapul. A felhasználó életkorát hitelesen igazoló, a digitális aláírásokhoz hasonló megoldást alkalmazó digitális igazolványok⁴² bevezetésével a szolgáltatók elzárhatják a kiskorúakat a rájuk nézve ártalmas anyagoktól. A digitális igazolványokat a magánszemélyek álnéven igényelhetnék, kibocsátásukra pedig több, nem kormányzati szerv lenne jogosult. Az internet biztonságossá tételében az elérni kívánt céllal arányosabb megoldást kínáló eszközöket az Uniónak is vizsgálnia kell.

Tájékoztatás, a felhasználói tudatosság erősítése

Az internettel szembeni bizalmatlanság gyakran a hiányos ismeretekre vezethető vissza. A közvélemény megbízható információk hiányában túl negatívan ítéli meg az „internet-jelenséget”. A káros tartalmaktól való félelem nem veszi figyelembe sem ezek alacsony arányát az elérhető információk között, sem a visszaszorításukra tett egyre hatékonyabb lépéseket. A szolgáltatások versenyképességének növelése végett feltétlenül szükség van a kapcsolódó információk elérhetővé tételére, valamint a felhasználók tudatosságának növelésére és a felvilágosításra.⁴³ Az Unió felismerte, hogy törekvései is csak akkor lehetnek sikeresek, ha a felhasználók tisztában vannak az elért eredményekkel. A tájékoztatást szélesítő intézkedések elsősorban a gyermekekkel közvetlen kapcsolatban levő szülőket és az oktatási intézményeket célozzák.⁴⁴ A tájékoztatás egyrészt a szolgáltatókat terhelő kötelezettség: felvilágosítást kell adniuk az adott szolgáltatásból eredő veszélyekről és a rendelkezésre álló védelmi lehetőségekről. Másrészt meg kell találni azokat a csatornákat (honlapok, workshopok, hagyományos médiumok, számítástechnikai eszköz értékesítéséhez kapcsolódó informálás stb.), amelyeken keresztül növelhető a veszélyekkel szembeni érzékenység és fokozható a védekezés tudatossága.

Összegzés

A hálózat fejlődésében meghatározó szerepet játszik, hogy a felhasználók biztonságosnak tartják-e a rajta folytatott kommunikációt. Ehhez az internet sajátosságaira épülő, következetesen érvényre juttatott szabályokra, valamint a védelem lehetőségét a felhasználók kezébe adó eszközökre van szükség. Az állam nem követelhet korlátlan hatalmat, a felhasználók pedig érdekeik érvényesítésében nem támaszkodhatnak kizárólag a hatóságok fellépésére. A jog feladata sok esetben egy olyan környezet kialakítása, amelyben hatékonyan alkalmazhatók a nem jogi eszközök.

Ennek megfelelően csak az állami szervek és a hálózati közösség közötti párbeszéd vezethet eredményre. Magyarországon éppen ennek a párbeszédnek a feltételeit veszélyeztették az Országos Rádió és Televízió Testület elnökének az elmúlt év októberében tett – jogi beavatkozást sürgető – nyilatkozatai. Rossz alapokat teremt az együttműködéshez egy olyan kijelentés, amely szerint „az új média szinte egyáltalán nem kínál még valóban újszerű tartalmat és igazán hasznos információkból is keveset szolgáltat, az emberek többsége csupán pornóképek nézegetésére használja”.⁴⁵ A hatóság és a hálózati közösség között kibontakozó vita ugyanakkor felgyorsította az önszerveződési folyamatot: a legnagyobb magyarországi internet-szolgáltatókkal megalakult a Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete, és az Egyesület elfogadott egy – az európai elvárásoknak megfelelő – etikai kódexet. A médiahatóság pedig továbbra sem adja fel szabályozási törekvéseit. – 2001 júliusában megalakult az internet-szabályozás lehetőségeit vizsgáló bizottság, amelynek munkájában az ORTT eredeti elképzeléseitől eltérően a Tartalomszolgáltatók Egyesülete is részt vesz. Magyarország számára az Európai Unió nemcsak a jogalkotásban, hanem az érintettek hatékony együttműködésében is követendő példát nyújt.

Irodalom

Dyson, Esther (1998): 2.0 verzió – Életünk a digitális korban. Budapest: HVG Kiadói Rt.
Halmai Gábor (1996): A véleményszabadság határai. Budapest: Atlantisz
Lessig, Lawrence (1999): Hogyan szabályozzuk a szólást az interneten? Fundamentum, 1. sz.
Verebics János (1998): A tér, a szabadság és a normák.
<http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/jog/verebics/verebics/htm>

Lábjegyzetek

- 1 Halmai Gábor felosztása (1996: 266–268).
- 2 KOM(96) 487. Idézi Verebics (1998).
- 3 Zöld Könyv a fiatalok és az emberi méltóság védelméről. I. fejezet 1. pont.
- 4 Zöld Könyv a fiatalok és az emberi méltóság védelméről. I. fejezet 1. pont és II. fejezet 2.1 pont.
- 5 Zöld Könyv a fiatalok és az emberi méltóság védelméről. II. fejezet 2.2 pont.
- 6 Az Európai Parlament és a Tanács 267/1999/EG sz. döntése.
- 7 Az internet-szabályozással kapcsolatos dokumentumok elérhetők az Európai Unió honlapján: <http://www.europa.eu.int/ISPO>

8 Akcióterv 1. és 2. cikk.
9 Akcióterv 3. cikk.
10 Akcióterv 4. és 5. cikk.
11 Akcióterv. Függelék 1.2. pont.
12 Ajánlás I.2. és II.3. pont.
13 Ajánlás. Függelék 1. pont.
14 Ajánlás. Indokolás (19) pont.
15 <http://www.euroispa.org/>
16 Ajánlás. Indokolás (16) pont; Akcióterv. Indokolás (17) pont.
17 Az Ajánlás Függelékének 2. pontja tulajdonképpen tartalmaz egy minta-kódexet.
18 Ajánlás. Függelék 2. pont.
19 Irányelv 16. cikk 1. pont a-d pont.
20 Akcióterv. Függelék 1.2. pont.
21 Irányelv 17. cikk.
22 Irányelv 17. cikk 2. és 3. pont.
23 Irányelv 18. cikk 1. pont.
24 Irányelv 15. cikk (1) bekezdés. 25 Ajánlás. Függelék 2.2.1. d) pont.
26 Akcióterv. Függelék 1.1. pont.
27 A Bizottság értékelő jelentése a Tanács és az Európai Parlament részére a fiatalok és az emberi méltóság védelméről szóló ajánlás alkalmazásáról. KOM(2001)106.
28 Akcióterv. Függelék 1.1. pont.
29 Irányelv 19. cikk 1. pont.
30 Irányelv 15. cikk (2) bekezdés.
31 Akcióterv. Függelék 2. pont.
32 Értékelő jelentés.
33 Dyson (1998: 198).
34 Dyson (1998: 202).
35 Akcióterv. Függelék 2. pont
36 Akcióterv. Függelék 2. pont
37 Akcióterv. Függelék 2. pont
38 Akcióterv. Függelék 2.1. pont
39 Akcióterv. Függelék 2.2. pont
40 <http://www.icra.org>
41 Erről és a tartalomszűrés más eszközeiről részletesen Lessig (1999).
42 Lessig (1999: 15-16).
43 Ajánlás. Indokolás (6) pont
44

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

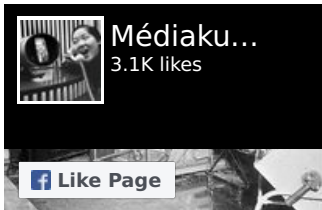
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 őszi

Jog

Új médiatörvény előtt?

Ma már valamennyi politikai párt egyetért abban, hogy szükség van a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény módosítására. A Sajtószabadság Központ és a Független Médiaközpont nyilvános beszélgetést rendezett, amelyen a moderátor Bayer Judit médiajogász arról faggatta a meghívott szakembereket, hogy ők hogyan módosítanák a jogszabályt. A 2001. június 28-án rendezett beszélgetésen részt vett Cseh Gabriella médiajogász, a Squire, Sanders & Dempsey munkatársa, Kaposi Ildikó, a Médiakutató szerkesztője, Sente Péter, az Európa Tanács Médiabizottságának volt tagja, a BBC Magyar Osztályának nyugalmazott vezetője és Wisinger István, a MÚOSZ elnöke. A vitához hozzászólt még Bajomi-Lázár Péter, a Kodolányi János Főiskola oktatója, Gellért Kis Gábor médiaszakértő, dr. Sarkady Ildikó médiajogász, dr. Orosz Erzsébet, a MÚOSZ jogtanácsosa és Tímár János, az ORTT SZDSZ által delegált tagja.

Bayer Judit: A mai témánk egyrészt igen aktuális, mivel általános egyetértés tapasztalható abban a kérdésben, hogy a médiatörvény reformjára szükség van. A törvény hibái, hiányosságai az elmúlt években nyilvánvalóvá váltak, és több oka is van annak, hogy a médiatörvény újításra szorul. Másrészt viszont ezt az aktualitást kérdésessé teszi, hogy a belátható jövőben van-e valami remény a módosítások, illetve az új törvény elfogadására. Kissé pesszimista módon párhuzamot érzek az 1996-os alkotmánymódosítási kísérlettel, amikor elkészült egy alkotmánytervezet, de az alkotmányozás végül kudarcba fulladt, azóta pedig már el is felejtették. Természetesen nem ezt kell alapul venni, és nem is túl hízelgő az Alkotmányt a médiatörvényhez hasonlítani, azonban ezt a lehetőséget is érdemes szem előtt tartani. Azt remélem, hogy a küszöbön álló jogalkotás kényszerének hiánya könnyebbé teszi a dolgunkat, mert így alkalom nyílik egy kötetlen beszélgetésre, amely során nem muszáj egyetértésre jutni. Még nincs rajtunk az a teher, hogy a vélemények ütköztetésének konzekvenciái lennének. Az a célunk, hogy a szakértők kicserélhessék véleményeiket, különféle alternatívákat lehessen felvetni és megtárgyalni. Felkérem a meghívott vendégeket, hogy tegyék meg rövid expozéjukat, utána pedig elsősorban a kérdésekre lesz a főszerep. A beszélgetésről hangfelvétel készül, és szövege szerkesztett változatban megjelenik a Médiakutató című folyóiratban. Körülbelül egy óra múlva szünet lesz – tekintettel a komoly fizikai igénybevételt jelentő hőségre.

Cseh Gabriella: Több szempontból is zavarban vagyok, amikor a médiatörvény módosításáról kell beszélnem. Ennek egyik oka, hogy szakmailag minden lehetséges rossz elhangzott már a médiatörvényről. Kezdetől fogva, amióta hatályba lépett,

1996 februárja óta szinte naponta érték támadások mind a jogalkalmazók, mind az elméleti szakemberek részéről, és maga az újságíró szakma is rendkívül kritikusan viszonyult hozzá. Egyrészt itt a bőség zavara, hogy vajon milyen törvényi előírásokat érdemes kiemelni, amelyeknek mindenképpen meg kell változniuk. Zavarom másik oka pedig az, hogy tulajdonképpen már minden el lett mondva. Ennek ellenére én egy kis rózsaszín papírosra felírtam néhány szempontot, általános szempontokat, amelyeket egy jogalkotónak mindenképpen tekintetbe kell vennie akár a törvény módosításakor, akár új törvény alkotásakor. Mert ez is egy alapkérdés, hogy úgynevezett novelláris módosítás legyen-e, vagy pedig mondjuk azt, hogy például a 147. szakasz helyébe ez és ez lép; azaz hogy egy teljesen egységes, új törvényterv szükséges-e – hogy áttérjek a jogi mandarinnelvről a rendes, hétköznapi nyelvre –, vagy pedig a különböző törvénycikkelyek helyébe írjunk más törvénycikkelyeket, de egyébként tartsunk meg néhányat.

Szerintem fontos kihívást jelent, hogy az egész tömegkommunikációs ipar és a tömegkommunikációs kultúra főleg az Amerikai Egyesült Államokból, illetve a Távol-Keletről jön. Tehát a tömegkommunikációs ipart szabályozó jogszabályok Magyarországon esetleg még nem is léteznek, már pedig ez kihívást jelent a jogalkotó számára. Az angolszász típusú jogszabály-fogalmazványokat kell átültetni és újrafogalmazni a magunk számára. A másik fontos pont, hogy amikor Magyarországon, sőt egész Európában a tömegkommunikációs iparágat, elektronikus médiát próbáljuk szabályozni, akkor hagyományosan erős közjogi szemlélettel találkozunk. A véleménynyilvánítás szabadsága és az emberi jogok felől közelítjük meg, de emellett ott az üzleti, ipari jelleg is, tehát a magánjogi szféra. Hiszen ez üzlet, és az ebből adódó ellentmondásokat, amelyek által a magyar médiatörvény is sok helyütt vérzik, fel kell oldani.

Egyrészt arra gondolok itt, hogy milyen furcsa szervezeti hibrid keletkezett a jelenlegi magyar közszolgálati televíziózás és rádiózás terén, a közjogi és magánjogi elemek ötvözésével, mivel ezek a médiatörvény előírása alapján részvénytársasági formában működnek. Hogy a jelenséget modellszerűen ábrázoljam, a jelenlegi rendszer lehetővé teszi, hogy a közmédia hol felvegyék a kereskedő tógáját, és azt mondják: „én most üzletelek, eladok,

veszek”, hol pedig levessék ezt a tógát, és többletjogokat követelnek maguknak a közre hivatkozva. Holott már körülbelül száz évvel ezelőtt is kimondta egy angliai bíróság, hogyha a királynő felveszi a kereskedő tógáját, attól kezdve ő nem királynő, hanem kereskedő.

A következő a túlpolitizáltság problémája, amely mindenképpen kiküszöbölendő a következő médiatörvényben, mivel a média a politikának talán az egyik legfontosabb megjelenítési eszköze. A modern kormányokat másképpen marketingkormányoknak, a modern politikai pártokat pedig marketingpártoknak nevezzük, és bizony sokszor előfordul – nálunk is volt már erre példa –, hogy a politikusok sajnos inkább eszköznek, semmint célnak tekintik a médiumokat.

Sokat lehetne arról beszélni, hogy miért túlpolitizált a médiatörvény, és valószínű, hogy erről majd a részletesebb vita folyamán külön beszélhetünk. Egy biztos, nem volt eddig hagyománya a médiumok jelenlegi intézményrendszerének, ezért már önmagában nehéz volt a törvény vonatkozó előírásait a gyakorlatba átültetni. Ugyanakkor a médiatörvényben kodifikált túlpolitizáltság véleményem szerint jogalkalmazási hisztériát okozott, és ez is az egyik oka annak, hogy a jelenlegi intézményrendszer nagyrészt tarthatatlan.

A jogharmonizációval kapcsolatban hangsúlyoznom kell: aki csak egy kicsit is olvasgatja az újságokat vagy a szaklapokat, az tudja, hogy szinte pontokba szedve le vannak írva azok a passzusok a médiatörvényben, amelyek nem felelnek meg az európai uniós elvárásoknak. Mivel ez kétharmados törvény és – mint már említettem – erősen átpolitizált, nem az a kérdés, hogy min kell változtatni, hanem az hogy mikor tudunk változtatni. A médiatörvény ugyanis jelentős, kétharmados parlamenti konszenzust kíván, és jelenleg sem tudható, hogy mikor lesz belőle valami.

Ezek voltak a főbb pontok, de említhetném még a törvény versenyjogi vonatkozásait is, amelyek a már általam említett magánjog-közjog konfliktushoz kapcsolódnak, mint például a monopóliumokra vonatkozó szabályok. Mivel az egész gazdaság, a médiagazdaságot is beleértve, a globalizáció felé halad úgy, ahogy az egyes nemzeti társadalmak is, a korábbi agrár-, szolgáltató-ipari, ipari-agrár országok egyre inkább átalakulnak egyfajta kommunikációs, globális gazdasággá. Itt két érdek ütközik, egyrészt az üzleti érdek, amelynek logikája szerint nem elég tizenkét helyi rádiót birtokolni, hanem tizenhármat kell, mert akkor nagyobb lesz a profit, másrészt pedig a szólásszabadság problémája, mivel így szólásmonopóliumok keletkeznek. A hosszú távú alapkérdés valószínűleg az lesz, hogy egy-egy ilyen monopóliumon belül hogyan lehet megoldani a szólás- és az információszabadság biztosítását.

Szente Péter: Lehet, hogy már minden elhangzott, de – talán ezt még csak én mondom és nem túl széles körben – ma Magyarországon nemcsak a médiajog működéséhez hiányoznak a feltételek, hanem a médiatörvény-alkotáshoz is. Mit értek ezen? Röviden elmesélem, hogyan módosítanak vagy alkotnak médiatörvényt Nagy-Britanniában. Egy többéves folyamatról van szó, amikor tipikus módon a kormány fölállít egy royal comission, egy magas szintű bizottságot, amelynek a tagjai nem médiaszakemberek és nem is politikusok, hanem nagyvállalatok vezetői, közgazdászok, jogászok stb. Miután ezek az emberek megbeszélik, hogy tulajdonképpen milyen kérdésekre kellene választ kapniuk, megbíznak független médiajogászokat, független mediakutatókat és -intézeteket, hogy igen széles körű vizsgálatokat végezzenek, amilyeneket Magyarországon azt hiszem utoljára a hetvenes, nyolcvanas években csináltak. Például szabadidő-vizsgálatot, információigény-vizsgálatot, a médiát illető technológiai fejlődés várható irányainak vizsgálatát, a gazdasági tendenciákat, a szervezési lehetőségek újabb formáit stb. Ezek a kutatások 18 hónaptól több évig tartanak. Mivel a BBC-t egy ilyen vizsgálat mindig érinti, időközben létrehozza a saját hasonló bizottságát belső emberekből, akik ugyancsak megbíznak kutatókat, intézeteket, hogy párhuzamos tanulmányokat végezzenek. Amikor mind a két részből befejeződtek ezek a tudományos kutatások, akkor a BBC megjelenteti a saját javaslatait, a kormány által kinevezett bizottság megjelenteti a saját jelentését, amelyből aztán a kormány kiad egy úgynevezett zöld könyvet. Ekkor elkezdődik egy országos vita, amelynek a résztvevői a különböző pártok médiapolitikusai, a médiapiac egyéb résztvevői, a nézői-hallgatói szervezetek és a szakújságírók. A vita eredményeképpen a kormányálláspont mindig módosul valamennyit, megjelenik egy fehér könyv, ezt követi egy újabb vita, és ennek alapján a kormány beadja végül a saját törvényjavaslatát.

Most kérem szépen, tessék megmondani, hogy Magyarországon hol vannak ehhez a feltételek? Elképzelhető-e a jelenlegi kormányról, hogy kinevez egy olyan emberekből álló „royal comission”, akiknek a függetlensége mindenki számára nyilvánvaló, megkérdőjelezhetetlen tény? Például Angliában a falklandi háború után, amelyben a BBC ugyanolyan hangsúlyt adott a háború ellenzőinek, mint a háború támogatóinak, Thatcher kinevezett egy royal comission, a Peacock Comission, kimondottan arra a célra, hogy vizsgálják felül a BBC finanszírozását, abban a nem is titkolt reményben, hogy a BBC privatizálását, vagy legalábbis a hirdetési bevételekre való áttérést fogják javasolni. A Peacock Commission tehát vizsgálta a BBC működését, de végül nem javasolta a privatizálást, sem a finanszírozás megváltoztatását, ennél fogva a kormány kénytelen volt belenyugodni, hogy a BBC változatlanul működjön tovább. Hol lehet egy ilyen bizottságot Magyarországon fölállítani? Ez a dolog egyik oldala. Hogyan lehetne a műsorszóróktól, a Magyar Televíziótól és a Magyar Rádiótól elvárni, hogy olyan jelentést készítsenek arról, hogy hogyan kellene a saját jövőjüket

megalapozni, amelynek a tartalmát azután komolyan lehetne venni? Hol vannak azok a mediakutatásra specializált intézetek, amelyek a tudományos munkát képesek lennének ellátni, és amelyeknek mind a szakértelmét, mind a pártatlanságát komolyan lehetne venni? Hol vannak azok a médiára specializálódott újságírók, akik ezeket a javaslatokat közvetíteni és elemezni tudnák? Hát kérem szépen, a probléma az, hogy még a médiatörvény módosításához vagy egy új médiatörvény elkészítéséhez szükséges alapvető feltételek sincsenek meg. Azon kellene elgondolkodni, hogy ezek hogyan lennének megteremthetőek.

Elismerem, hogy a médiatörvény rossz. Itt ül közöttünk Gellért Kis Gábor, aki annak idején azt mondta: „Tisztelt hatpárti urak, tűzzék a kalapjuk mellé”. De szeretném azért elmondani, hogy a saját tapasztalataim alapján – mint a televízió akkori kuratóriumi elnökségének a tagja –, a dolog működtethető lett volna a médiatörvény keretein belül is, ha a politikai pártok hozzáértő személyeket neveztek volna ki a kuratóriumokba. Laikus személyektől, például egy operetténekestől nem lehetett elvárni, hogy átlássa a televízió problémáit, és azokról, akiket az akkori ellenzék nevezett ki, sajnos az volt a tapasztalatom, hogy a politikai befolyáson túl semmi másra nem voltak figyelemmel. Ha a kuratóriumokba befolyásolhatatlan és intellektuálisan magas szinten álló embereket neveztek

volna ki, szerintem a Magyar Televízió nem lenne ott, ahol ma van.

Harmadik dologként szeretném megemlíteni azt, ami a BBC-nél töltött időmből a legfontosabb tanulság, összehasonlítva azzal, amit Magyarországon láttam. Bár a törvény is számít, nem a törvényen múlik elsősorban, hanem az ethoszon. Talán Magyarországon is lehetne nagyon jó törvényt alkotni, bár mint mondom, szerintem jelenleg nincsenek meg a feltételek hozzá, de először nem médiatörvényt kellene készíteni, hanem médiapolitikát. A médiatörvény csak jogi formába önti azt, amit már eldöntöttünk, például azt, hogy legyen-e közszolgálati televízió és közszolgálati rádió, vagy a közszolgálati célokat valami más módon kellene megoldani. Ezek tehát a médiapolitikai kérdések. Hogy azután ez részvénytársasági formában legyen vagy közalapítvány formában, ez jogi kérdés. Ezeket akkor kell majd eldönteni, amikor már tudjuk, hogy egyáltalán legyen-e Magyar Televízió.

Wisinger István: Nagy tisztelője vagyok a BBC történelmi hagyományainak, de az az érzésem, hogy a magyar médiahelyzet megoldását keresők egyik nagy zsákutcája, hogy még mindig a BBC ethoszát tekintik valamilyenfajta kályhának, ahonnan el kellene indulni. A közszolgálatosság világszerte válságban szenved, ezért nem lenne szabad a témát úgy kezelni, mintha csak Magyarország problémája lenne. Az, hogy a közszolgálati ságnak van-e jövője, hogy milyen jövője van, és hogy mitől kellene megszabadítani ahhoz, hogy az lehessen, aminek lennie kell, világszerte foglalkoztatja az újságírókat, és azokat a szervezeteket, amelyeknek háttérrel kellene adniuk a probléma megoldásához. Ezért is hoztak létre egy munkacsoportot a hazai újságíró-szervezetek (Magyar Újságírók Közössége, Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége, Sajtószakszervezet, Magyar Újságírók Országos Szövetsége) az MTA Szociológiai Intézetének támogatásával, hogy a nyár folyamán elkészítsük a szakma leglényegesebb javaslatait a médiatörvény újrafogalmazásához.

Itt a teremben a MÚOSZ hirtelen nagy fölénybe került, mert a tárgyaló delegációnk két jogász tagja, dr. Orosz Erzsébet és dr. Sarkady Ildikó is jelen van. A Nemzetközi Újságíró Szövetség februári jelentése nyomán az MTA Szociológiai Intézete kezdeményezésére négy magyar újságíró-szervezet rendezett már egy „Kiút-1” konferenciát, amelyen közületek sokan ott voltak. Az a szándékunk, hogy politikus résztvevőktől mentesen próbáljunk megfogalmazni egy olyan szakanyagot, amely a későbbi törvénynek magja lehet. Politikusoktól, és nem politikától mentesen, hiszen a törvényhozás a politika dolga, ezt a szerepet nem vállalhatjuk fel. Legfeljebb az ellenőrző funkcióban játszunk valamilyen szerepet. Tehát miközben én voltam az élharcosa annak az üzenetnek, hogy a politikusok távozzanak a médiumokból, most azt kell mondanom, hogy bár fönntartom ezt mint jelszót, de abban, hogy ez a gyakorlatban keresztülvihető lenne, magam sem nagyon hiszek.

Amikor azt mondjuk, hogy új médiatörvény, illetve bármilyen szabályrendszer kell, akkor lényegében három feladatot kellene megoldani. Az egyik a hatalomgyakorlás problémája, amelyet szeretnék külön is hangsúlyozni. Általában szívesen hangoztatják ebben a témában, hogy a demokrácia önszabályozást jelent, és majd ha törvényeket hozunk, amelyeket betartunk, akkor rend lesz. Tessék szíves lenni megnézni, hogy még a parkolás ügyében sem tudunk olyan törvényeket hozni, amelyeket az emberek komolyan vennének. Tehát valljuk be, hogy hatalomgyakorlásról van szó, arról, hogy kié a közszolgálati rádió, kié a közszolgálati televízió, ki az, aki megmondja, hogy hány tagú legyen az MTI-kuratórium. Ha ezzel szembenézünk, és végiggondoljuk mint központi problémát, esetleg rájövünk, hogy ez az a pont, amihez nekünk semmi közünk nincs.

A másik a finanszírozás problémája, a harmadik pedig a szakmai és társadalmi képviseleté. Hiszen ezeknek az intézményeknek mégiscsak az a dolguk, hogy bizonyos értékeket képviseljenek, bizonyos tartalmak hordozói legyenek, bizonyos képviseleti formát jelenítsenek meg, amelyben a politikus is, a néző is, az újságíró is azt érzi, hogy ez az az agóra, ahol a közügyeket el lehet intézni. Tehát annak a tárgyaló testületnek, amely a MÚOSZ-ból, a MÜK-ből, a MAKÚSZ-ból, a Sajtószakszervezetből és a Tudományos Akadémiából áll - az én megítélésem szerint - ebben a három kérdésben kell megfogalmaznia azokat a legfontosabb részkérdéseket, amelyeknek be kell épülniük a törvénybe. Ha valóban lesz egy következő törvényalkotási folyamat és nem csak hatalomfitogtatás zajlik, amelyhez az összes médiarabszolgálat előállítják, és kizsárolják azokat, akik nem hajlandók ezt az elvárást teljesíteni, akkor - úgy gondolom - ezt kell valamilyen formában képviselni. Ha nem ebbe az irányba megy a dolog, akkor itt a televíziózásban minden megtörténhet.

A BBC egész történetében két olyan epizód van, amely nekem rettenetesen tetszett. Az egyik, hogy az első vezérigazgatóját, John Reith-et újsághirdetéssel keresték. Ez egy szellemiséget tükröz. Lehet föladni egy hirdetést, nevezzük pályázatnak, amelyet nem egy „kuratóriumnak” csúfolt politikai szerveződéssel csoport bírál el, és aki alkalmas, az legyen a BBC elnöke, nem pedig az, aki tartja a mikrofont a miniszterelnöknek. A másik epizód pedig, hogy a királynő chartájában benne van, hogy ha a BBC nem látja el a feladatát, akkor föloszlatható. És lehet egy másik BBC-t szervezni! Én harminchét évet töltöttem a Magyar Televízió falai között. Volt egy híres ügynevezett Sík Igor-törvény. Sík Igor azt mondta, hogy nem akar se főrendező lenni, se elnök, hanem 24 órára szeretne portás lenni és megmondani, hogy „te bejöhetsz, te nem jöhetsz be”. A Magyar Televíziónál is ez a probléma, hogy mindenki pontosan tudja, hogy ebből már nem lesz énekes halott, de odahordjuk a Szabadság térre azokat a rekvizitumokat, amiktől úgy néz ki, mintha ebből televíziót lehetne csinálni. Én azt szeretném majd mondani azoknak, akik - lehet, hogy az unokáink lesznek - végül meghozzák a következő médiatörvényt, hogy ne csak a szólás- és információ-szabadságot vegyék bele, hanem azt is, hogy ha egy intézmény nem működik, akkor haza lehet zavarni mindenkit, és teremteni lehet egy újabb intézményt.

Végül hadd említsek meg egy számomra érdekes és új vonást. Eddig az újságírás története mindig az újságíró mobilitásának a története volt. Adva volt egy lap, annak volt egy munkatársa, és ahhoz, hogy ennek a lapnak tartalma legyen, ennek a munkatársnak valahova el kellett mennie. Elment a Parlamentbe, a kínai nagyalhhoz stb., beszerezte az információt, megformálta, és az újságolvasó kezébe nyomta. Ezzel szemben ma az információ mobilitását éljük, tehát bárki bárhol van, utoléri az információt. Magyarán mondván, nincs a világnak egyetlen pontja sem, ahol a teljes információt

meghez ne tudnék hozzáférni. Úgy gondolom, azzal a gondolkodásmóddal kell az új törvényt megalkotni, hogy az információ önállósította magát, és nekünk ehhez az új szituációhoz kell alkalmazkodnunk. Szerintem csak egyfajta keretet kell csinálni, amit mindenütt kitöltenek.

Kaposi Ildikó: Két kérdést szerettem volna eredetileg megfogalmazni. Az egyik kérdés kapcsolódik ahhoz, amiről

Szente Péter és Wisinger István is beszélt, de ezt hagynám későbbre. A másik jóval általánosabb kérdés, és érdekelne, hogy a gyakorló jogászok mit gondolnak erről. Kérdés, hogy hogyan lehet egyáltalán médiatörvényt fogalmazni egy olyan környezetben, amelyben a média szerkezete és működési feltételei radikálisan megváltoztak azokhoz az időkhöz képest, amikor először e törvények születtek. Eredetileg nem csupán közszolgálatosság volt, hanem (Európában) a média állami monopólium volt. Akkor a frekvencia-szűkösségre hivatkozva nem tűnt túlpolitizált gondolatnak, hogy – mivel csak egy vagy két frekvenciája van egy országnak – lehetőleg arra kell törekedni, hogy minden jelentősebb társadalmi érdek vagy csoport megjelenhessen ezeken a frekvenciákon. De már létrejöttek a duális médiarendszerek, a kereskedelmi és a közszolgálati televíziózás, illetve rádiózás békés egymás mellett élése, és egy ilyen környezetben az államnak előtérbe kerülhet egy olyan szerepe, hogy próbálja „védeni” az állampolgárokat a médiapiac gazdasági szereplőinek esetleges visszaéléseitől. Vannak hatalmas médiabirodalmak, személyek, mint Berlusconi, vagy cégek, mint a Bertelsmann, akiknek az ereje felülmúlhatja az államét, különösen egy kisebb nemzetállamét, mint például Magyarország. Azt hiszem, hogy ennek a piaci és ipari struktúrájának a szabályozásáról is szól a versenyszabályozás és a tartalmi szabályozások, mint az erőszak, a pornográfia szabályozása, a közszolgálati funkciókat, a hírműsorok kiegyensúlyozottságát ösztönző passzusok. Tehát ezek, valamint a reklámszabályok és a fogyasztóvédelem mind felfoghatók úgy, hogy az állam, amely tulajdonosa marad, de nem használója ezeknek a földi frekvenciáknak, védelemben részesíti a polgárait. Remek kérdés, hogy mit tehet egy globális világrendben, az információ végtelen mobilitása közepette a nemzetállam, ha a területi alapon szerveződő politikai közösségek jelentősége és szerepe egyre kisebb. Mi az, amit megtehet az állam? Részben technikai szempontból, hiszen például az internet szabályozására még senkinek nem sikerült tökéletes megoldást találnia, másrészt viszont kérdés, hogy mi legitimálja még mindig azt, hogy ami az államhatalom fennhatósága alá tartozik, avagy az állam területén található, azt szabályozni lehet? Lehet-e ez a szabályozás egyáltalán hatékony, hiszen a földi sugárzású csatornákkal ellentétben ma már teljesen nemzetek feletti a műsorsugárzás. Ugyanaz a tartalom, ami egy hazai földi csatornán tiltva van, más úton akadály nélkül eljuthat hozzánk.

Ezenkívül a médiának tulajdonítanak egy olyan szerepet is, hogy a nemzeti összetartozást erősíti, segítkezik a nemzeti identitás kialakításában. Ez kivételesen nem angolszász hagyomány, hanem az izraeli köztvév egyik régi elnökének az ötlete volt, hogy a nagy médiaesemények nemzeti összetartozás-érzést képesek kelteni. Klasszikusan ilyen volt például Diana hercegnő temetése, összehozta egy jó sírásra az angol nemzetet. De ilyen kísérlet volt Magyarországon a napfogyatkozás egyenesben történő közvetítése is. Vagy például Nagy Imre temetése, ami azt az érzést keltette, hogy a miénk, rólunk szól. Azonban a globalizáció ezt a szerepet is anakronisztikussá teheti, és kérdés, hogy a médiatörvényben szabályozott hagyományos médiumok képesek-e ezt a funkciójukat betölteni, amikor számtalan más információ és egyéb forrás is az emberek rendelkezésére áll. Ennek önmagában is lehet egy közösség-fragmentáló hatása.

A második kérdésemre pedig Szente Péter tulajdonképpen válaszolt. Mennyiben függ a helyzet csak a médiatörvénytől? A magyar újságírás nem jó újságírás, sem az elektronikus, sem a nyomtatott. Hiányzik a szakmaiság feltétlen tisztelete, sőt, a konszenzus arról, hogy mi az, hogy szakmaiság, és hiányzik az ethosz. Kérdés, hogy ha egy jól működő törvényünk lenne, mire tudnánk használni.

Wisinger István: Ez hivatalból is megütötte a fületem, hogyha van jó törvény, akkor mit csinálunk a jó újságírók nélkül. Tessék szíves nekem megmondani, hogy mi nem jó a magyar újságírásban?

Kaposi Ildikó: A magyar újságírás nem felel meg a tájékoztatás funkciójának.

Wisinger István: A tájékoztatás nem az újságírók feladata, hanem azoké, akik az információt kibocsátják. A törvényhozók, a törvényalkalmazók, a hatalom képviselőinek. Az információ megfogalmazása és eljuttatása a tömegekhez, ez az újságíró feladata.

Kaposi Ildikó: Nem a primer információkról történő tudósításra gondolok, hanem arra, hogy amikor valaki kinyit egy újságot és elolvass egy cikket, értse, hogy mi történik, és miért fontos ez neki vagy miért nem.

Wisinger István: A világon mindenütt az újságírást a hetilapok mentették meg. Tessék szíves lenni tudomásul venni, hogy – szerintem például – nincs önálló internetes újságírás. Az internetre rávisznek mindenféle tartalmat, amelyet gyorsan el lehet juttatni különböző emberekhez. Az újságírás megmaradt azokon a területeken, ahol valóban az újságírást művelik. Tehát ahol kukoricát termelnek, ott termelik a kukoricát, és ahol pótkukoricát termelnek, ott konzervet termelnek. Úgy gondolom, hogy nem kellene összekeverni az elvárásokat. Tehát létezik az újságírás, a 2000 csatornából én föl tudom sorolni azt a nyolcat, amelyre ha a nap 24 órájában bármikor odakapcsolok, mindig méltó nézni való van. Népszerű változata ezeknek a National Geographic, Animal Planet vagy a CNN és a Sky News. Szokták mondani, hogy minden társadalomnak olyan politikuskai vannak, amilyeneket megérdemel. E társadalomnak olyan újságírói vannak, amilyeneket megérdemel.

Másik észrevételem, hogy szerintem becsapás az együttes média-élmény, tehát hogy a nemzeti érzést össze lehetne fogni a televízió keresztül. Diana temetéséhez a többségnek az égvilágon semmi köze nem volt. Egy cirkuszt akartak végignézni, és ezt a cirkuszt a televízió szolgáltatta. Egy labdarúgó világbajnokság abban a pillanatban, ha a magyar csapat nem indul, a magyaroknak nem érdekes. A legutolsó olimpián az Egyesült Államok összes televíziója egyetlenegy másodperc élő adást sem közvetített, mert náluk minden esemény késő éjszakára esett, azt pedig senki nem támogatta reklámokkal élőben. El tudtuk volna ezt valaha is képzelni? Nem. Itt éppen hogy arról van szó, hogy – most ki fogom mondani az eretnek dolgot – Wisinger szerint pusztán csak szakmailag szabályozott médiatörvény kell. Foglalkozzon mindenki a maga szakmájával, és ne hagyjuk, hogy a politikusok rajtunk keresztül gyakorolják a hatalmat!

Bayer Judit: Kizárja-e egymást az identitásteremtő élmény és a cirkusz?

Wisinger István: Mérei Ferencék például alaposan vizsgálták annak idején, hogy az együttes élmény mit jelent. Én nem hiszem, hogy az elektronikus médiumok elterjedése, a globalizáció megváltoztatta a közösségi élményt, mert

azért az emberek mégis csak összejönnek dumálni, és a „Heti hetes” is akkor érdekes, ha rögtön reagálni tudnak rá. Tehát azt hiszem, hogy a tartalom, a személyiség és a közösség össze van keverve. Diana halálában az lehetett érdekes, hogy a két kis herceg hogyan viseli el, nekem az volt az érdekes, hogy hány tévéállomás közvetíti. De ezek a világesemények egyébként

ként azok számára fontosak, akiknek a sorsa ott eldől. Én azt hiszem, hogy fölcseréltük a dolgokat, és már a Diana temetése az érdekes, nem pedig egy valóban fontos nemzetközi esemény. Nem fontos, de fontossá lehetett tenni, mert a BBC úgy döntött, hogy az egész világnak közvetíteni fogják. Ha a BBC úgy döntött volna, hogy nem közvetítik, akkor ez egy háromperces hivatalos hír lett volna. Ha akarom, bekapcsolom a monitort, és az interneten azt olvasom el, hogy éppen mi történik Szöulban vagy Washingtonban, tehát én összeállítom a magam híreit. Nem hagyom, hogy a központi hatalom meghatározza. Hát akkor mi a csudának hagyjuk, hogy ők csináljanak nekünk törvényt?

Kaposi Ildikó: A Diana-temetés lehet, hogy nem volt szerencsés példa, mert nehezen tudjuk megítélni, hogy ez a brit nemzeti identitás szempontjából mennyire volt fontos. A miniszterelnök határozottan azt kommunikálta, hogy fontos.

Wisinger István: Nekem szent meggyőződés, hogy ezt nem lehet szabályozni, és hogy már nem érdemes ilyen típusú ókonzervatív szabályozó rendszerrel bajlódni, hanem vannak bizonyos problémák és feladatok, amelyeket menet közben a rohanó vonaton meg kell oldani. Ezek pedig a valóságban nem politikai, hanem szakmai kérdések.

Cseh Gabriella: Annak idején már lehetett látni, hogy ez már a vég. Hála istennek, ez még a médiatörvény előtt volt, úgyhogy akkor még működött a televízió. Ma azt mondom, hogy lehetséges, hogy nincsenek meg a médiatörvény újragondolásának és újraszervezésének a politikai feltételei, de azért szükség van a médiatörvényre. Amit Wisinger úr mond, az nagyon fontos, és a szabályozást ilyen szempontból is át kell gondolnunk. Mindenki belátja, hogy jó lenne egy közösségi cél érdekében dolgozni, és jogászként sem mondhatom azt, hogy ezt teljeséggel az önszabályozásra lehetne bízni. Tehát kérdés, hogy mit vállaljon föl ez az új médiatörvény? Én szeretek tiszta vizet önteni a pohárba, és természetesen nagyon jó lenne, ha a politika ebben partner lenne. Tehát szerintem a feladat egy új törvény alkotása, ami egy olyan rugalmas, keret jellegű szabály lenne, amely a gyors technikai változásokhoz rugalmasan tud igazodni. Kérdés például az is, hogy fel kell-e vállalnia ennek a médiatörvénynek a törvényalkotás óta eltelt időszakban keletkezett technikai változásokat, és képes-e azokat egy médiatörvény keretei között szabályozni. Gondoljunk bele, hogy az 1996-os törvény egy alapvetően fontos része a frekvenciák elosztásáról és annak feltételeiről rendelkezik. Kell-e olyan szabályozás, ami a hatalmi viszonyokat rendez, amilyenről Wisinger István beszélt, vagy pedig elég egy olyan keretszabályozás, amely csak utal például a versenyszabályokra. Kérdés továbbá, hogy szükséges-e, hogy az újságírók helyzete egy olyan törvényben nyerjen szabályozást, amelynek közvetett köze van a médiumok működéséhez. Így, szerintem helyesen, a jelenlegi médiatörvény sem szabályozza az újságírók helyzetét, jogait, kötelezettségeit. Tudjuk, hogy az 1986. évi II. törvény szót ejt az újságírók státusáról, továbbá jogairól és kötelezettségeiről. És azt is tudjuk, hogy a gyakorlatban sok újságíró nem aszerint végzi a dolgát. Hiszen a rádió- és tévés szabályozás miatt különböző bt-k, kft-k és egyéb keretében kénytelenek újságot írni.

Tehát szerintem szükség van médiatörvényre, de egy markáns, mégis keretjellegű szabályozásra van szükség, amely hosszabb távon meghatározó lehet.

A Kaposi Ildikó által felvetett nemzeti identitás kérdésre szerintem a közszolgálati ad választ, és véleményem szerint a mai napig szükség van közszolgálati ságra.

Sarkady Ildikó: A technológiai robbanás eredményeképpen a földi frekvenciás rádiózás, televíziózás zárójelbe fog kerülni, és ehhez képest kell átgondolni a törvényalkotónak az állam szerepét. Ennek kapcsán sok, talán radikálisnak tűnő gondolat fogalmazható meg. Például, hogyha a piaci, illetve a technológiai logikából indulunk ki, akkor el kell azon gondolkodni, hogy a médiatörvény egyáltalán törődjön-e a kereskedelmi médiumokkal. Hiszen a közszolgálati média lehet, hogy a közt szolgálja, meghatározott pénzügyi konstrukciók által kap állami támogatást, a készülék-üzembentartási díját mi fizetjük, tehát közünk van hozzá. Ehhez képest pedig ott vannak a kereskedelmi médiumok, amelyek gyakorlatilag a piacnak vannak kitéve, állami támogatást nem kapnak. Szükség van-e arra, hogy megállapítsunk bármilyen szabályokat, amelyek a kereskedelmi médiumokra is vonatkoznak. Hiszen ha az adott rádió vagy tévé nem tájékoztat objektíven, akkor egyszerűen átkapcsolok. És onnantól kezdve hosszú-, középtávon nem élnek meg a piacon. Hogyha – teszem azt – valamilyen jogszabályt sért, akkor arra az adott jogszabályok vonatkoznak, versenyjog, büntetőjog, polgári jog. Tehát alaposan végig kell gondolni, hogy mi legyen a szabályozás tárgya az állami szerepvállalás szempontjából és médiapiaci szempontból.

Gellért Kis Gábor: Itt a teremben hárman ülünk azok közül, akik 1991–92-től, a hajdan volt médiaháború kezdetétől hivatalból foglalkoztunk különböző pozíciókban médiaügyekkel, mert 1992-ben dolgozta ki az akkori kormány az első médiatörvény-tervezetet. Ez a törvény túlhordott koraszülött volt, és ennek nyomait ma is magán viseli. Azért túlhordott, mert már a születése pillanatában tudható volt, hogy nélkülözni fogja mindazokat az elemeket, amelyek nélkül a korszerű információs társadalom követelményeinek nem tud megfelelni. A jogalkotó akarata sem terjedt erre ki. Ennyiben túlhordott, és koraszülött azért, mert a viszonyok alkalmatlanok voltak arra, hogy a törvény betölthesse azt a funkciót, amelyet szántunk neki. Olyan feltételezésekkel éltünk, amelyekről a feltételezés pillanatában tudható volt, hogy alaptalanok, mint például az, hogy ha a parlamentből, a politikai pártok közvetlen marakodásából kivesszük a törvényt, és a pártok delegálhatnak embereket a kuratóriumokba, az ORTT-be stb., akkor ezek az intézmény érdekeit tekintve fogják a munkájukat végezni. Nem így történt. Ezt lehetett volna tudni előre, hogy azok bizony pártkomisszárok módjára viselkednek – tisztelet a kivételnek. A politika megragadta a lehetőséget arra, hogy sokszor megtapasztalt álszerűségét bizonyítsa, ugyanis a nagy nyilvánosság elől eldugva delegálta a saját konfliktusait az intézményekbe. A kuratórium erről a születése pillanatában, és ez máig így van. Az, hogy ez most csonka-kuratórium formájában manifesztálódik, ebből a szempontból teljesen másodlagos.

A törvény további gyengesége, hogy bár intézkedik a monopóliumellenes szabályok révén arról, hogy ne alakulhassanak ki a vélemény szabadságot korlátozó monopóliumok, intézkedik a kereskedelmi rádiókról, televíziókról, de mindezt a piac ismerete nélkül teszi: akkoriban csupán feltételezések voltak. De alapvetően politikai szempontból született meg ez a törvény. A mentség, hogy még mindig jobb, hogy megszületett a törvény, mint ha nem született volna meg. Nekem efelől visszamenőleg is vannak kétségeim. Ebben az országban született külön távközlési törvény, külön egy hírközlésről szóló törvény, külön sajtótörvény és külön médiatörvény, miközben ezek a területek számtalan ponton érintkeznek. Az egyes szakterületek szabályozása azonban köszönő viszonyban sincs a másikkal. És a politika kísérletet sem tett arra, hogy ezeket a képtelenségeket valami módon feloldja. Szeretném figyelmükbe ajánlani, hogy a jog általában sem mindenható, ezen a területen pedig végképp nem az. Jelenleg pedig nem a jogharmonizációról szól a vita, hanem arról, hogy ki lesz a felelős azért, hogy nem lesz jogharmonizáció.

Hajlok arra, amit Wisinger Pista mond, hogy nem médiatörvényt kell alkotni, hanem próbáljuk összefüggésében áttekinteni a sajtó, média, hírközlés, távközlés egész területét, együtt.

Kaposi Ildikó: Én nem állítom, hogy jó politikusaink vannak, még azt sem mondanám, hogy olyanok, amelyet megérdemlünk. De talán abban, hogy a politikusok és a médiában dolgozó újságírók viszonya olyan, amilyen, nem elhanyagolható szerepe van annak, hogy – ismétlem – a magyar újságírók nem tudják, hogy hogyan kell végezni a munkájukat.

Gellért Kis Gábor: Ez kapitális tévedés. Vannak rossz újságok és az újságokban rossz cikkek. Egy kereszténydemokrata lapot csinálni nem ideológiai kérdés, hanem szakmai. Hogyha kettőnket a Wisingerrel megbíznának egy ilyen feladattal, meg tudnánk csinálni.

Wisinger István: Én nem. (derültség)

Gellért Kis Gábor: Egy valamilyen irányultságú lapot megcsinálni, egy műsort elkészíteni szakmai kérdés. És ebben az országban igenis vannak jó szakemberek. Az egy másik kérdés, hogy a nyilvánosság általánosságban nem tölti be maradéktalanul a társadalmi megbízatását.

Tímár János: Mivel kezdettől fogva részt vettem és ma is részt veszek a médiatörvény körüli munkában, természetesen nem tudok teljesen elfogulatlanul nyilatkozni. Mindazonáltal azt gondolom, hogy akik a médiatörvényt csinálták, beleértve mind a szakértőket, mind a politikusokat, nem voltak hülyék. Előre lehetett látni a médiatörvényt később érő kritikákat, és véleményem szerint ezek végiggondolásával döntöttek el, hogy mi valósuljon meg. Ezért a médiatörvényt érdemes abból a szempontból vizsgálni, hogy mennyire volt képes egy adott helyzetnek megfelelni. Tudatában voltak annak, hogy nem képesek foglalkozni a technikai kihívásokkal. Csak azt akarták megoldani, amire a politika előtte hat évig nem volt képes: a Magyar Televízió monopolhelyzetét megváltoztatni. A szabályok alapvetően erre készültek. Egy törvény esetén kulcskérdés, hogy mire terjed ki az állami irányítás, és ez benne van a jelenlegi törvényben is. Ahol a technika könnyen hozzáférhető, ott csupán törvényességi feltételeket ír elő, semmi más. És láthatjuk, hogy milyen felháborodást szül az, ami a kereskedelmi médiában történik, holott ez azt a gyönyörű elvet realizálja, mely szerint az állam nem szól bele.

Véleményem szerint szét kellene választani a médiahelyzetről, a szabályozás általános lehetőségeiről szóló töprengéseket és a médiatörvény módosítását. Én úgy képelem, hogy a médiatörvény jogtechnikai hibáit kellene kijavítani, és az EU-harmonizáció érdekében szükséges változtatásokat kellene végrehajtani. Alapvető kérdésnek gondolom, hogy a közszolgálati médiának mi a helye, szerepe ebben a világban. Szerinte Európában a közszolgálati média felértékelődik. Ahol én megfordulok, ott ez mindenhol központi kérdés, miközben a kereskedelmi média szabályozása érdektelen.

Szente Péter: Tétélezzük föl, igaz, hogy a közszolgálati média világválságban van: nos, Angliában nincsen. A BBC rádió- és televízió együttesének a hallgatottsága-nézettsége több mint 40 százalék, ami fantasztikusan magas. A digitális szolgáltatásai beindultak, az interneten a BBC honlapja a leglátogatottabb website egész Angliában, tehát köszöni szépen, jól van. Nekem úgy tűnik, hogy itt van egy bizonyos tapasztalat, ami működtetővé teszi ezt a szisztémát, és nem tudom, hogy miért ne lehetne ebből valamit átvenni. De ennyit a BBC-ről, és többet igyekszem nem megemlíteni.

Tulajdonképpen érthetetlennek tartom, hogy a médiatörvény módosításáról beszélünk, miközben ki az ördög tudja megmondani, hogy pár év múlva televízió fogjuk nézni a filmeket, az interneten, vagy a mobiltelefon képernyőjén. Wisinger István: Ki az a dilettáns, aki a Jancsó játékfilmjeit mobiltelefonon akarja megnézni?

Szente Péter: Ha nem is Jancsó-filmeket, de azt a kínálatot, amit ma általában néznek, lehetséges, hogy a mobiltelefonnak egy módosított és technikailag tökéletesebb formájában fogják nézni. Tehát egyáltalán nem lehetünk abban biztosak, hogy öt év múlva még televízióról fogunk beszélni, de abban biztosak lehetünk, hogy lesznek olyan technikai eszközök, amelyek a tartalmat közvetítik. Léteznek tanulmányok arról, hogy melyik eszköz fogja a domináns szerepet betölteni tíz év múlva, de választ egyelőre egyik szerző sem tud adni. Tehát ha a médiatörvény reformjáról beszélünk, akkor szerintem nem a jelenlegi médiatörvényből kell kiindulni, mert az szerepét betöltötte, és már a múlté.

Én is úgy látom, hogy háromféle dolgról érdemes beszélni. Az első az euro-konformitás, de nem arról az egy bizonyos Határokon Átnyúló Televíziózás-egyezményről van szó. Az EU jelenleg öt különféle, médiát érintő egyezményen dolgozik. Külön kell választani a technikai és tartalmi szabályozást, mivel a technikai szabályozásnak rendkívül flexibilisnek kell lennie. A másik dolog a közszolgálat finanszírozása. Én hiszek a közszolgálat fontosságában, mert anélkül nem létezik az agóra, nem létezik az a kulturális input, amire szükség van. De a megoldás módját komolyan felül kellene vizsgálni, mert nem vagyok meggyőződve arról, hogy a Magyar Televízióból lehetne még igazi közszolgálati televíziót csinálni. Abszurditás elvárni a népességtől, hogy egy öt-tíz százalékos nézettségű televízióért előfizetői vagy készülékhasználati díjat fizessenek.

Sokat beszélünk manapság a kuratórium politikusmentesítéséről. Ez a konstrukció, ami nem működött és

tönkretette a televíziót, azért volt, mert azt gondolták, hogy ha hat kéz fogja a gyeplőt, akkor legalább nem tud egy akarat érvényesülni. Szamárság volt. Csakhogy a társadalmi szervezetek nem kevésbé átpolitizáltak. Mindazonáltal szükséges lenne tovább foglalkozni azzal, hogy a pártatlanságot garantálni lehessen a kuratóriumokban.

Orosz Erzsébet: Nagyon fontosnak tartom, hogy a közszolgálati televízió megfelelő gazdasági formában működjön. Tarthatatlan a jelenlegi egyveleg megoldás, amelyben létezik egy közalapítvány, annak van egy kuratóriuma, ugyanakkor ennek tulajdonában áll egy részvénytársaság, amelynek van elnöke, felügyelő bizottsága és alelnökei, akiknek a hatáskörei nincsenek pontosan meghatározva, sem pedig a felelősségük. Emiatt alakulhatott ki ilyen érdekes helyzet, hogy a televízió elkerülje az adósságokat, és nem érhető tetten, hogy ki a felelős. Ezért az új szabályozásban egy szabályos gazdasági formációban kellene működtetni a köztelevíziót ahhoz, hogy a hasonló anomáliákat el lehessen kerülni. A Televízió részvénytársasági formában kellene működnie, amelyre a gazdasági társaságokról szóló törvény szabályai vonatkoznak, és amely gazdaságilag felelős.

Cseh Gabriella: Egyetérttek azzal, hogy a médiatörvény helyenként túlságosan is részletes. Például a második paragrafus, azaz a fogalom-meghatározások esetében, ahol negyvennyolc definíció nagyon sok, különösen a vonatkozó Európai Irányelvhez képest, amelyben hat ilyen van.

A technikai megoldásoknak, illetve a médiakonvergencia szabályozásának szerintem külön törvénybe kellene tartozniuk, mint a műsortartalom szabályozásának. A konvergencia miatt, ami azt fogja jelenteni, hogy egy képernyős készülék előtt ülve behívhatom arra a tévét, a rádiót, az internetet, a készülékek és technikai eszközök gyártói eddig nem ismert hatalomra fognak hamarosan szert tenni. Hiszen vegyük például digitális televíziózást: Londonban lehet 120 csatornám, és így különböző

menük alapján választhatom ki az általam kedvelt műsортípusokat számomra előre megadott kategóriák szerint. Így tehát, ha a természetfilmeket szeretem, onnantól kezdve a kábelszolgáltató fogja eldönteni helyettem, hogy például csak a National Geographicet kapom, vagy hozzáadják még a rendelkezésemre álló kínálathoz az Animal Planetet is, illetve kapok-e még további opciókat.

Bajomi-Lázár Péter: Ha a konvergenciát problémának tekintjük, ami miatt mindig módosítani kell a törvényeket, akkor oda lyukadunk ki, hogy a tartalmat kell szabályozni. Akár úgy, hogy korlátozzuk bizonyos tartalmak hozzáférhetőségét, akár úgy, hogy kvótákat írunk elő, amelyek megszabják, hogy az egyes műsorszolgáltatóknak milyen műsorokat kell sugározniuk. A mostani médiatörvénynek is ez a szemlélete.

Ezt a szemléletet meg kellene változtatni, és a médiatörvénynek nem a létező technológiákon elérhető tartalmakat kellene szabályoznia, hanem a választék bőségéről gondoskodnia. Olyan feltételeket kellene teremtenie, amelyek között az egyébként kereskedelmileg nem kifizetődő tartalom, mint a politikai tájékoztatás, egyes kulturális termékek és gyermekműsorok is hozzáférhetőek lesznek az emberek számára. Szerencsés fordulat lenne, ha egy új törvény ezt tűzné ki céljának, és nem azt, hogy a működő tartalomszolgáltatókat bármilyen módon a politika ellenőrzése alá vonja. Ebben az esetben a konvergencia sem jelent valóságos problémát, hiszen a hagyományos csatornákon keresztül lehetne ezeket a tartalmakat biztosítani.

Wisinger István: Lehetséges, hogy ezután a nyugat-európai folyamatokhoz hasonlóan piacorientálttá alakul majd a magyar közszolgálati televízió. Én remélem, hogy az új médiatörvény elsősorban arra fog koncentrálni, hogy hogyan lehet az új közszolgálati televíziót kedvező helyzetbe hozni, versenyképesé tenni, a legjobb újságírókat odacsábítani, és akkor kiderül, hogy mégiscsak vannak jó újságírók. Rendelkezésre kell bocsátani mindazokat az attribútumokat, amiktől nézhetővé válik egy műsor. Azt senki sem mondta, hogy a BBC válságban van, hiszen épp ez az érdekes, hogy a BBC végigjárta azt az utat, amelyre senki nem volt hajlandó rátérni, ma már ezért nem lehet etalon. Megőrizte magát, és neki lett igaza. Emlékszem arra a levélre, amit John Reith írt Churchillnek. Mikor Churchill kevesellte, hogy csak a parlamentben beszélhetett, elhatározta, hogy vásárol egy kis műsoridőt. John Reith visszaírt neki, hogy ne haragudjon, de ezekkel az amerikai trükkökkel Angliában nem lehet operálni, és nem adott műsoridőt. A magyar köztelevízió intézményei azonban sajnos nem ezt a pártatlanságot tükrözik. A probléma az lesz, hogy a magyar közönség nem fogja elfogadni a visszaéléseket, és ahelyett, hogy nézné azt az öt százalékos csatornát és elkezdődne az öt százalék fölépítése 15 százalékra, inkább kikeresi, hogy hol lehet az Animal Planethez hozzájutni, és csak a zsiráfokról szóló műsort fogja nézni.

Végezetül azt szeretném hangsúlyozni, hogy mindig, amikor megjelent egy új tartalomhordozó, elkezdünk aggódni, hogy mi lesz a régivel. Arthur Millertől „Az ügynök halálát” Kern Andrással mindig is csak a színházban fogom tudni megnézni. A napfogyatkozásról készült fotó nem maga a napfogyatkozás. Ahhoz meg kell nézni a napfogyatkozást. A néző nem hagyja magát, hanem szépen kiválogatja, hogy mi tetszik neki és mi nem.

Gellért Kis Gábor: Az európai film nem tud versenyezni az amerikai szappanoperák olcsó áraival. Állami közreműködés, szubvenció nélkül életképtelen. Ha az államnak van egyáltalán szerepe a médiában, akkor itt van szerepe.

Tímár János: Az elmúlt időszak arról szólt, hogy az állami beavatkozás helyett a piac irányítsa a média tartalmát. Ez egy kísérlet volt, és én sok szempontból másképpen minősítem, mint egyesek. De most itt az ideje annak, hogy a kísérlet eredményeit feldolgozzuk. Fel kell tárni az okokat, és elemezni a következményeket. Számomra az egyik tanulság az, hogy az államnak lesz szerepe benne, és felelősséget kell vállalnia.

A tartalomszabályozás bizonyos elemei az alkotmányos szabadságjogok szempontjából igen nehezen kezelhetőek. Másrészt pedig a szabályozás lehetősége és mikéntje függ a hordozó eszköztől. Bizonyos eszközök lehetővé teszik, hogy a tartalomszabályozás alkotmányos keretek között maradjon, mások viszont nem adnak erre lehetőséget.

Bajomi-Lázár Péter: Szerintem kevésbé kellene szabályozni a tartalmat, mert a jelenlegi korlátok, például a televízió számára előírt kvóták nem hatékonyak. A kereskedelmi tévék híradója nem valódi híradó. Egyes műsorok nem valódi közszolgálati műsorok, hiába vannak úgy feltüntetve.

Tímár János: Mégis nagy különbség van például a ViaSat televízió, amelyik egyáltalán nem sugároz hírműsort, és az országos kereskedelmi csatornák között. Vagy vegyük például az Animal Planetet meg a National Geographicot, amit mindenki annyira szeret, mert semmiről nem szól, ami a mindennapokra emlékeztetné a kedves nézőt. Csak szép dolgokról: boldogság gombnyomásra.

A beszélgetést Bankó Ágnes jegyezte le

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

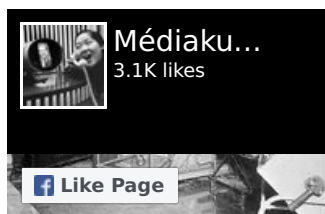
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 őszi

Kultúra

[Csepeli György](#) - [Mátay Mónika](#):

A Magyar betyár életei a médiában

Bevezetés

A magyar köztudatban a betyár megítélése az 1830-as években radikálisan megváltozott. Míg a 18. században és a 19. század első évtizedeiben a sajtó és a ponyvakiadványok egyértelműen negatív szerepben tüntették fel az országutak rablólovagjait – közönséges bűnözőknek állítva be őket –, a reformkorban a korábbi megjelenésekkel szemben a betyárok szinte nemzeti hősként magasztosultak. Vajon miért? Milyen okai lehettek ennek a jelentős változásnak? Kérdés továbbá az is, mivel magyarázható, hogy a pozitív imázs tartósan bizonyult, hiszen még a közelmúltban is közönségsiker arathatott Sobri Jóska, Angyal Bandi és Rózsa Sándor modernkori reinkarnációja, a magyar és nemzetközi sajtóban egyaránt elhíresült Ambrus Attila, aki éveken át kijátszotta a bankok védelmi rendszerét, a rendőrséget és az ország legbiztonságosabbnak tartott börtönének őreit. Az alábbi tanulmány arra keresi a választ, milyen sajátos körülmények játszottak szerepet a szemléletváltásban, hogyan született meg a „jó betyár” közkedvelt alakja és hogyan őrizhette meg népszerűségét a különböző politikai rendszerekben.¹

A betyár mint nemzetközi hős

A betyár pozitív, sőt sok esetben nemzeti hősként való ábrázolása korántsem magyar sajátosság; ezt meggyőzően bizonyítják a társadalom- és kultúrtörténeti kutatások. Az elmúlt évtizedekben a történetírás területei fokozatosan kitágultak, számos olyan téma került a történetírói érdeklődés homlokterébe, amelyet korábban elhanyagoltak a tudósok. Ezek közé tartozik a bűnözés társadalomtörténete. A történészek egyre többet tudnak a bűn koronként változó értelmezéséről, a deviánsnak tartott viselkedés megítéléséről és természetesen magukról a bűnözőkről is. Eric Hobsbawm angol történész az ötvenes és a hatvanas években úttörőnek számító, mára azonban klasszikusnak tekintett műveiben, *A primitív lázadóknak és a Banditáknak* a betyárok társadalmi és politikai szerepét, továbbá az irántuk megnyilvánuló általános szimpátia okait vizsgálta. Hobsbawm társadalmi banditáknak nevezte azokat a rablókból hősökké avanszált betyárokat, akik nem pusztán a javak igazságosabb újraelosztásán fáradoztak, de ténykedésük politikai színezetét is kapott, amikor spontán parasztmozgalmak élére állva küzdöttek az elnyomás ellen. Hobsbawm szerint politikai aktivitásuk kezdetleges volt, hiszen nem konzisztens ideológiát követve cselekedtek, csupán a hagyományos közösségi értékek védelmében álltak csatasorba. A brit történész programjukat igen lakonikusan összegezte: megpróbálták helyreállítani az igazságosságot egy igazságtalan társadalomban. Ilyen értelemben tehát a betyárok reformerek voltak, de Hobsbawm fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy különleges feltételek mellett a reformerek könnyen válhattak valódi forradalmárokká. A testvériség, egyenlőség és szabadság mint alapvető értékek hatására szélesebb társadalmi mozgalom támogatói, sőt vezetői lehettek (Hobsbawm 1969: 23).

Hobsbawm élesen elkülöníti egymástól a társadalmi bandita és a hétköznapi bűnöző fogalmát. Az előbbi a törvényen kívül élő paraszt sajátos kategóriájába tartozik, akit az állam, illetve az aktuális törvények bűnözőként bélyegeznek meg, de eredeti társadalmi közegében, a paraszti világban az igazság bajnokaként ünneplik (Hobsbawm 1969: 13). A köznép hőssé transzformálta a betyárt, s cserébe a „betyár próbál azonosulni a ráruházott szereppel akkor is, ha ő maga nem öntudatos lázadó” (Hobsbawm 1959: 13). A társadalmi bandita életútja sajátos, de jellemző mintát követ. Parasztivadék, aki általában jelentéktelen kihágás miatt kerül összeütközésbe a hatóságokkal, de ahelyett, hogy alávetné magát a törvényes eljárásnak, elbujdosik és csatlakozik egy már működő bandához, vagy maga szervez ilyet. A betyármítosz is azonos elemekből építkezik; a betyár sérthetetlen, jó humorú, ravasz, és ami a legfontosabb: a szegények rendíthetetlen támasza. Hobsbawm szerint a társadalmi betyárság az agrártársadalmak legegységesebb és a leghomogénebb jelensége nemcsak a nyugati hagyományban, de Ázsiában és Ausztráliában is (Hobsbawm 1959: 13). A társadalmi bandita a prekapitalista világ jellemző figurája, aki kiszolgáltatott és tanácstalan a modern társadalom kihívásaival szemben; ezek előtt értetlenül áll.

Ezt a sematikus és helyenként kissé édeskés, giccsbe hajló betyárfelfogást élénken bírálták a társadalomtudósok, egyebek mellett a holland antropológus, Anton Blok, aki – a fentiekkel szemben – elsősorban a betyárság társadalomtörténeti vizsgálatára törekedett. Hobsbawm műveiről írott recenziójában arra hívja fel a figyelmet, hogy a betyárban helytelen a szegények megmentőjét látni. Sokkal inkább arról van szó, hogy az erdők

rablólovagjai megfélemlítették és terrorizálták a népet, és ily módon korántsem felszabadítói, hanem sokkal inkább elnyomói voltak annak a társadalmi rétegnek, amelyből származtak (Blok 1972). A betyárokat tágabb és komplexebb társadalmi közegbe ágyazva Blok feltérképezte szociális kapcsolataikat, barátaikat, rokonságukat, a földesurakhoz és a hatóságokhoz fűződő viszonyaikat. Arra a megállapításra jutott, hogy nem csak hogy nem voltak társadalmi mozgalmak aktív elindítói, hanem éppen ellenkezőleg, ők maguk szorultak mások segítségére.² Másképpen szólva az antropológus határozottan elutasítja az idealizált „szabadságharcos” imázst és amellet érvel, hogy a történészek feladata a közhelyekből építkező betyárromantika leleplezése, minél több életrajzi, társadalmi kapcsolatokat feltáró és pszichológiai részlet felderítése.

A nyolcvanas és kilencvenes évek bőséges szakirodalmi termésének ismertetésére jelen tanulmányban nincs módunk, csupán egyetlen kiváló dolgozat megállapításait szeretnénk idézni. A közelmúltban a dél-itáliai maffiáról írott cikkében Marta Petruszewicz figyelmeztet a betyárság túlpolitizálásának veszélyeire (Petruszewicz 1987: 1-2). Hobsbawmmal vitatkozva kétségbe vonja, hogy volt-e egyáltalán bármiféle koherens ideológia vagy konzisztens politikai-társadalmi program, amely a betyárok számára követendő és meghatározó volt. Bár okfejtésében helyenként összemosódnak a saját és a brit társadalomtörténész érvei, de helyesen állapítja meg, hogy a maffiózók politikai és ideológiai nézetei zavarosak voltak, mély vallásossággal átítatott retorikájukban sajátosan keveredtek a royalista és republikánus alapelvek. Szociológikus megközelítésében Petruszewicz mindenféle politikai-ideológiai magyarázatot elutasít; a betyárság kialakulását egyértelműen a szegénység és a tudatlanság következményének tekinti. A betyárok célja a hagyományos értékek védelme a modernizálódó olasz állam szabályozó intervenciók törekvéseivel szemben. A nép bajnokának, a szegények védelmezőjének mítosza az illúzióit vesztt, a csendőrségnek kiszolgáltatót parasztság teremtménye. „A 19. századi betyárság virágkora nem két különböző ideológia közötti ütközés eredménye [...] A maffiózók számára az állam absztrakt felfogása ismeretlen és érdektelen volt. Soha nem próbáltak alternatív állami ideológiát alkotni vagy kormányzati intézményeket létrehozni” (Petruszewicz 1987: 10-11). Mindehhez talán csak annyit érdemes hozzáfűzni, hogy igaz: Hobsbawm idealizálta és túlértékelte a betyárok politikai és társadalmi szerepét, legalábbis pozitívista értelemben. Ha azonban a képzelet segítségével „feldúsított” betyár-figurákat vonjuk górcső alá, azaz a reprezentációkat elemezzük, a brit történész értelmezése teljesen helytálló. Az általa kidolgozott betyár-tipológia, amelyben a „jó rabló” legjellemzőbb és egyetemes tulajdonságait gyűjtötte össze, pontos és alapos.³

Az első magyar betyár híresség

A 19. századi „valós” magyar betyártörténetek adatai visszahozhatatlanul elvesztek. Szinte lehetetlen rekonstruálnunk a betyárok életútjának részleteit, a bűnöző karrier egyes állomásait, bravúros rablásaikat és meneküléseiket; az ilyesfajta vállalkozás – források hiányában – lehetetlen. A betyárok életrajza hézagos, a valós elemek kibogozhatatlanul összekeveredtek legendáik csodás részleteivel. Gamini Salgadonak Ratseyről, a 16. században élt angol betyárról adott jellemzése érvényesnek tűnik a későbbi magyar sorstársak életrajzára is: „Életútja olyan mélyen összefonódik legendájával, hogy képtelenség elválasztani a ténnyt a fikciótól, de úgy tűnik, Ratsey Robin Hood-szerű figura volt, aki megkurtította a gazdagokat és gyakran segítette a rászorultakat” (Salgado 1977: 120-121). Ezért a magyar betyártörténeteket kutató történész számára megvalósíthatatlan Anton Blok programja. A rendelkezésünkre álló források nagyon töredékesek és jórészt fiktívek. Az alábbiakban tehát a tények felderítése helyett elsősorban a reprezentációk értelmezésére törekszünk. Előtte azonban megpróbáljuk sorba rendezni azt a kevés adatot, aminek mégis birtokában vagyunk.

Sobri Jóskát eredetileg Pap Józsefnek hívták. A Vas megyei Baltaváron született, pásztorcsaládból származott, de elég eszesnek és vállalkozó kedvűnek bizonyult ahhoz, hogy megtalálja a nyomorúságos életből kivezető legcélszerűbb utat (Békés 1966). A beszámolók szerint disznólopáson érték és két év börtönre ítélték. Büntetését Zircen kellett letöltenie, de néhány hónappal a szabadulása előtt megszökött. Betyárbandát szervezett, és rövid idő elteltével a legvakmerőbb rablótámadások vezetőjeként országos hírnévre tett szert. Sobri rövid, de hirhedt pályafutása a Veszprém megyei Hunkár kastély kirablásával 1836 végén érte el csúcspontját. Az akcióban egyébként Sobri személyesen nem vett részt, de a rablást mégis az ő „számlájára írták”, ugyanis a támadást az egyik alvezére vezette. A betyárok Hunkár Antalt, a feleségét és a személyzetet a pincébe zárták és teljesen kifosztották a nemesi rezidenciát. Hunkárt nemcsak az anyagi veszteség dühítette, de a nemesi felkelők egykori ezredese személyes megaláztatásként élte meg a rablótámadást. Ugyanakkor eléggé elszánt és befolyásos volt ahhoz, hogy megtorlást követeljen. Pestre utazott, felkereste József nádort és előadta sérelmeit. A látogatást azonban nem tartotta eredményesnek, így átutazott a császárvárosba és személyesen V. Ferdinándtól követelt elégtételt.

A Sobri banda elleni fellépéshez Sopron vármegye már hónapokkal korábban katonai segítséget kért, de ekkor még eredménytelenül. Hunkár közbenjárása és a korabeli sajtóban egyre szaporodó botrányos híradások hatására azonban a hatóságok végre elszánták magukat a végső leszámolásra.⁴ A betyárok fejére vérdíjat tűztek ki, statáriális bíróságokat állítottak fel és kilenc vármegye összefogásával több száz fegyverest vezényeltek Sobriék ellen. A banda létszáma fokozatosan csökkent, a végső összecsapásban már csak tíz-tizenegyen vettek részt. Erre 1837-ben a lápafői erdőben egy bizonyos gróf Kesselstadt kapitány vezetésével került sor. A szolgabírói jelentés szerint a bekerített rablók a végsőig küzdöttek, órákig elhúzódott az egyenlőtlen harc. A betyárok többségét megölték, a többiek elmenekültek. Minden bizonnyal Sobri volt az, akiről Kelemen Mihály szakcsi jegyző – az összecsapás szemtanújaként – a következőket írta: „...midőn Sobri látta már, hogy elfogják, először a hozzá közeledő kapitányra szegezte pisztolyát, s mielőtt elsütné, visszafordítván, úgy meglötte magát, hogy a golyóbis szivén is keresztül hatván, azonnal kimult a világból” (Békés 1966: 99).

Meghal Sobri, feltámad a Bakony Párduca⁵

Minden okunk megvan arra, hogy azt higgyük, valóban Pap József alias Sobri Jóska volt az öngyilkos betyár, akit

még a csata napján két, szintén az ütközetben elhunyt katona társaságában elhantoltak a lápafői erdőben. Minderre azonban nincs bizonyítékunk az egyetlen, fent idézett visszaemlékezésen kívül. Az elfogott betyárok egymásnak ellentmondó vallomásokat tettek, volt olyan, aki határozottan állította, hogy Sobri öngyilkosságot követett el, de olyan társa is akadt, aki elfogása után ennek éppen az ellenkezőjét vallotta.⁶ Holttestét nem azonosították, boncolási jegyzőkönyv, halottkémi jelentés, halotti anyakönyvi bejegyzés nem készült. A halálát övező bizonytalanságnak köszönhetően a kortársak és a későbbi sobriádák szerzői egyaránt fenntartással fogadták az öngyilkosságról szóló híreszteléseket.

Sobri állítólagos utóéletének részletei már néhány évvel a lápafői csata után napvilágot láttak, és bőséges adaléku szolgáltak a lehető legképtelenebb életrajzi változatokhoz. Egy élelmes ponyvakiadó szellemes módját választotta a legenda életben tartásának. 1843-ban megjelent kiadványának szerzőjeként magát Sobrit tüntette fel. A füzet sokatmondó címe: „Sobri Józsi, betyárok kapitánya, mint szatócs, könyvnyomtató, kalapos és gyógyszerárús ugyszinte mostani sorsa Amerikában. Irta ő maga”.⁷

Vahot Imre, az ismert reformkori újságíró-publicista az 1840-es években állítólag személyesen kereste fel Sobri édesapját és interjút készített vele. Az akkor már 75 éves Pap István tagadta, hogy felismerte volna fia holttestét abban a rablóban, akit a hatóságok mutattak neki. Vahot maga sem hitte, hogy Sobri valóban meghalt: valószínűbbnek tartotta azt a verziót, mely szerint szakított betyár múltjával és Szlavóniába szökött, ahol a későbbiekben, álneven, békés és becsületes kanászként élt (Vahot 1848: 16).

Az a vágy, hogy a Sobri történeteit elbeszélő szerzők minél színesebbé tegyék, a betyár utóéletét, egészen abszurd megoldásokhoz vezetett. Tóth Béla állítása szerint az 1850-es években emigráns amerikai magyarok azt terjesztették, hogy Sobri kivándorolt az Újvilágba és a New York-i Broadway-en elegáns patikát nyitott. Ugyanezt a történetet erősítette meg a szerző apja, a költő Tóth Kálmán, aki 1862-ben Londonban találkozott Rónay Jácinttal és Kmetty tábornokkal, akik részletesen beszámoltak a betyár-patikus fényes keleti parti karrierjéről (Tóth 1896: 125-130).⁸ A Sobri legenda még az 1880-as években is élénken foglalkoztatta a közvéleményt. Egy felsőpatányi paraszt azt nyilatkozta az őt kérdező újságírónak, hogy Sobri közelmúltjáról ugyan nem tud semmit, de mintegy harminc évvel korábban, 1860-ban saját szemével látta egy lókereskedő társaságában és igen kitűnő egészségnek örvendett.⁹

A Sobri történet valós és mitikus elemei már a betyár életében reménytelen összevisszaságban láttak napvilágot. Mind az éppen csak születőfélben lévő magyar, mind pedig a nemzetközi, botrányokra fogékony, korabeli sajtó élénken foglalkoztatták Sobri bravúros kalandjai. Neve olyan tekintélyes lapokban bukkant fel, mint a Köllner Zeitung és a Pennsylvania Inquirer and Daily Courier. Az 1840-es évek elejétől a sobriádák a legváltozatosabb formában jelentek meg: a kiadók ponyvákkal, népszínművekkel és komédiákkal bombázták a közönséget. 1858-ban a Sobri anekdoták még egy zeneszerzőt is megihlettek; a Vasárnapi Újság szerint nagy sikert aratott a Sobri életét feldolgozó balett előadás.¹⁰ Később, a 19. század utolsó évtizedeiben, majd a 20. században valóságos nemzetközi Sobri-kultusz alakult ki. Tucatszám születtek a regények, elbeszélések, balladák, folytatásokban közölt novellák, sőt musicalek, melyek főhőse az 1830-as évek hírhedt haramiája volt.

Az egyes műfajok természetesen eltérő terjedelemben tárgyalták Sobri Jóska történetét, de mindegyikre jellemző volt a cselekmény panelszerű felépítése: a jól ismert elemek újra és újra előbukkantak a különböző feldolgozásokban. Sobri származásával kapcsolatban három elképzelés között ingadoztak a szerzők. Az egyik változat szerint egyszerű család fiaként született, apja foglalkozására nézve kovács, juhászbojtár vagy kanász volt. A Hazai's Külföldi Tudósítások szerkesztője még azt is tudni véli, hogy Pap István istenfélő emberként élt, aki a baltavári templomban naponta imádkozott és fiát is erre nevelte.¹¹ Ezzel merőben ellentétes a nemes, sőt arisztokrata családi háttér ismerő változat, mely szerint Sobri valójában előkelő ivadék. Általában Vay Ábrahám máramarosi főispán, vagy a grófi Csuzi (Csuzy, Csüzy) család elzüllött fiaként emlegették. A harmadik variáció romantikus szerelmi történetről számol be. Eszerint a mánás apa elcsábított egy gyönyörű zsellér- vagy cigánylányt, s ebből a kapcsolatból származott Sobri Jóska.

A különböző családi háttér interpretációk nagymértékben meghatározták az egyes Sobri típusok jellemző tulajdonságait és a törvényes étellel való szakítás motivációit. Szinte kivétel nélkül minden sobriáda részletes személyleírást ad és felsorolja a betyár legfontosabb tulajdonságait.¹² Azok a szerzők, akik Sobrit egyszerű népi ivadékként ábrázolták hősükből acélos izmú, ügyes, rettenthetetlen, agyafúrt, szép szál embert, „hatalmas legényt” faragtak, aki jó lövő és kiváló lovas, az „erdők hőse”, a „puszták született fia” (Reim 1906: 1). A népies Sobri leírások határozottan rájátszanak a 18-19. századi európai irodalomban is gyakran felbukkanó toposzra, a tréfás és ravasz, a hatalmasságokat és a hatóságokat könnyedén kijátszó, őket folytonosan kigúnyoló figurára, aki természetes eszével és bátorságával éles ellentétben állt a kissé elpuhult és züllött úri világgal. „Az igazi magyar betyár tipikus alakja marad mindvégig a magyar nemzetnek. [...] Jellemében több nemes vonás volt, mint máma egy félszeg gigerliben” (Patakfalvy é.n.: 4-5).

A szerzők ügyelnek arra, hogy pontosan elmagyarázzák, hősük miért szakított a törvényes étellel; a népi Sobri mindig valamilyen apró kihágást követ el. A leggyakrabban megjelölt motivációk között szerepel a provokáció, amikor barátai „gyáva vénasszonynak” titulálják, mert vonakodik elhajtani a szomszédos uradalom kondáját; végül virtusból, büszkeségből mégis megteszi (Sárosy 1903). Szintén jellemző motiváció a társadalmi igazságtalanság, a szegénység reménytelensége, amelyből egyetlen lehetséges kivezető útnak a szabályok megszegése tűnik. Illés Sándor Bakonyi legények című ifjúsági regényében jóindulatú megértéssel kezeli a főhős ballépését: „Ő is vad és komor, de ez nem az igazi énje, mert tele van gyöngédséggel, szeretettel. Finomsággal. El tud nézni egy-egy mászó hangyát, vergődő lepkét vagy csivitelő madarat órák hosszát. [...] Talán festő lett volna belőle, ha valahol máshol születik. Költő vagy író. [...] De haramia vált belőle mert lopott egy disznót. Lopott, mert szeretett volna úgy öltözni, mint a gazdag legények” (Illés 1975: 125).

Műfajtól és terjedelemtől függetlenül a Sobri-feldolgozások vakmerő és tréfás elemekkel tarkított anekdoták ismételtetéséből állnak. A magyar Robin Hood – más nemzetből származó társaihoz hasonlóan – a nép rendíthetetlen barátja, aki a szegények között osztja szét, amit a kiváltságosoktól szerez. „A szegénységet valóságosan érdemnek tekintette, melyet jutalmazni kell. [...] Hanem a gazdagot, a dúst a jólétben duskálkodót nem állhatta. [...] Valósággal csapra ütötte ezek zsirját; maga is, betyárjai is jóllaktak belőle” (Vajdai 1902: 1-2). „Sobri Jóska sohasem bántotta a szegényt. Mindig csak papokat meg zsidókat rabolt ki. Szerette is a nép, de nagyon” (Vajdai 1902: 51). Az egyes akciókban a szereplők változnak, de a főhős mozgásterét alapvetően a társadalmi igazságtalanság elleni folyamatossárc határozza meg. A népi betyár gyakran áruhában tréfálja meg az ellenfeleit. Tudós papnak, francia főúrnak, csodadoktornak, hercegnek, vagy éppen öreg házalónak adja ki magát. A szerepeit váltogató rabló a jól ismert „igazságos Mátyás király” reinkarnációja.

Az arisztokrata Sobri, bár kalandjai hasonló elemekből épülnek, mint a nép hőséneke bravúros vállalkozásai, de tulajdonságaiban és motivációiban mégis eltér népi változatától. A kutyabőr kötelez, s ezt a szabályt a szerzők mindig figyelembe vették. Először is kifinomultabb és lovagiasabb a szegényebb sorsú alteregóinál; társadalmi rangjának megfelelően vakmerő, de ugyanakkor disztíngvált, művelt és elegáns. A legabszurdabb verzió egy német szerző tollából származik, aki még azt is tudni véli, hogy magyarországi botrányos karrierjének megkezdése előtt apja, bizonyos Schubry Ferenc Gothába, Hannoverbe, Lübeckbe és Upsalába küldte egyetemre, ahol természettudományt és bölcsészeti tárgyakat hallgatott. Tehetséges, művész volt, balládákat írt, sőt kórusban is énekelt.¹³ Sobri tehát az előkelő származásra hivatkozó ábrázolásokban deviáns nemes, aki pusztán kalandvágyból, unalomból, pénzügyi csőd, kártyaadósság, esetleg egy nem kívánatos házasság elől menekülve betyárré lett a fejét. Mindez persze mit sem változtatott valódi jellemén. A kékvérű betyár mindig lovagias: „mint született főúr [...] kalandjaiban soha le nem vetkőzte a gavallérságot, sem vér, sem piszok nem szennyezte be azt a kilenczágú koronát, mely őt és családját illeti” (Patakfalvy é.n.: 6).

A mágnás rablót természetesen kevésbé kínozza a társadalmi elnyomás és kizsákmányolás gondolata, mint a kanászbajtárból betyárrá avanszált Sobri figurát. Ezek a történetek sokkal inkább kalandregényekre jellemző forgatókönyvet követnek, amelyben a hős erkölcsi kódexe a nemes viselkedés szabályainak betartására szorítkozik, s szinte teljesen hiányoznak az igazságosztó bandita emberbaráti megfontolásai.

Röviden érdemes kitérni arra, hogy a fentiekén kívül milyen más állandósult elemek voltak a Sobri-feldolgozások nélkülözhetetlen kellékei. Ma azt mondanánk, származásától függetlenül, valamennyi „életrajzírója” valóságos divatdiktátort kreált Sobri Jóska-ból: a kiadványok első lapjain mindig részletes leírást találunk a főhős öltözködéséről, a bevetések előtt néha „órakig cicomázta magát”. Ez természetesen változhat aszerint, hogy mágnásból vagy kanászból változott legendás rablóvá, de minden esetben kiemelt gondot fordított a ruházatára. Sőt, a szegénységből menekülő Sobrit sokszor éppen a drága mente csábította bűnre, és első, lopásból szerzett pénzen új öltözetet és fegyvert vásárolt. Ahogyan ezt az egyik szerző, Vajdai Elek találóan megjegyzi: „Sobri Jóska valóságos velszi hercege volt a maga kora és köre divatjának” (Vajdai 1902: 55). A betyár disztíngvált ruházata több célt is szolgált a történetekben. Egyrészt megkülönböztette a vezért társaitól, másrészt hitelessé tette a hangsúlyozottan vonzó és férfias imázst. Függetlenül attól, milyen vakmerő vállalkozásokba kezdett vagy mennyire szorult körülötte a hurok, mindig talált időt és alkalmat romantikus kalandjai lebonyolítására. Akár szegény, akár gazdag, de a betyár mindenképpen igazi ladies’ manként jelenik meg a történetekben. Ábrázolják hűséges szeretőként vagy Casanovaként, de a nőkkel való kapcsolata kitüntetett helyet kap. A cselédlányokkal és a nemes hölgyekkel egyaránt udvarias és figyelmes, az első kibuggyanó könny hatására – és persze némi ellenszolgáltatás fejében – nagyvonalúan visszaadja a rabolt ékszert, az ezüstöt, vagy a család porcelán étkezészetét. Sobri Jóska jó barátok és ellenségek népes táborától övezve bonyolítja lélegzetelállító akcióit. Származása ugyan befolyásolja azt, hogy pusztán kalandvágy vagy igazságkeresés voltak-e a legfőbb motivációi, de segítőinek, áldozatainak és üldözőinek személye független attól, hogy a betyár milyen családba született. Ezen a ponton némi logikai csúsztatás kerül az elbeszélésekbe: az „úri betyár” ugyanolyan „keményen megsarcolta a magyar nép vérszopóit”, úgy mint a „basáskodó földesurakat és az uzsorás zsidóságot”, mint a nép barátja (Patakfalvy é.n.: 5). Abban természetesen semmi meglepő nincs, hogy a betyár azokat rabolja ki, akiktől van mit zsákmányolni, inkább a szerzők retorikájának és érvelésének hasonlósága feltűnő a nemes, illetve nem nemes eredet esetében. Sobri ellenségei tehát, bármely alakjában bukkanjanak is fel, a nép természetes ellenségei: az „ingyenélő” papság, a feudális struktúrán kívül rekedt, de annak fogyatékoságaiból hasznot hajtó zsidóság, a „dologtalan” földesurak, és az „idegenlelkű” németek. Sobri legfőbb támogatója mindenek előtt „a nép”, különösen igaz ez a szegény sorból szabadult Sobrira. Üldözője pedig a finesz betyárral örök harcban álló „zsandár az ostoba, az aljas fogdmeg” (Tóth 1896: 125).

A szerzők gyakori technikája a csodálatos elemek, de legalábbis túlzások szerepeltetése az elbeszélésekben. Először is, Sobri személye sérthetetlen. „A kapitányt azonban a rálőtt számtalan golyó közül egy sem találta” (Vajdai 1902: 106). Képes magát láthatatlanná tenni, olyan fegyvere van, amellyel mindig célba talál (Mihályi é.n.: 62). Kiszabadulása után hihetetlen gyorsasággal szervezi meg csapatát, amely egyetlen hét leforgása alatt rettegett, országos hírnévre tesz szert (Dienes 1924). Bizonyos elbeszélések szerint csapata több egyszerű zsványbandánál, valóságos, több száz főből álló, jól szervezett hadsereg, ahol még orvosi ellátás is van.¹⁴ Egyes kiadványok hasábjain Sobri kilép a megszokott „nép barátja”, illetve gáláns arisztokrata szerepkörből, és valóságos western-hősként bonyolítja pénzszerző akcióit.¹⁵ Több szempontból is kilóg a sobriádák özönéből Mihályi Elek gigantikus vállalkozása, egy 1500 oldalas, folytatásokban közölt ponyvasorozat, amely leginkább egy mai, horrorisztikus betétekkel dúsitott szappanopera forgatókönyvére emlékezteti az olvasót. Mihályi igyekezett megfelelni a 19. század végi új közönségigényeknek, Sobrija több ponton eltér is a megszokottól. Főhőse sokkal összetettebb figura, mint ahogyan ezt más szerzőktől megszokhattuk. Korántsem a jól ismert, nagyvonalú gavallér, hanem a romantikus hősszerelmes, kegyetlen harcos és igaz magyar hazafi sajátosan összegyúrt keveréke, aki

sokkal veszélyesebb és fantasztikusabb kalandokat él át, mint békésebb lelkületű változatai; valóságos 19. század végi magyar James Bond. A szerző hol egy napok óta a bitófán rohadozó hullával, máskor vajúdó asszonyt rugdosó kíméletlen számtartóval örvendezteti meg olvasóit. A történet horizontja is kitágul, Sobri egzotikus helyszíneken portyázik. Beutazza a Kárpát-medencét, a bécsi Práterben mulatozik, majd barátaival és szerelmével áthajózik Amerikába, ahol először ültetvényes lesz, később rabszolgapfelszabadító, végül az indiánok elleni állóháború ünnepelt fehér hőse.

Amint azt már említettük, a Sobri-kultusz egyik legfontosabb eleme a betyár rejtélyes halála, illetve titokzatos „eltűnése”. Az egyes feldolgozások szerzői változatos megoldásokat találtak ki főhősük történetének lezárására. Néhányan elfogadták az öngyilkosság verziót, hangsúlyozva, hogy a betyárt senki nem ölhetette meg, csak önkezével vethetett véget az életének. Ügyeltek arra, hogy a vesztes csatát árulással magyarázzák, az öngyilkosságot pedig hősi és tragikus cselekedetnek állítsák be. Mások Sobri „eltűntetésével” próbálták felcsigázni olvasóik fantáziáját. Ez különösen akkor volt jellemző, ha Sobri mágnás kalandorként szerepelt a történetben. Az ilyen esetekben könnyen el lehetett hitetni, hogy a renitenskedő nemesúr felhagyott zaklatott életmódjával és minden különösebb akadály nélkül visszatért az előkelők világába. A harmadik változat a már fent idézett Mihályi Elek-féle megoldás, aki külföldre „száműzte” a hírhedt haramiavezért.

A mítosz háttere

A Sobri-adaptációk hosszú időszávjára, amely az 1830-as évektől a 20. század végéig terjed, lehetővé tette, hogy a betyárfigura és vakmerő akciói korszakonként egymástól némiképp eltérő ideológiai funkciókat szolgáljanak. A 19. század első felében a haramia nemzeti hős, aki ugyan ellentmondásos, „féllegális” szerepben, de mégis az idegen és ellenséges Habsburg birodalom intézményeivel áll harcban. A kiegyezés után készült feldolgozások szerzői Sobrit inkább „időn és téren kívül álló” nemzeti hőssé gyúrnák át, aki mind személyében, mind pedig tetteiben ősi nemzeti értékek hordozója. A kor konszenzusra épülő politikai hangulatának megfelelően ekkor kevésbé hangsúlyos a Habsburg-ellenesség, inkább Sobri hazafiságát emelik ki a szerzők. Sőt, az állami szervekkel folytatott ádáz küzdelme ellenére magyarsága mellett királyhűsége is szót érdemel: „Élteti a hazát, a királyt, a népet” (Mihályi é.n.: 194). Ugyanakkor a 19. század vége felé egyre markánsabban megjelenik a sobriádákban a közbeszédből átvett antiszemitizmus: az árendás zsidó alakja ekkor már nélkülözhetetlen kelléke a kiadványoknak. A szocialista korszakban született ifjúsági regény szerzője a forradalom ígéretét látja Sobri rablóakcióiban: „Mi lenne, ha ez a Sobri egyszer ezer és ezer betyárral a háta megett támadást vezetne ellenük? [...] Ha sarokba állítaná a sok piperkőc osztrák főurat? Ha bezúzná a paloták nagy tükrét?” (Illés 1975: 204).

A szerzők Sobri morális felelősségre vonását kétféleképpen kerülték meg. Egyrészt elismerték, hogy tettei törvénytelenek voltak, de hát milyen törvényekről beszélhetünk egy olyan államhatalmi konstrukcióban, amikor Magyarország nem szuverén állam. Sobri bűnlajstromát tehát semlegesítette az a tény, hogy az ő ellenségei – legalábbis részben – a magyar nép ellenségei. Sobri nem bűnözőként kell emlékeznünk, hanem sokkal inkább be kell emelnünk a magyar panteonba, hiszen a maga sajátos módján és eszközeivel, de mégiscsak a nemzeti szabadság és függetlenség ügyét szolgálta. Másrészt, s ez különösen figyelemre méltó, amellett, hogy nemzeti hőssé magasztosult, Sobri az elnyomás és kizsákmányolás elleni osztályharc – hol tudatos, hol kevésbé öntudatos – prominens képviselője. Természetesen a magyar szerzők ebben a magyarázatban nem térnek el a külföldi irodalomban megszokott retorikától. Szembetűnő, hogy Sobri tetteinek ez az interpretációja szinte egyáltalán nem változott a több mint másfél évszázad során. Az antiszemitizmusra fogékony és egyértelműen konzervatív szöveg szerzője ugyanúgy alkalmazta, mint a szocializmus korának osztályharcos regényírója.

Végül szót kell ejtenünk arról, hogy mivel magyarázhatjuk a markáns, pozitív betyár-imázs megjelenését az 1830-as években. Miért éppen a reformkorban vált Sobri Jóskából nemzeti hős? Először is, a korabeli elbeszélések romantikus szerepben ábrázolták. Tulajdonságai és küldetése egyaránt alkalmassá tették arra, hogy a romantikus elbeszélési mód kedvelt figurája legyen. Kalandjai, élettörténete és a tetteit magyarázó nemzeti ideológia lehetőséget adott a teljes romantikus arzenál felvonultatására. A szenvedélyes és cizellált nyelv, a felfokozott érzelmek, jó és rossz hangsúlyozott szembeállítás mint stílári és nyelvi eszközök az 1820-as és 1830-as években a korabeli szépirodalmi folyóiratokban, a divatlapokban és a ponyvákban egyaránt meghatározóak voltak. Másrészt ezekben az évtizedekben „vulgarizálódott” a nacionalista ideológia, a politikások és a magas irodalom képviselői mellett az újságírók és a ponyvaszerzők is a nemzeti ébredés élharcosaivá váltak. Társadalmi státusától függetlenül a formálódó magyar közvélemény Sobrit a nemzeti hőseinek sorába emelte. Ezt az előkelő szerepet, paradox módon, éppen az idegen és elnyomó államhatalmat reprezentáló törvényekkel folytatott küzdelmeinek köszönhetette. Végül, a külföldi közönség szemében – s ez nem utolsó sorban éppen a magyarellenes Habsburg-propaganda következménye volt – a félelmetes betyár a barbár hun vezér, a vérszomjas Attila késői leszármazottja. Az európai sajtóban folyamatosan rémhírek jelentek meg a Magyarországra látogató külföldieket ért atrocitásokról és rablógyilkosságokról. A „jól informált” nyugati újságírók azt tanácsolták olvasóiknak, hogy lehetőség szerint kerüljék el a veszélyes magyar pusztát.

Ami Sobri alakját igazán érdekessé teszi számunkra, az a számtalan lehetséges reprezentáció, amely a magyar és nemzetközi sajtóban és a róla megjelent szépirodalmi művekben egyaránt felbukkant: egyszerre volt mágnás rablólovag és eszes pásztorivadék, nemzeti szabadsághős, igazságkereső osztályharcos és barbár bűnöző. Ugyanakkor többféle funkciót is kielégítettek a Sobri-feldolgozások: a nemzeti és a vulgármarkista ideológiát egyaránt szolgálhatták. Ráadásul a szerzők többsége olyan „puha” műfajokhoz folyamodott, amelyben az olvasók nem vártak feltétlen konzisztenciát, sem a főhős jellemét, sem tetteinek motivációit illetően. Sobri Jóska, sok más egykori hírességgel ellentétben, sikeresen megőrizte helyét a hősök csarnokában.¹⁶ Sőt, amellett, hogy ő maga a nemzeti panteon kiváltságos tagja lett, késői utódainak is lehetőséget adott arra, hogy az általa megformált szereppel azonosuljanak, hogy a betyár legendáját új életre keltsék. A következőkben azt vizsgáljuk, hogyan és miért volt ez lehetséges a 20. század végi Magyarországon. Amint látni fogjuk, az eredeti betyártörténet számtalan

motivuma szinte hajszálpontosan megismétlődött. A reinkarnációban jelentős szerepet játszott az, hogy volt valaki, aki tudatosan, elődje alakját magára öltve építette fel imázsát, de ez csak azért állt módjában, mert a poszt-szocialista Magyarország hiteles helyszínül szolgált a mítosz újraélesztéséhez.

A betyár mint „whiskys rabló”

160 évvel Sobri elhíresült kalandjai után felderítetlen bankrablások sorozata tartotta lázban a magyar közvéleményt. 1993 és 1999 között összesen huszónhét csapott le az egyelőre ismeretlen bűnöző, akit akkoriban csak „a whiskysként” emlegettek. A rendőrség és a közvélemény mindössze annyit tudott róla, hogy „bevetései” előtt felhajtott egy adag italt. Viselkedése egyaránt különleges volt a bűntény elkövetését megelőzően és az akció lebonyolítása után. Nyilvánvaló, hogy a bankrabló nem volt tisztában a Kelley által 1967-ben kidolgozott kovariációs attribúciós modell szabályaival, ennek ellenére nagyon sikeresen alkalmazta a modell elveit. Viselkedése elütött az elvárt rabló szereptől (disztinktivitás), minden alkalommal valami eredetit és személyest csempészett a rablás aktusába (konzisztencia), így összetéveszthetlenné vált. Ugyanakkor viselkedése összességében megfelelt a betyár szerepre vonatkozó közvélekedéseknek (konszenzus). Másképpen szólva meggyőzően alakította annak a gentlemannek a szerepét, aki történetesen bankrabló, de cselekedeteit nem egy közönséges rablótól megszokott rejtett motivációk vezérlik. Határozottan kifinomultabban viselkedett, mint az átlagos bűnöző. Sokkal elegánsabb és gálásabb volt, például a pénz megszerzése után virágcsokrot nyújtott át a kasszában ülő hölgyeknek. Volt ugyan fegyvere, de sosem volt brutális vagy agresszív. Udvariasságával és szofisztikált beszédmódjával rácsófolta az általánosan elfogadott rabló-szerepre. Az első évben egyedül dolgozott, majd társául szegődött egy barátja. Amint ez a későbbiekben kiderült, ez a bizonyos barát nem volt éppen szerencsés választás.

A whiskys nagyon okos volt és kiváló humorérzékkel rendelkezett. Egyik betörésekor a Budapesti Rendőr-főkapitányság Rablási osztálya vezetőjének álcázta magát. Úgy követte el a rablásokat, ahogyan a mérnök hidat épít: körültekintően megtervezte a támadásokat, minden részletet másodpercnyi pontossággal előre kidolgozott. Tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a színelőadás, amelynek főszereplőjéül szegődött, mindössze három perces. A negyedik percben megszólalnak a riasztók és pillanatokon belül a helyszínre érkezik a rendőrség. A rend őrei kötelességtudóan meg is jelentek, de teljesen hiába. Egészen 1999-ig, amikor a sikerszeria hirtelen véget ért. Egy borongós délutánon, újabb sikeres akció után a kint várakozó taxisofőr hibájából társát elfogták, és a whiskys is éppen csak, hogy megmenekült.

A célszerűség szabályainak engedelmessé azonnal külföldre kellett volna szöknie. Tisztában volt azzal, hogy az elszegényedett poszt-szocialista rendőrség kommunikációs hálózatában csigalassúsággal terjednek az információk. A szenvedély azonban győzedelmeskedett a józan megfontolás felett. Volt egy kutyája, amihez jobban kötődött, mint bármely más élőlényhez, beleértve az embereket is. Mielőtt átkelt volna a határon, a légyszívű bűnöző visszafordult, hogy gondoskodjon kedvencéről. Időt vesztett. Ráadásul a barátja elárulta, így a rendőrség értesítette a határőröket. Ezzel azonban a rabló szappanoperája még nem ért véget.

A következő felvonásban a bűnöző úgy állította be magát, mint a nemes betyártradíció modern kori örököse és feltámasztója. A különbségéről és a szerepétől elütő viselkedéséről szállingózó híresztelések miatt a média ünnepelt sztárt csinált belőle. Mindenki előtt ismertté vált a neve. Ennél is fontosabb azonban, hogy a közvélemény előtt feltárultak életrajzának gondosan szelektált részletei. A tv2 külön műsorban foglalkozott a bűnözővel, aki hozzájárult egy interjúkötet megjelentetéséhez, amelyben kizárólag a személyről és tetteiről számolt be az újságírónak. Még egy, az interjúkra épülő film elkészítésének ötlete is felmerült. Minden készen állt tehát arra, hogy a média előállítsa új hőst, egy valódi hírességet.

Ki volt a whiskys rabló?

Ambrus Attilának hívták. Volt két olyan tulajdonsága, amelynek semmi köze sem volt bravúros rablásaihoz, de szimbolikus jelentésével mégis hozzájárult a körülötte kialakuló mítosz megszületéséhez. Ambrus Erdélyben született, 1967. október 6-án. Mind a helyszín, mind pedig az időpont kitüntetett helyet foglalnak el a magyar történelmi emlékezetben. Október 6-a a Habsburgok által 1849-ben kivégeztetett aradi mártírtábornokok emléknapja. Ráadásul az Attila név szabad lehetőséget adott az egykori hun vezérrel való képzetársításokra, akit egyébként, eléggé különös módon, a közvélemény még mindig a nemzeti hős ideáltípusaként tisztelt.¹⁷ Attilát, a későbbi whiskist a nagyanyja nevelte, majd nagynénjéhez költözött. Még a román forradalom előtt áttelepült Magyarországra, az újpesti sportklub hokicsapatának egyik csillaga lett. Vicces módon éppen abban a csapatban játszott, amelyet a Belügyminisztérium szponzorált. Eleinte visszafogottan élt, később azonban kényelmes lakást és drága autót vásárolt. Pletykák keringtek szerencsejáték szenvedélyéről, ami magyarázatul szolgált hirtelen meggazdagodására.

A lánca vert hős érdekes, de Attila mindent elkövetett, hogy a személyével kapcsolatos érdeklődést tovább csigázza. Mindenki legnagyobb meglepetésére megszökött a börtönből. Nem is egy átlagos börtönből, hanem onnét, ahol egykor Nagy Imrét tartották fogva, sőt ott ítélték halálra, és onnan vitték át a vesztőhelyre. Amint az Ambrus szökéséről szóló és első hallásra hihetetlen részletek napvilágra kerültek, legendája tökéletesé magasztosult. A folyamatosan figyelő biztonsági kamera ellenére átmászott egy négyméteres kőfalon; a csodával határos módon mindezt észrevétlenül tette, és lejutott a szomszédos hivatali épület harmadik emeletére. Ettől kezdve nem sok dolga akadt: az ablakon át kiugrott az utcára és egyszerűen elszaladt.

A szökésre adott hivatalos reakció nem volt különösebben meglepő. Pintér Sándor belügyminiszter drámai hangvételű nyilatkozatában arra kérte a sajtó képviselőit, hogy kérdezzék meg a rablások áldozatait. Azokat az embereket, akiket Ambrus a pisztolyával fenyegetett, akik jelen voltak, amikor a fülük mellett elsűvítő lövedékek fűrdtek a falba, azokat, akiknek a pénzét magával vitte.¹⁸ Pintér szavait azonban nem méltányolta a közönség. Az

újságírók és az olvasók még jól emlékeztek arra, hogy kevéssel azelőtt a belügyminisztert a maffiával fenntartott kapcsolatai miatt vádolták, ráadásul a neve felmerült annak a bombatámadásos merényletsorozatnak a kapcsán, amelyre az 1998-as parlamenti választások előtt került sor. A miniszternek senki sem hitt, mert a közönség már megalkotta új hőségének mítoszát.

Az Ambrus iránt megnyilvánuló szimpátia kirobbanó erejű volt. Ügyvédje, aki whiskyst a médiában képviselte, maga is híressé vált. Magyar György állítása szerint Ambrus beismerte a rablásokat, de elkeserítette, hogy gyilkossággal és illegális fegyverhasználattal is vádolták. Azt is hozzátette, hogy a rendőrség eredetileg jobb szállást ígért, továbbá azt, hogy megírhatja önéletrajzát, de egyik sem teljesült. Magyar György a szökés elsődleges okaként az Ambrus ellen elkövetett igazságtalanságokat nevezte meg; a közvélemény a rablóban áldozatot látott.

1999 nyarán a whiskys hírneve egyre nőtt. A közvélemény-kutatási adatok szerint népszerűségi indexe kis híján elérte a legkedveltebb magyar politikus, Göncz Árpád akkori köztársasági elnök népszerűségét. A sikertelen elfogási kísérletek miatt mindenki gúnyolta a rendőrséget. A közvélemény-kutatási eredmények egyértelműen azt jelezték, hogy az emberek a rabló oldalán álltak. Egy 1999 augusztusában végzett telefonos felmérés során a megkérdezettek háromnegyede azt mondta, szurkol Ambrus Attilának.

A kereskedők „Ambrus Attila” feliratú pólókat és bögréket árultak, a rajongók külön website-ot építettek a whiskysnek. Míg szökésben volt, Ambrus publikálta az emlékiratait, amelyek hatalmas sikert arattak. Időközben a kormány felállította az Országimázs Központot abból a célból, hogy a poszteráló poszt-szocialista Magyarországnak, mint a volt szovjet blokk országai közül az államszocializmusból a politikai demokráciába és a piacgazdaságba való átmenet legsikeresebb államának nemzetközi reputációját fokozza és csiszolja. Mindez azonban sokkal kevésbé foglalkoztatta a nemzetközi sajtót, mint Ambrus Attila esete. Egy amerikai médiabefektető a whiskys kalandos élettörténetének filmjogait szándékozott megvásárolni, egy német cég pedig Ambrussal akarta reklámoztatni új energiaitalát.¹⁹

Miért ragaszkodott a magyar közvélemény egy olyan hőshöz, akit 28 bankrablással vádoltak? A bűnöző iránt megnyilvánuló általános szimpátia magyarázatoként három tényezőt szeretnénk kiemelni.

Elsőként egy történelmi interpretációt vegyünk számba. A 19. századból áthagyományozott betyármítosz jelentősen hozzájárult Ambrus Attila népszerűségéhez. Amint azt Sobri Jóska esetében láthattuk, a betyárnak kiemelkedő szerepe volt a politikai hatalom delegitimációjában. Ambrus Attila pedig képes volt arra, hogy kiaknázza ennek a mítosznak az örökségét. Fennkölt gondolkodású, nagyvonalú és bátor ember benyomását keltette, aki az állam és nem annak polgárai ellen szállt harcba. 1526 és 1918 között nem volt független magyar állam. A két világháború közötti időszak és az utána következő szocializmus politikai kultúrája mélyen autoriter volt. Az emberek sokkal inkább alattvalói, mintsem polgárai voltak annak az országnak, ahol éltek. A poszt-szocializmus időszaka túlságosan rövid volt ahhoz, hogy az államra vonatkozó, mélyen beágyazódott negatív érzelmeket megváltoztassa.

Az Ambrus irányában megnyilvánuló pozitív attitűd szociálpszichológiai magyarázatoként a kognitív egyensúly elméletét alkalmazhatjuk. Fritz Heider szerint kognitív egyensúlyi állapotról akkor beszélhetünk, ha P nem szereti O-t, és X iránti érzelmeik diszharmóniában vannak egymással. Jelen esetben P = Közvélemény, O = Rendőrség és X = Ambrus Attila. A szocializmus évtizedei alatt a rendőrség hírhedt volt könyörtelenségéről és ostobaságáról. Az emberek egyszerre rettegték a rendőröktől és gúnyolták őket. A poszt-szocialista rendőrség megpróbálta megváltoztatni ezt a negatív attitűdöt, amikor kijelentette, hogy „szolgálni és védeni” fogja az állampolgárokat. A szándék és a valóság közötti szakadék azonban nyilvánvaló volt. A szociálpszichológiai teória értelmében Ambrust gyűlölte a rendőrség, ami automatikusan a rabló népszerűségéhez vezetett az állampolgárok körében, akik viszont a rendőrséggel szemben tápláltak negatív érzelmeket.

A jelenkori Magyarországon a rendőrség után a bankokat övezi a legnagyobb közmegejtés. A bankok és a bankigazgatók a poszt-szocialista átmenet legrosszabb hozadékait szimbolizálják. A gazdagságnak tulajdonított okokról végzett reprezentatív szociológia felmérések azt mutatják, hogy a válaszadók Kelet-Európa-szerte gyanakvóak a gazdagokkal szemben.²⁰ Míg a gazdagság elsődleges okai között a kemény munka és az intelligencia csak nagyon kis értékkel szerepeltek, a becstelenséget és a kapcsolathálózat szerepét kiemelkedőnek tartották a megkérdezettek. A bankigazgatókról pedig azt gondolták, hogy ők az egykori nomenklatura kiváltságos tagjai közül kerültek ki. Az 1989 előtti kapcsolatok 1999 után is meghatározóak maradtak az ország gazdasági életében. A privatizációt az emberek egyre inkább a rablás egy sajátos formájának tekintették. 1999-ben az új kormány támogatásával a rendőrség bűnügyi eljárást indított Princz Gábor, a második legnagyobb magyar bank, a Postabank korábbi elnöke ellen. A kormány állítása szerint Princz hatalmi visszaélései 158 milliárd forint kárt okoztak a magyar államkasszájának. 1999 júliusában a Világgazdaság leleplezte, hogy a Postabank kiemelten fontos személyeknek kedvezményes kamatú kölcsönöket adott és magas kamatozású befektetéseket fogadott el. Az a közhiedelem, hogy a politikai, gazdasági és kulturális elit tagjai csak éppen egy hajszálnyival jobbak, mint az elítélt bűnözők, nagymértékben közrejátszott Ambrus Attila példátlan népszerűségében. Bertold Brechtet minden bizonnyal nem lepte volna meg az Ambrus iránt megnyilvánuló általános szimpátia. Ő mondta ugyanis: mi egy bank kirablása egy bank alapításához képest!

Epilógus

1999. október 28-án a rendőrség rejtekhelyén elfogta a whiskyst, és ezzel véget vetett a szökése óta eltelt három hónapos szabadságának. Az utolsó bankrablást október 18-án követte el, amikor egy OTP fiókból 47 millió forintot vitt el. Az akció során elvesztette a fejét és ezzel mintegy visszaminősítette magát közönséges bűnözővé. Lövéldözött és ő maga is megsérült. Korábban a rendőrség forródrótot létesített és ötmillió forint jutalmat ígért a nyomravezetőnek. Ismét elárulták. A különleges kommandó este hét és nyolc között csapott le Ambrusra a barátjától kölcsönkapt lakásban.

Utolsó rablásainak kegyetlensége aláásta a whiskys népszerűségét. Abban a pillanatban, amikor hős betyárból egyszerű bűnöző lett, elvesztette a hírnevét és a presztízst. Ezzel eljátszotta azt az esélyét, hogy ő legyen a 20. század végének Sobri Jóska. 2000 májusában 15 év börtönre ítélték. Mégis, az a tény, hogy ha csak rövid időre is, de Ambrus feltámasztotta a betyármitoszt, a betyár figurájának időtlenségére utal. Amíg a mítosz él, a magyar állam és polgárai közti szakadékot jelzi. Példázza továbbá annak a politikai kultúrába beépült történelmi mintának az állandóságát, amely nem képes feloldani a jelen konfliktusait és feszültségeit. Sobri és Ambrus ilyen értelemben tehát egyaránt kortársaink, és nehéz volna eldönteni, melyikük élt előbb, s melyikük később.

Irodalom

- Békés István (1966): Magyar ponyva Pitaval. Budapest: Minerva.
- Blok, Anton (1972a): *The Mafia of a Sicilian Village (1860–1960): An Anthropological Study*. New York: Harper & Row.
- Blok, Anton (1972b): „The Peasant and the Brigand: Social Banditry Reconsidered.” *Comparative Studies in Society and History* (14), 494–503.
- Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Csepeli, György & German, Dan (2000) „Applying the Concept of Political Culture to Political Realities in the US and East/Central Europe.” In Farnen, et. al. (Ed.) *Democracies in Transition. Culture and Socialization Transformed in West and East*. Oldenburg: BIS. 15–32.
- Csomori Béla (1907~): *Sobri Jóska a Bakony királya*. Regény a betyárvilágból. Budapest: Érdekes Könyvtár Kiadó.
- Dienes István (1924): *A betyárbecsület vagy Sobri Jóska a Bakonyerdő királya*. Budapest: Salgó, Mezőfi ny.
- Domokos Sámuel (1959): *Betyárok tüzenél*. Kelet-Európai népek betyárballadái. Budapest: Európa.
- Dömötör Sádor (1930): „Betyárromantika”, *Ethnographia*, XLI. 5–24, 91–103.
- Eötvös Károly (1887): „A bakony rossz híre”. *Budapesti Hírlap*, VII. évf., 287–295.
- Eötvös Károly (1903): *Utazás a Balaton körül*. 1–2. Kötet. Budapest: Révai.
- Gönczi Ferenc (1944): *A somogyi betyárvilág*. Kaposvár: Új-Somogy nyomda és lapkiadó Rt.
- „Gyuri Bandi és Sobri Jósi nótáji négy más igen szép nótával”. (184?).
- Gyuricza Péter & Kardos Ernő (2000): *Ambrus Attila a whiskis szökésben avagy a szabadság fogságában*. Budapest: Arabeszk.
- Heider, Fritz (1946): „Attitudes and cognitive organization,” *Journal of Social Psychology*, (21) 107–112.
- Hildebrand. K.R. (1999): “‘Whisky Robber’ drunk in public support’. *The Budapest Sun*, July 29.
- Hobsbawm, Eric (1969): *Bandits*. London: Wilefeld & Nicolson.
- Hobsbawm, Eric (1959): *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. New York & London: W. W. Norton & Company. Magyarul: (1974) *Primitív lázadók – Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és XX. században*. Budapest: Kossuth.
- Hobsbawm, Eric (1972): „Social Bandits: Reply.” *Comparative Studies in Society and History*, (14), 503–505.
- Holics-Szekely, Ladislav (1839): *Schobri, chef de brigands, d’après les Mémoires hongrois de son compatriote*. Paris & Leipzig.
- Illés Sándor (1975): *Bakonyi legények. Sobri Jóska regényes élete*. Budapest: Móra.
- Jordan, M. (1999): „Hungary’s Robin Hood: more hoodlum than hero?” *Christian Science Monitor*, August 10.
- Kaszás Máté (1875): *Sobri Jóska hírhedt haramia viselt dolgai az 1836. és 1837. években*. Budapest: Bartalits.
- Kelley, H.H. (1967): „Attribution theory in social psychology.” In Levine, D. (Ed.): *Nebraska symposium on motivation*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kosztolanyi, G. (1999): „The Great Escape. The Public’s View of Attila Ambrus’s Prison Breakout.” *Central European Review*, (1) 9.
- Küllös Imola (1982): *A magyar betyárfolklorról*. Debrecen: Hajdú-Bihar M. Múz. Ig.
- Le Bor, A. (1999): „Hungary’s Gentleman Bandit.” <http://www.salon.com/news/feature>
- Mihályi Elek (é.n.): *Sobri Jóska a híres rablóvezér élete és kalandjai*. Bécs: Rubinstein testvérek kiadása.
- örkény Antal (1996): *Hétköznapi igazsága*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Patakfalvy Elek (é.n.): *Az úri betyár Sobri Jóska élete és merész kalandjai*. Budapest: Bartalits.
- Petrusewicz, Marta (1987): „Society against the State: Peasant Brigandage in Southern Italy.” *Criminal Justice History*, vol. VIII, 1–20.
- Pogány Péter (1978): *A magyar ponyva tüköre*. Budapest: Magyar Helikon.
- Reim Lajos (1906): *Sobri Jóska a híres és rettegett bakonyi betyár élete és kalandjai*. Budapest: Bálint, Kálmán.
- Salgado, Gamini (1977): *The Elizabethan Underworld*. London: Aldine House.
- Sárosy Imre (1903): *Sobri Jóska a bakonyi rablóvezér*. Budapest: Vass.
- Sobri Jóska, a híres uri betyár kalandjai, vagy a magyar Rinaldo Rinaldini. (1905) Budapest: Biró, Gelléri és Székely.
- Szigligeti Ede (1848): *Két pisztoly. Eredeti színmű 3 szakaszban*. Pest: Geibel.
- Tóth Béla (1896): *Mendemondák. A világtörténet furcsaságai*. Budapest: Atheneum.
- Vajdai Elek (1902): *Sobri Jóska. A bakonyi betyár élete és kalandjai*. Budapest-Szeged: Gönczi.
- Vahot Imre (1846): „Sobricsalád Vas megyében. Népszerűtétel”. In uó. (szerk.): *Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népmeséi, statisztikai és történelmi folyóirat*. Pest: Beimel.

Lábjegyzetek

1

Az előadás a „Crime: Texts and Contexts” című konferencián hangzott el (Firenze, 2001. május 5–7.)

2

Lásd Blok (1972a).

3 Lásd Hobsbawm (1969: 34-49).

4 A korabeli sajtó, természetesen jelentős kronológiai késéssel, de mégis tudósított a Sobri banda sorsáról.
5 Cikkük jelentek meg a Társalkodóban, a Hazai's Külföldi Tudósításokban és az Erdélyi Híradóban.

6 A titulust Vajdai Elek használta (1902: 4).

7 Tóth Béla szerint a banda egyik tagja, Varga István a lópafői ütközet után azt állította, hogy Sobri életben
8 maradt (Tóth 1896: 130). Recze nevű társa ellenben, a Hazai 's Külföldi Tudósítások szerint azt vallotta, hogy
9 látta, amint Sobri szíven lőtte magát. Hazai's Külföldi Tudósítások, 1837, 47. szám, 372.

10 Pest: 1843.

11 Nem egyedül Sobrit telepíti a fantázia Amerikába. A korabeli ponyvahősöket a szerzők előszeretettel utaztatták
12 az óceánon túlra.

13 Budapesti Hírlap, 1887, 297. szám, 5-6.

14 Vasárnapi Újság 1858: 237

15 Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1836, 52. sz., 412-413

16 A Társalkodó tudósítója - a hitelesség kedvéért - egészen pontos leírást ad Sobriról: 5 láb, 7 hüvelyk magas,
17 erős vállú, szelíd, bús és komoly ifjú. Társalkodó, 1837, 82. szám, 327-328.

18 Német lapok és a Philadelphiában megjelenő Pennsylvania Inquirer and Daily Courier tudósítását veszi át a
19 Társalkodó. Társalkodó, 1937, 82. szám, 327-328.

20 Társalkodó, 1837, 82. szám, 327-328.

Ibid.

16 A kollektív történelmi emlékezet korántsem konzisztens a hősökkel kapcsolatban, folyamatosan bekerülnek,
17 illetve a feledés homályába merülnek bizonyos figurák. Ilyen volt például a múlt században Hatvani István
18 debreceni professzor, aki a 19. század második felében és a 20. század elején a ponyvairodalom és a
19 mondavilág "magyar Faustként" emlegetett, közismert alakja volt, de később teljesen kikopott a köztudatból.

20 A közvélemény-kutatási adatok forrása: Gyuricza & Kardos 2000: 221-228 (a Szonda-Ipsos felmérései alapján)
és a tv2 honlapja (www.korridor.hu).

18 Magyar Nemzet, 1999. július 22.

19 Szociálpszichológus lévén jelen tanulmány egyik szerzőjét kérdéseikkel bombázták a külföldi újságírók. A
20 sort a Budapest Sun kezdte, azt követően pedig a Christian Science Monitor, az Independent és a kölni
Deutsche Welle kért interjút.

20 Örkény (1996).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár
> [régebbi lapszámok](#)
Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

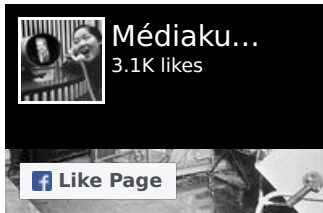
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 ősz

Sorozatok

[Antalóczy Tímea:](#)

A szappanoperák genezise és analízise II.

Sorozatok magyar szemmel

Bevezetés

Hogyan alakult át három politikai napilap, a Magyar Hírlap, a Magyar Nemzet és a Népszabadság kulturális rovata a régi rendszer utolsó időszakától napjainkig? Az elemzés szűrőpróbaszerűen három esztendő egy-egy heti anyagára, az 1987., 1997. és 2001. évi március 1–7-ei számokra támaszkodik. A rendszerváltozás óta mindegyik lap megváltoztatta politikai orientációját, s ez kulturális rovatán is nyomott hagyott. Mindhárom csökkentette a kulturális híradásra szánt terjedelmet, aminek következtében kulturális tájékoztatási feladatát nem képes maradéktalanul ellátni. Így csökkent az országos napilapoknak a kulturális hagyományok megőrzésében és megújításában betöltött szerepe is.

Népnevelés Gazdagrétről

A „Szomszédok” című sorozatot 1987-ben indították újtára. A szereplőkkel, sorsukkal és történetükkel, személyiségükkel, hétköznapi örömeikkel és gondjaikkal könnyű volt azonosulni, hiszen a nyugdíjassal, az orvossal, a kozmetikussal, a bolti eladóval, a taxissal vagy a gimnazistával akár naponta találkozhatunk. A sorozat tipizált figuráiban a társadalom többsége megtalálhatta saját mintáit, kedvenc figuráit, akik kísértetiesen emlékeztettek a tévénézőkre, hiszen ugyanolyan gondokkal küszködtek. Ha emelkedtek az árak, baj volt a közbiztonsággal, vagy összeomlófélben volt az egészségügy, a teleregény azonnal reagált a problémára. Megoldást ugyan nem kínált, de a néző számára már maga a tudat is kellemes volt, hogy nemcsak neki, de másnak sem megy jobban, másoknak is ugyanúgy rossz. A „Szomszédok” történetfolyama azért lett sikeres, mert szomorkásan, keserűen moralizált az élet gondjairól. Mindennapi közhelyeket emelt be egyes epizódjaiba. Ezáltal próbált – nem csekély sikerrel – hitelességet teremteni.

A sorozatban gyakorta jelentek meg politikai felhangok, amelyek alkalmasak lehettek akár a nézők manipulálására is. Nem véletlen, hogy az efféle sorozatokra – a nézők tömegére gyakorolt óriási hatásuk miatt – a hatalom mindig odafigyelt. Az MTA Szociológiai Intézetében végzett kérdőíves kutatásunk során a megkérdezettek 68 százaléka úgy ítélte meg, hogy a film egyfajta politikai tartalmat is hordoz (Antalóczy 2001a).

Az üzenetek súlykolását mindenestre nyomatékosította a sorozat stílusa is. A szereplőket a kameramozgás is igyekezett minél közelebb vinni a nézőkhöz: a figurák az epizódok végén vetített közelképekkel mintegy kibeszéltek a televízióból, s a nézők felé fordulva foglalták össze mondandójukat két-három mondatban. Ez a sajátos „magyarázó”, kioktató stílus az egyes részekben belül szintén szembeötlő volt. Az idős tanár didaktikusan, szinte szótagolva magyarázta a nézőknek a Közalkalmazotti Törvény tartalmát, azt nyomatékosítva, hogy „ez nem bántja a tanárt, hanem védi”. Lenke néni arról oktatta a fél országot, hogy az állampolgárnak mit kell tudnia a privatizációról, a becsületről, a tisztességről, a közösségi együttélés szabályairól. Magenheim doktor az orvosi titoktartásról tartott kiselőadást a feleségének. Sümeghy és Kutya a magyar zászló kitisztítására kapcsán a „népnemzeti gerincről” és a sajtó bajkeveréséről konzultált. A film felhívta a nézők figyelmét arra, hogy tartani kell a B-vírus támadásától. S mindez egyetlen epizódon belül hangzott el.

A „Szomszédok” felfogható egyfajta kordokumentumként is. A rendszerváltást nyomon követő, a különböző politikai irányzatokat bemutató, a „néző szemével” ábrázoló, az eseményeket hétről-hétre tolmácsoló produkció megörökítette és kommentálta a szocializmus utáni, az átalakulásban meglehetősen nehezen értelmezhető világot.

A „Szomszédok” önálló kategóriának számított a sorozatok világában. Nem túlzás azt állítani, hogy a legtipikusabb és legrealistább magyar sorozat volt, amely több nagy politikai átalakulást átvészelt, és végül forráshiány miatt került le a Magyar Televízió képernyőjéről. 1998 októberében átlagosan 920 ezer ember kísérte figyelemmel a gazdagréti lakótelep lakóinak életét. A kereskedelmi csatornák által sugárzott nagyszámú külföldi sorozat azonban lassan kikezdte a „Szomszédokat”, amelynek az AGB Hungary adatai szerint 1999. április 26. és május 23. között már „csak” átlagosan 740 ezer nézője volt.

Ennek ellenére a sorozatnak rendkívül nagy maradt a befolyása. Főleg azokra hatott, akik megjelenése óta követték, és nem pártoltak el tőle a konkurens csatornákon egyre nagyobb számban vetített külföldi sorozatok miatt sem. A „Szomszédok” népszerűsége ugyanakkor időnként felvetette a manipuláció lehetőségének problémáját is. A teleregény a politikai befolyásolástól nem mentes közszolgálati televízió futott, és észrevehető volt a sorozatot eluraló politikai felhangok hozzáigazítása a hatalmon lévők ízléséhez. A „Szomszédok” ilyen értelemben nem volt más, mint a magyar társadalom tükré, értékelése és kritikája – a hatalom szemszögéből. Ugyanakkor György Péter (1992) szerint a „Szomszédok” hősei „saját életünk forrásai”. Realistán mutatják be a mai magyar tisztas középosztály életét. Követendő mintát, példaképet állítanak elénk, megmutatják, hogy hiába van annyi gond, azért lehet élni, főleg ha a gondokat kimondjuk, megosztjuk másokkal, közössé tesszük őket.

A politikai felhang mellett még egy nagyon tipikus jellemzője volt a „Szomszédoknak”: a sorozatot átszövő népoktató, népnevelő jelleg, amely végig jellemezte a produkciót. Mindenkinek jutott valami, amit el kellett mondani a nézőknek, elmagyarázni az átlagembernek az átlagember nyelvén. Ha például kiderült a „Híradóból”, hogy hoztak egy törvényt, a „Szomszédokban” Taki bácsi didaktikusan elmagyarázta a nézőknek, mit gondoljanak a törvényről. Ez azt eredményezhette, hogy a néző hallgatólágoosan magáévá tette, elfogadta a felkínált értelmezést. Ezt a kioktatást emelte ki az egyes epizódokat lezáró, már említett pármondatos összefoglalás is, amikor a színészek a nézők felé fordulva, kikacsintva ismertettek politikai, gazdasági döntéseket, rendelkezéseket, kommentáltak a közérdekű eseményeket. Az eljárás – különösen a közszolgálati televízió monopóliumának korszakában – óriási közönségmanipulációs potenciált rejtett magában. Az egyes szereplőkkel azonosuló néző azt látta, hogy a tévéfigurák elfogadnak bizonyos dolgokat, ami megelőlegezte saját attitűdjeit is. A közélet sorozatbeli „narrátorai” a fennálló politikai erők cinkosáivá tették a nézőt. Csendes Hofi Gézák voltak ők, a közhangulat levezetői, és részben ebben a közvetlenségben rejlett a sorozat sikere.

Amikor az új epizódok mellett elkezdtek ismételni a sorozat régebbi részeit, érdekes dolgot vehetett észre a figyelmes néző: a sorozat az 1987-es kezdetektől szinte alig változott. A régi és új részek nagyjából felcserélhetőnek tűntek: ugyanúgy emelkedtek az árak, ugyanúgy alacsonyak voltak a tanári fizetések, ugyanúgy el kellett menni szavazni, a házasságok pedig ugyanúgy mentek tönkre. A politikai helyzet ugyan megváltozott, de a szereplők többségének életében nem történt gyökeres változás. A sorozaton kívüli, „való” világ változása mindenképp kihívást intézett a „Szomszédok” monotonitása ellen. A sorozatnak meg kellett küzdenie egy másik súlyos problémával, a generációváltással is. Az eredeti szereplők nem fiatalodtak, és a sorozat készítőinek új generációt kellett teremteniük olyan fiatal színészekből, akik majd képesek továbbvinni a produkciót. (Mindehhez olyan színészeket kellett találniuk, akik képesek vonzani a közönséget, és hajlandók nem túl nagy gáziért szerepelni.) A jelek szerint már nem tudjuk meg, milyen megoldásokat választottak volna a „Szomszédok” készítői. Az viszont tény, hogy a hosszú éveken át sikeres teleregény kimúlása nem jelentette a hazai gyártású szappanoperák magyar televíziózásból való eltűnését, noha a jelenleg futó sorozatokban nyomuk sincs a „Szomszédok” hagyományainak.

Amerikai szappanopera magyar módra: „Barátok közt”

A magyar sorozatok újkori történetében mérföldkönek tekinthető a „Barátok közt”, az első olyan magyar szappanopera, amely túl tudott jutni a kezdeti nehézségeken. A sorozatot 1998. október 26. és november 22. között, nem sokkal az indulása után az AGB Hungary adatai szerint átlagosan 590 ezer ember nézte, fél évvel később újabb 100 ezerrel nőtt nézőinek száma. Napjainkban a sorozat a kezdeti nézettség több mint kétszeresét tudhatja a magáénak. A „Barátok közt” a Magyarországon korábban vetített sorozatok közül inkább a „Dallashoz”, mint a „Szomszédokhoz” áll közel. Nem a magyar átlagot, a kisembereket mutatja be, hanem a gazdasági elit, a nagyvállalkozói réteg – ismeretlensége miatt érdekesebbnek vélt – életét tárja elénk. A „Barátok közt” készítői egészen más utat követtek a szereplők kiválogatásánál is: viszonylag ismeretlen színészeket szerződtettek a szerepekre. A sorozat sikerességét bizonyítja az, ahogy az eleddig ismeretlen színészek arcát és nevét megtanulta, sőt rajongásával övezi a magyar közönség. A színészeknek olyan szempontból persze könnyebb dolguk volt, hogy – a „Szomszédok” kezdeteivel szemben – a „Barátok közt” indulásakor már kiépültek a szórakoztató- és bulvármédia fórumai (show-műsorok, pletykalapok, sztármagazinok stb.), amelyek nagyban növelték a figurák ismertségét.

A „Barátok közt” epizódjaiban rendre feltűnnek a „Dallashoz” ismert fordulatok, események, karakterek. Ez a tény arra utal, hogy az eltérő társadalmi és kulturális háttérben létrejött szappanoperák a különbözőségeik ellenére képesek a világon mindenütt ugyanazt produkálni. Ez azért is lehetséges, mert a készítőik olyannyira leegyszerűsítik, sematizálják a történetet, a jellemeket, a szituációkat, hogy több országban is eladhatók a termékek. A karakterek, a „kellékek”, a fordulatok, az érzelemkeltő elemek tehát nem véletlenül ugyanazok a „Dallashoz” és a Budapesten játszódó szappanoperában. A „Barátok közt” többnyire jól bevált, nemzetközileg tesztelt sémákra, illetve ezek helyi mutációira épül. A sorozat népszerűsége arról árulkodik, hogy készítői sikeresen adaptálták az alábbiakban részletesebben is vizsgált sémákat a magyar környezetre.

A család

Mint ahogy azt már a műfaji jellemzésnél láthattuk, minden szappanopera egy család vagy közösség életét mutatja be (Antalóczy 2001b).¹ A „Barátok közt” című sorozatban egy házban élnek a családtagok, bár külön lakásokban. A családi élet központját a közös külső tér biztosítja. Itt futnak össze a családtagok, a barátok, és itt beszélnek meg az éppen aktuális problémáikat. Az alapszereplők tehát nemcsak a család tagjai, hanem az egész lakóközösség, mindazok, akik az udvaron találkoznak egymással.

A család, a közösség bizonyos normákat képvisel, azonban mindig akad olyan családtag, aki ezeket semmibe veszi. A szappanopera elengedhetetlen kelleke tehát egy lázadó fekete bárány. A „Barátok köztben” Ákos az, aki tönkre akarja tenni a családját. A család, illetve a közösség tehát alapvetően egyfajta biztonságot nyújt, s a fenyegetés, hogy nem marad együtt, állandó frusztrációt kelt a szereplőkben. Igyekeznek a családi status quot fenntartani,

harcolnak érte, vagy a helyreállításán fáradoznak.

A szappanoperák három szinten mutatják be a család mikrovilágát: a szülő-gyerek kapcsolatban; a férj-feleség kapcsolatban, illetve a testvér-testvér kapcsolatban. Emellett természetesen megjelennek az unokatestvérek és/vagy a féltestvérek is, de az alapvető történések ezen a három szinten mozognak. Ebből a szempontból sajátosnak tekinthető a „Barátok közt”, amelyben az alapszituáció szerint a főszereplők mindannyian állami gondozottak voltak, ott szövődött közöttük az eltéphetetlen barátság. Ennek megfelelően nagyszülők nincsenek a sorozatban, csak két generáció jelenik meg. Ez persze ugyanúgy lehetővé teszi a korábban említett viszonyok bemutatását. Minden szereplőnek van magánélete, hiszen mindenki saját családot alapított. A néző megfigyelheti ezeknek a családoknak az életét is, de az apróbb történések fölött áll az igazi „család” története. Minden új házasság, gyerekszületés vagy válás megzavarja a család életét. Felborul az állandóság, és ettől kezdve a szereplők ismét annak helyreállításán fáradoznak.

Ien Ang (1985) szerint a szappanoperákban a család az emberi boldogság bölcsője. A „Barátok köztben” kétségtelenül mindenek felett állnak a testvéri kötelek. Bármi is történik, bárki próbál kilépni e kötelekből vagy eltávolodni a családtól, nem tudja máshol elnyerni a nyugalomát, boldogságát, csak a már megszokott, biztonságot nyújtó családi fészekben.

A sorozat férfitípusai

Az amerikai szappanoperák alapvetően maszkulin világot ábrázolnak. Nem túlzás kijelenteni, hogy a szappanoperák férfi szereplőinek sokkal több lehetőséget adnak megalkotóik, mint a nőknek. A siker és a hatalom az ő kezükben összpontosul. Vannak persze sikeres nők is a sorozatokban, de ezek a sikerek soha nem teljesek, mert magánéleti problémákkal társulnak.

Mit tartogat „szappanország” a férfiak és a nők számára? A nőket inkább családi környezetben mutatják be a szappanoperák. Lehet az szerelmes nő, anya vagy háziasszony, a lényeg, hogy mindig ott áll felette a család. Ezzel szemben a férfit munkájában, hivatásában ábrázolják. Ha egy sikeres nőt ábrázolnak, akkor annak a sikernek ára van, mégpedig a magánélet boldogsága. Ha a nő a munkájában találja meg az örömét, az azt jelenti, hogy a családtól nem kapja meg ugyanazt. Ha pedig egy nő is a férfiéhoz hasonló karriert akar befutni, akkor örök magányra ítéltetik. Ezzel szemben a férfi otthon és a munkahelyén is lehet sikeres és népszerű. Amíg a nők általában megszükülnek a házasságban, addig a férfiak – épp ellenkezőleg – kivirágoznak benne. Számukra a házasság előrejutást jelent a karrierjükben, mert biztos háttérrel ad a munkához.

A „teremtés koronája”, a hatalomimádó férfi figura magyar megfelelője a „Barátok köztben” Berényi Miklós. Ezt a típust a hatalomvágy hajtja. Keményen küzd azért, hogy minél magasabb pozícióba kerüljön, minél gazdagabb legyen, és minél több ember hajtson feje előtt. A cél elérésért nem válogat az eszközökben, machiavellisztikus. Ha kell, bármit hajlandó feláldozni a sikerért. Berényi Miklós például saját szerelmét, Krisztinát küldte ellenfele, Nagy Ferenc karjaiba, hogy így férközzön Nagy közelébe.

Megszegi akár a törvényt is, ha így könnyebben elnyeri, amit akar. Nem idegen tőle a zsarolás sem, azt gondolja, hogy minden és mindenki megvehető. Rideg, kemény üzletember, méltó ellenfél. Nem bízik senkiben, még a saját családtagjaiban sem. A meseszöveg közben azért kiderül, hogy a férfi is vágyik törődésre, szeretetre. Mindig van egy asszony, akit nagyon tud szeretni, akiért titokban bármit megtenne – ez az a tulajdonság, ami a szívtelen, rideg üzletembert mégis emberré teszi, így érve el azt, hogy a nézők mégis szeressék ezt a típust. A lelkiismeretes típust a másik testvér, András képviseli. Ez a szereplő látszólag teljes mértékben ellentéte a bátyjának. Alaptermészetéből adódóan hűséges, tisztességes, sportszerű, család szerető és megértő. Elveti azokat az eszközöket, amelyeket a bátyja használ, aki gyakran megpróbálja őt kihasználni. Tiszteli a törvényt és a családi értékeket, nagyon szereti feleségét és gyermekeit. Ő a jó apa, aki önfeláldozó és odafigyel másokra, ezért gyakran fordulnak hozzá segítségért. András soha nem fordul nyíltan szembe Miklós akaratával. Szófogadó testvér, aki azt teszi, amit a bátyja diktál neki. Ez valószínűleg abból adódik, hogy szülők nélkül nőttek fel, és András úgy érzi, hogy Miklós az egyetlen, akire számíthat. Ugyanúgy, mint az előző karakter esetében, neki is van másik arca: nem tűri, hogy becsapják. Ilyenkor nagyon kemény és határozott. Aki egyszer becsapja, annak nem vagy nagyon nehezen képes megbocsátani. Ez történt, amikor kiderült, hogy feleségének viszonya volt András másik bátyjával, a sorozat indulásakor már halott Zoltánnal.

A következő karakter a fekete bárány vagy tékozló fiú. A „Barátok köztben” Zoltán fia, Ákos testesíti meg ezt a szerepet. Neki nem szent sem a család, sem a barátság, sem a szerelem. Nem tiszteli a törvényt, a családi értékeket. Ez a típus a saját feje után megy, és úgy gondolja, csak az a jó, amit ő csinál. Éli a saját életét, amelybe nem nyerhet senki bepillantást. Ákos esetében a különc életmód különleges rajztehetséggel párosul. Ettől még inkább úgy érezheti, más, mint a többiek.

Az örök vesztesnek semmi nem jön össze. Szeretne olyan lenni, mint a hatalomimádó típus, de nincs meg benne az üzleti sikerhez elengedhetetlen „gyilkos ösztön” és kitarás. Hasztalan fut a siker után. Mivel sokszor felelőtlen, gyakran megüti a bokáját. Soha nem tud igazán érvényesülni. Nagy tervei vannak, amelyeket azonban csak nagyon ritkán képes valóra váltani. Ha meg is kaparint valamit, az nemsokára úgymint kicsúszik a kezéből. Ebbe a csoportba sorolható a „Barátok közt” Novák Lászlója, aki ugyan résztulajdonosa a cégnek, de közben rendre gyorsan meggazdagodással kecsegtető kétes üzletekbe bonyolódik. Ennek a karakternek is nagy szüksége van a szeretetre, egy erős nőre, aki a bajban mellette áll. Lacit Éva motiválja és segíti abban, hogy ne veszítse el végleg az önbecsülését, a kudarcok után újra és újra lábra állhasson.

A sorozat nőtípusai

Minden szappanoperában az első és legfontosabb női karakter az anya. Ezt képviseli a „Barátok köztben” András

felesége, Zsuzsa. Olyan nő, aki mindent felad a házasságáért és a gyermekeiért. Feleségnek példás, anyának pedig kedves és odaadó – legalábbis kezdetben. Aztán egyszerre csak nyugtalanná válik és rájön, hogy beleszürkült a hétköznapiakba. A férje ugyan sikeres, de ez sok munkával jár, így sokat van egyedül. Szeretne kitörni valahogy a helyzetéből, de nem tud, ezért más úton próbál megnyugvást szerezni, például úgy, hogy viszonyt kezd férje bátyjával, Zoltánnal. Megpróbál egyedül dönteni a családi kérdésekben, ezzel próbálva visszaszerezni önállóságát, de ezek a döntések vagy kudarcba fulladnak, vagy a férje akadályozza meg őket. Végső elkeseredésében elrohan, elszökik, gyermekét vagy gyermekeit is hátrahagyja. Anyai ösztöne azonban újra feltámad és visszajön értük, csak hogy addigra a gyerekek ellene fordultak. Ettől kezdve életének egyetlen célja: visszaszerezni gyermekei bizalmát.

A feleség-típus az igazi társ, – aki történeljék bármi is – kiáll férje mellett. Mindenki nagyon szereti, hiszen kedves és barátságos. Ezért van az, hogy valamennyi szereplő vele szeretné megosztani örömét és bánatát, miközben ő nem szívesen terhel másokat saját gondjaival. Nagyon jó barát és természetesen nagyon jó feleség. Szerény, aki egyben alábecsüli saját képességeit. Ha valaki bántja, az előző típushoz hasonlóan hajlamos elmenekülni. Ezt a szerepet képviselte Laci élettársa, Gabi a „Barátok köztben”. Gabival előfordult, hogy elmenekült, ha baj volt, de nem érezte jól magát távol a megszokott környezetétől. Azt, hogy nem lehet gyereke, súlyos kudarcként élte meg, s kezdetben a munkahelyi sikerekkel próbálta kompenzálni magánéleti problémáit. A gyermek utáni vágyat más gyerekek szeretetével akarta pótolni, Zsuzsa és András gyermekét halmozta el szeretetével. Ez a típus akkor van igazán elemében, ha másoknak segíthet, ha éreztetik vele, hogy rendkívüli módon számítanak rá. Amikor viszont végleg kicsúszott a talaj a lába alól, egyszerűen elhagyta a közös családi fészket és a sorozatot is.

A karrierista nő nincs könnyű helyzetben, hiszen „szappanország” többnyire kegyetlenül megtorolja, ha egy nő karriert próbál építeni, és sikeres szeretne lenni. Mégis elengedhetetlen szereplője a szappanoperáknak. A „Barátok köztben” dr. Balogh Nóra és Berényi Klaudia képviselik ezt a típust. Mindketten sikeresek, önállóak, függetlenek és magabiztosak. Intelligensek, éles a nyelvük és jól vág az eszük. Talpraesett, a munkájuknak élő figurák, mígnem eljön a pillanat, amikor rádöbbennek, mennyire magányosak. Partnert azonban sokszor rendkívül rosszul választanak. Nóra például beleszeretett az egyik barátnője fiába, a nála 15 évvel fiatalabb Csabába, míg Klaudia a szélhámos Fenyvesi doktort választotta. A sikertelen kapcsolatok után újra a magány következik, és a karrierista nő ismét nyeregben érezheti magát. Nóra beleveti magát ügyvédi teendőibe, Klaudia küzd a cég irányításáért. A teleregény szerint azonban a kemény üzleti élet nem való a gyenge nőknek, akiket előbb-utóbb felőrölnék a magánéleti kudarcokkal párosuló szakmai sikerek.

A vállalkozás

A családon, közösségen túl a sorozat központi eleme a családi vállalkozás, Berényiék építőipari cége. A cég egyben a mindennapi történések, események, konfliktusok bölcsője is. Itt csapnak össze az ellentétes érdekek, ez az a kérdés, amellyel kapcsolatban még a legközelebbi családtagokban sem bízhatnak meg a szereplők. A „Barátok közt” temetéssel indult: meghalt Zoltán, a legidősebb fivér, akinek üzleteiből – az építőipari vállalkozásból, a bizstróbból és a fodrászatból – nemcsak a családtagok, de a barátok is részesültek. Ezáltal sokan váltak érdekeltté, illetve résztulajdonossá, ami konfliktusokhoz vezet. A szereplők anyagi jóléte ugyanis ezektől a vállalkozásoktól függ, márpedig a műfaj törvényei szerint a szappanoperák hősei mindenáron saját szellemi vagy anyagi jólétük megteremtésén fáradoznak.

A család főszereplői vezetik a céget, ezáltal nagy a felelősségük, hiszen emberek sorsa múlik döntéseiken. Ezt a két ellentétes típusú testvér ellentétesen kezeli. Andrást érdeklí munkásainak helyzete, míg Miklósnak azt diktálja alaptermészete, hogy használja ki az embereit. Bár a cég érdekeit mindenek fölé helyezi, ha saját maga kerül bajba, akkor nem sajnálja feláldozni a céget vagy annak egy részét.

A „Barátok közt” csak erre az egy vállalatra koncentrál, nem mutatja be a magyar gazdasági, illetve politikai viszonyokat. Adva van egy családi vállalkozás, tehát lennie kell olyan félnek is, aki gyűlöli a családot vagy annak valamelyik tagját, és úgy kívánja őt legyőzni, hogy mindenáron megpróbálja tönkretenni a céget. Ezt az ellenfelet képviselte például az időközben meghalt Nagy Ferenc.

Társadalomkép

A sorozat és talán minden más szappanopera egyik kulcskérdése, hogy mennyire realista az adott mű, mennyire esik egybe annak a társadalomnak a képével, amelyikben játszódik. Minden sorozat egy-egy társadalom lekicsinyített mása, a közösségen keresztül egy adott világ képviselője. A szappanopera a társadalmat az egyén szemszögéből mutatja be, vagyis a világot mindig annak a szemével látjuk, akit éppen nézünk a képernyőn. Ez pedig óhatatlanul befolyásolhatja az érzékelésünket.

A külföldről importált sorozatokkal ellentétben a „Barátok közt” esetében mind életstílusban, mind földrajzilag, mind pedig időben közelebb vagyunk saját életünkhöz. Igaz, hogy a „Barátok közt” a társadalom egy rétegére koncentrál, a vállalkozókat, a gazdasági élet szereplőit mutatja be a Berényi család életén keresztül. Mivel azonban ez a réteg egyre szélesedik, a magyar társadalmon belül sokan azonosulni tudnak az egyes szereplőkkel. A vállalkozói rétegen belül néhányan meggazdagodtak, néhányan pedig hasztalan futnak a pénz és a siker után. Megjelennek a szegényebb osztály tagjai is, akik gyakran pénzgondokkal küszködnek. Olyan problémák vetődnek fel tehát, amelyekkel a magyar társadalomban sokan kénytelenek szembenézni. A cég vezetői jómódban élnek, olyan dolgokat is megengedhetnek maguknak, amelyeket egy takarítónő vagy a gyermekeit egyedül nevelő apa nem. A jómóderért azonban keményen meg kell dolgozniuk, időnként még emberi kapcsolataikat is kockára téve vagy éppen a törvényt megkerülve, amivel a vállalkozóknak olykor a valóságban is szembe kell nézniük. A műsor számára azonban talán nem fontos, hogy a szappanopera társadalom-hű legyen. A néző célja, hogy kikapcsolódjon, szórakozzon és azonosulhasson a szereplőkkel. A néző bárkinek a bőrébe képes belebújni, ha annak karaktere megérinti őt, vagy ha bármiféle, akár egészen apró hasonlóságot felfedez saját maga, illetve kedvenc hőse/hősnője

között.

Az irreális mese, amely nevelni akar²

Talán különösnek hat, de a továbbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy a „Szomszédok” és a „Barátok közt” nem is különböznek annyira indíttatásukban, mint gondolnánk. Mindkettőnek fontos eleme ugyanis a nevelési szándék, noha a két sorozat indulása között alaposan megváltozott a világ Magyarországon, ami nagy nyomot hagy a két szappanopera képi és gondolatvilágán. A változást most egyetlen, nem politikai szempontból kívánom érzékeltetni: a fogyasztói és populáris kultúra által preferált „test-problematikán” keresztül.

A test, illetve az egyéneknek a saját testükhöz való viszonya szembeötlő változásokon ment keresztül a fogyasztói kultúrában, amely a rendszerváltást követően vált teljes jogú társadalmi és kulturális tényezővé Magyarországon. Ahogyan Mike Featherstone (1997) fogalmaz, a test „az öröm forrása” lett. De talán még annál több is: maga az ego, az érvényesülés és az önkifejezés eszköze. Az egyén akaratótól függetlenül belső értékei és irányultsága lenyomatának tekintik, s a közösség számára információt hordoz arról, hogy mennyire életképes a fogyasztói társadalomban érvényes normák és elvárások között. Mindez a „megméretés” persze nem tudatos a társadalom részéről, a fogyasztói kultúra által közvetített értékek azonban általánosan elfogadottá váltak, s törvényszerűen ezek alapján ítélik meg mindenki.

A test a fogyasztói kultúra áldozata lett. A testalkattól független kötelessége mindenkinek, hogy legalább próbálja megközelíteni a fogyasztói kultúra által ontott vizuális képek sugallta ideált. A test a társadalmi sikeresség mércéjévé vált, amit a szépség- és fitnessipar felvirágzása is bizonyít. A rengeteg diétás étel, a - Featherstone kifejezésével élve - „testkarbantartó” és kozmetikai termékek mind-mind arról tanúskodnak, hogy a jó megjelenés, a testi erőnlét megőrzése fontos értéket képvisel.

A fogyasztói kultúra olyan közvetítői, mint a televízió, a reklámok, a filmek és a magazinok ideálisnak - így kívánatosnak és elérendőnek - kikiáltott testek képeivel bombáznak bennünket. Közben a test karbantartásának pozitív következményeit hangsúlyozzák. Teszik ezt egyrészt közvetlenül, a kozmetikai előnyökre hívva fel a figyelmet, másrészt viszont közvetetten is, életstílus-előnyök felmutatásával.

Theodore Zeldin (Featherstone et al. 1997) szerint a 20. század egyik legjellemzőbb vonása a sovány női test győzelme a kövér felett. A karcsúság kultuszára korunk megszülte a maga racionális magyarázatait is. A preventív orvoslás és az egészségnevelés - az állami egészségügyi ellátás megtakarítási szándékával megtámogatva - azt hirdeti, hogy a szigorú étrend, a testmozgás a hosszú, fiatalos élet és a jó közérzet záloga. Featherstone ezzel kapcsolatban megjegyzi: míg a tendenciának valóban célja, hogy elmélyítse az egyénekben a testükért és egészségükért való személyes felelősségvállalást, addig az egészségnevelési célokat a mai fogyasztói társadalmak nem tudják kivonni a fogyasztói kultúrában propagált szép test- és fiatalságeszmény hatása alól. A racionális érvek mellett azonban talán még nagyobb súllyal esnek latba azok a jelenségek, amelyek a jó külső elérésével izgalmasabb életstílust, újonnan feltáruló lehetőségeket ígérnek.

A fenti szempontból különösen fontos a reklám szerepe, hiszen kreált életstílusait különböző árukhoz kapcsolja, így akarván azokat vonzóbbá tenni a fogyasztók számára. Állandó, többféleképpen kombinált témái a már idézett Featherstone nyomán a következők: fiatalság, szépség, egészség, mozgás, fényűzés, élvezet, szórakozás. Már e felsorolásból sejthető, mi a reklám célja: arra törekszik, hogy az emberek folytonosan kritikusan szemléljék „testüket, énjüket, életstílusukat”, s azt vizsgálják, hogyan illeszkedik mindez a fogyasztói kultúra által megalkotott ideálhoz. Felvetődik a kérdés, hogy miért van a reklámnak akkora hatása. Többféle válasszal szolgálhatunk. Az egyik az, hogy voltaképpen valódi testi szükségleteket és vágyakat tár fel, bár ezt olyan formában teszi, amely megvalósíthatatlan. A másik: az általa kínált értékek vonzóak, mert nyomukban minden családtag független fogyasztóként jelenhet meg a piacon - ez pedig a fogyasztói szabadság illúziójában ringat. Valójában azonban újabb és újabb szükségleteket indukál, s a személyes fogyasztás által felépített kis „magánvilág” csak ezek mentén az újonnan támasztott szükségletek mentén bővül.

Nem titok, hogy az egyéneknek az sem megfelelő, ha a jobb megjelenésnek ára van: eléréséhez ugyanis komoly erőfeszítésekre (testápolás és -karbantartás) és lemondásra (diéta), vagyis egyfajta aszkézisre van szükség. Több szerző is kiemeli, hogy az aszketizmus és a hedonizmus között napjainkra egyfajta speciális viszony alakult ki. A korábbiaktól eltérően már nem összeegyeztethetetlen fogalmak: az aszketizmus a hedonizmus ígéretét hordozza magában, azonban szigorúan előfeltétele is annak, mondhatni ontológiai elsőbbséget élvez vele szemben. Ráadásul ez a modern kori aszkézis rejtőzködő, hiszen a médiában a diéta, a testedzés és a test karbantartásának egyéb eszközei úgy jelennek meg, mint „élvezetes életesemények” (Featherstone et al. 1997).

Featherstone arra figyelmeztet, hogy a fogyasztói kultúra térhódítása nyomán megváltozott az a társadalmi tér, amelyben az emberi interakciók zajlanak: a test bemutatását elősegítő környezetet hozott létre. És valóban, elég csak az újonnan épülő bevásárló- és szórakoztatóközpontokra gondolni, amelyek legalább annyira az énpresentáció terepei, mint a fogyasztáséi. A társadalmi tér ilyen átalakulásának hátterében az áll, hogy az egyénről egyre inkább a külső megjelenés hordoz információt.

A szavak által közvetített kultúrát fokozatosan egy vizualitásra építő kultúra váltotta fel, s ezáltal az elvontat a konkrét - ezért helyeződött át a hangsúly a külsőre. Testünk észlelését a kulturális képek uralják. Ennek eredményeképpen az ezeken megjelenő test válik a szemünkben ideálissá, azaz a filmszínészeké, fotómodelleké és manökeneké. Korábban retusált felvételek jelentek meg a sztárokról, mára azonban e kegyes család szükségtelessé vált, mert többségük a valóságban is olyan, mint amilyenek a képeken látszik, hiszen nem a felvételek kegyes családja teszi széppé testi megjelenésüket. Maga a retusált test az, amely a természetes tökély látszatát kelti a nézőben. Azt mondhatnánk, hogy „abszolút ideálökká” váltak. Egyrészt ugyanis természetes-mesterséges

megjelenésük önmagában is megfelel az elvártnak. Másrészt életmódjuk, a retusálás folyamata, amivel tökéletessé váltak, szintén a fogyasztói kultúra által sulykolt – tehát nagyfokú aszketizmus jellemzi őket, és élnek minden rendelkezésre álló (például kozmetikai) lehetőséggel. Végül, de nem utolsósorban életstílusuk az eszményit mintázza: fiatalok, szépek, gazdagok, sikeresek.

Felvetődik a kérdés, hogy ők játszottak-e döntő szerepet a testhez való viszony megváltozásában, vagy épp ellenkezőleg: pusztán csak a legjellegzetesebb szimbólumai a jelenségnek. Oliviero Toscaninak (1999), a Benetton reklámfotósának véleménye inkább ez utóbbira enged következtetni. Így nyilatkozik ugyanis a manökenekről: „Ezek a lányok mind elveszítik az egyéniségüket. Még ha ugrálnak, futnak, nevetnek, akkor is hamis, mesterkélten rajtuk minden. Robottá váltak.” Retusált kirakatbabák, amelyek nemhogy a test esztétikus voltát hordozzák (ami végül is céljuk), hanem éppen az ellenkezőjét, az aszexualitást.³

Nem a természetesnek álcázott mesterkéltség az egyetlen probléma a vizuális kultúrában megjelenített testek esetében. Az a legmegdöbbentőbb, hogy azok, akiket a fogyasztói kultúra ideálisnak tart, egyre aszexualisabbak, megfoghatatlanabbak, s az utóbbi időben már a nemek közti különbségek összemosódásának is szemtanúi lehetünk. Ezzel párhuzamosan egyre többször jelenik meg a meztelenség, amely – tekintve, hogy eszközként alkalmazva alapvetően szexuális tartalommal bír – így gyakorlatilag elveszti funkcióját. Érdekes véleményt fogalmaz meg a reklámokban és hirdetésekben ábrázolt világról Oliviero Toscani nagy vihart kavart könyvében. Ő a náci és a kommunista propaganda-hadjáratok által közvetített képhez hasonlítja azt. Ezekben is fiatal, erős és izmos, és (aszexuális) meztelen testek jelentek meg, „fiúk és lányok falkái futkostak a derűs réteken és a makulátlan városokban”. Toscani szerint mindkettőben az „egyszerű, nagy érzelmek” és a „természetes és hiteles dolgok kultusza” jelenik meg.

A „testkarbantartás” a fogyasztói életstílus részévé vált a média hatására. Maga a kifejezés is elég informatív, hiszen az egyéb árukkal szembeni magatartás analógiájára született. A fogyasztói kultúra által teremtett szükségletek nyomán a szabadidő egyre nagyobb részét karbantartással töltjük, s a fogyasztási cikkekről lassacskán a testre is kiterjedt ez a tevékenység. (Ennek oka talán az a folyamat, amelyben az emberi test – s különösen a női test – áruk értékesítésére szolgáló eszközzé vált.) Mindezek a Featherstone által „instrumentálisnak” nevezett stratégiák megkövetelik az egyéntől, hogy megjelenését állandóan ellenőrizze, továbbá kialakít egyfajta „számító hedonizmust” (Jacoby in Featherstone et al. 1997).

Azok a fent említett szerepek, amelyeket a test ma betölt, egyúttal azt is jelentik, hogy az én megőrzése megköveteli a testtel való állandó foglalkozást. Ez pedig a társadalmi kapcsolatok beszűkülését, sőt eltűnését vonja maga után, s a test és az én között egy újfajta viszony alakul ki: megjelenik a narcisztikus személyiségtípus. E személyiségtípust Featherstone szerint a következőkkel jellemzik: „túlságosan öntudatos; állandóan az egészsége miatt aggódik; fél az öregedéstől és a haláltól; folyton szépséghibákat és a hanyatlás jeleit kutatja magán; ég a vágytól, hogy jól kijöjjön másokkal, de képtelen valódi barátságokat kötni; megpróbálja eladni magát, mintha személyisége egy árucikk lenne; érzelmi élményekre szomjazik; a mindenhatóság és az örök fiatalság látomásai kísértik”. Az önimádat és az önmegvalósítás „nemes” céljai közé nem fér igazán sem a család, sem a gyerek. Az önkitaljesítés ma elfogadott modellje az egyén életének minden egyes mozzanatára kiterjed, s mind a munka, mind a szabadidő területén olyan eszményeket mutat fel, amelyek megvalósítása teljes embert kíván.

A 19. században érvényes hagyományos értékeket tehát újabbak váltották fel, s ebben a reklám – mint a fogyasztóteremtés hatékony eszköze – komoly szerepet játszott. A puritán eszmények: a takarékoság, a türelem, az önmegtartóztatás és a mértékletesség meghaladottá váltak. Ma a hangsúly a megfelelő hangnemen és gesztusokon, a testmozgáson, az egészséges táplálkozáson, az ápolt és fiatalos külsőn van, az erkölcsök kérdése azonban háttérbe szorult. A személyiség és a megjelenés ilyen fontossá válását az interakciókban Featherstone két okkal magyarázza. Egyrészt a modern bürokrácia személytelensége váltja ki, másrészt az, hogy „az egyén teljesítményének egyetemes kritériumok szerinti precíz értékelése” lehetetlenné vált. Ha racionális ismervek többé már nem nyújtanak fogódzót, más szempontokra van szükség az egyén megítéléséhez.

A narcisztikus személyiségtípus jellemzői között említettem az előbb az öregségtől és az ezzel járó testi változásoktól való félelmet. E félelem hívta életre Mike Hepworth és a már sokat idézett Mike Featherstone szerint a „középgenerációsság” fogalmát. Ez azt sugallja, hogy a média által népszerűsített életmód kialakításával az egyén viszonylag sokáig, akár a hatvanas éveikig is megőrizheti fiatalos külsejét és vitalitását. Az öregedés negatív hatásainak elkerüléséhez elengedhetetlen a pozitív hozzáállás, az optimizmus, a folytonos megújulásra való képesség. Valójában ez a fogyasztói társadalom céljait szolgálja, hiszen az embereket hosszú távra a tagjaivá teszi azáltal, hogy ilyen irreális követelményekhez való alkalmazkodást vár el tőlük. Az a tény, hogy az öregkor – amely a tehetetlenséggel és a testünkkel folytatott harc feladásával köszönt ránk – a társadalomból való kirekesztettséget is magával hozza, a fogyasztói kultúra korában talán még hatványozottabban érvényesül.

A „Barátok közt” ahhoz szolgál mintául, hogy hogyan is éljünk a fogyasztói kultúrában. Mintha boldog, gondtalan, sikeres élet várna ránk, ha sikerül beletanulnunk mindabba, ami körbevesz bennünket. „Új élet vár/felejts el mindent, mindent, ami fáj” – így vezet be minden este a sorozat újabb epizódjait az énekesnő. Azután még azt is hozzáteszi: „boldog élet rád csak barátok közt vár”.

A „Barátok közt” esetében nem is maguk a szereplők a fontosak, hanem azok a karakterek, amelyeket megtestesítenek. A cselekmény is azért olyan esetlen sokszor, mert csak abból a szempontból fontos, hogy az egyes karakterek miként reagálnak a történésekre, hogyan foglalnak állást, kinek az oldalára állnak. Az események a valóságtól elrugaszkodottnak tűnnek, még akkor is, amikor a napi aktualitásokra reflektálnak. Pedig az égető társadalmi problémák sem hiányoznak a „Barátok köztből”; a fogyasztói kultúrára való nevelés mellett szinte „direkt népnevelés” folyik a sorozatban, amely toleranciát hirdet meleg- és cigányügyben, vagy például az abortusz kapcsán.⁴ Ezek a nagy horderejű kérdések teljesen felforgatják a szereplők életét, és az adott

probléma által érintett korosztály minden egyes tagja többször is előadja a maga álláspontját. A sorozat készítői igyekeznek minden lehetséges nézőpontot felmutatni, persze az ahhoz legközelebb álló karakter segítségével. Az előbb felvetett gondolatra tehát az a megoldás, hogy talán a válaszoknak, életstílusoknak, elsajátítandó személyiség típusoknak ez a jól-rosszul titkolt sulykolása teszi „életszerűtlenné” a „Barátok köztöt”.

A cselekmény és a párbeszéd mellett érdemes megvizsgálni a sorozatbeli díszleteket is: az otthonokat és azt a tárgyi környezetet, amelyben a karakterek mozognak. Általánosságban elmondható, hogy ezek rendkívül elnagyoltak, vázlatosak, odavetettek, leginkább csak jelzésértékűek. Mindennek ellenére fontos információkat közvetítenek a nézőknek. Érezhető az az alkotói törekvés, hogy az egyes karaktereket az életstílusukkal kapcsolatban széles körben elterjedt sztereotípiákkal analóg létezésbe helyezték, nem tévesztve azonban szem elől a sorozat célját, a „népnevelést”. Ennek nyomán, ha a társadalomban a csak nem olyan régen feltűnt „emberfajta” a szereplő, akkor a sztereotípiák megszületésének elősegítése a cél.

A háromgyerekes Berényi család otthona például olyan, mintha a Házi Praktika című havilap számára készült volna. A polcokon, különösen a konyhában hemzsegnek azok a tárgyak, amelyek a fent említett lap és a mostanában gombamód szaporodó, sajátos lakberendezési cikket kínáló üzletek nyomán jöttek divatba a magukra valamit is adó háziasszonyok körében. Míg Berényiék otthona a középosztálybeli lakások iskolapéldája kíván lenni, addig például Hofferék vagy Kertészék lakókörnyezete a tisztességes kispolgári szegénység benyomását kelti. A kopott bútorok, a régi háztartási eszközök, a viaszosvászon asztalterítők vagy a hímzett falvédő egy egészen másfajta miliőt közvetítenek. Megint más légkört áraszt Berényi Klaudia és Balogh Nóra lakása. Ez az egyetlen olyan otthon, amelynek bútorai, tárgyai közé a néző akár valódi személyt is elképzelhet. Bármilyen valódi személyt, kivéve azt a karaktert, amelyet az ügyvédnő megtestesít. Végül, de nem utolsósorban figyelmet érdemel a fiatal, törekvő, törtető, és sikeres vállalkozónak, Berényi Miklósnak és élettársának hipermodernnek és dizájnosnak szánt, éppen ezért semmitmondóra, lételetlenre sikerült otthona.

A tárgyi környezetet elég kevés tárgy képviseli. Ezúttal csak a gyerekeket körülvevő tárgyakból emelnék ki valamit, mégpedig a posztereket. A zenei paletta kiszélesedésével a poszter napjainkban az egyes stílusok és előadók iránti elkötelezettség az én-prezentáció fontos elemévé vált – különösen a fiatalok körében. Véleményünk szerint azonban a „Barátok közt” esetében egyáltalán nem vették a fáradságot, hogy a gyerekek karakterével összhangban lévő vagy azt a legcsekélyebb mértékben is tükröző előadóművészek képeit tegyék ki a falra. Még különösebbé teszik az ellentmondást azok a jelenetek, amelyekben a gyerekek bizonyos epizódokban zenét hallgatnak. A háttérben felcsendülő dzsesszmuzsikát „Milyen szuper!” felkiáltással üdvözlik. Nem mintha a dzsesszt nem szerethetné egy középiskolás, de a sorozatbeli fiatalok ilyesmit csak sznobizmusból tehetnek, egyszerűen karakterük miatt. Ami a tárgyakat illeti, említést érdemel még a könyvek feltűnően kis száma, s a számítógép gyakori jelenléte.

Különböző értékeket mutat fel a sorozat, és a szereplőknek – pontosabban a karaktereknek – az ezekhez való érzelmi viszonyulása segíti a nézőt annak eldöntésében, hogy az adott értéket elfogadja-e vagy sem. A cselekvés és a cselekmény a legtöbb esetben ezért elnagyolt, amihez illik a szűkre szabott és sivár tér, amelyben a szereplők mozognak.

A gyerekekre kivetítve a fentieket a következőt állapíthatjuk meg: előttünk csak az érzelmi életük bonyolódik, s csupán beszélgetéseiknek, a többi szereplőhöz fűződő kapcsolatuk alakulásának lehetünk szemtanúi. Közben azonban rendszerint utalás történik arra, hogy voltaképpen mindannyian jól tanulnak, s közülük többen is a társadalom szemében szép jövővel kecsegtető felsőoktatási intézmények felé kacsintgatnak (noha az létezésük nem részei a könyvek).

Általában is elmondható azonban, hogy néhány, elnagyoltan ábrázolt üzleti tárgyalástól eltekintve a szereplőket munka közben nemigen láthatjuk. Annál inkább a nap bármely szakában beszélgetésbe merülve, vagy a Rózsa Bisztróban üldögélve. Az ott folyó rendszeres, intenzív társadalmi élet csak nehézkesen illeszthető be a mai magyar valóság kereteibe. A figurák ettől függetlenül mindig a karakterüknek megfelelően rendelkeznek: Klaudia például pezsgőt, míg Hoffer Józsi sört.

Érdekes, hogy a szereplők közötti anyagi különbségeknek inkább csak a tárgyi környezetben, s kifejezetten a lakásábrázolásokban van jelük, ott is sztereotipizálva. A figurák öltözködése például a karakter kihangsúlyozását szolgálja, s szintén sztereotipikus jellegű, nem pedig az adott személy anyagi lehetőségeit tükrözi. A gyerekek esetében a cél az uniformizálás, mintha azt kívánják hangsúlyozni, hogy átlagos magyar fiatalokról van szó. Magdi nénivel sem a szegénység hordatja a gombos nejlont otthonkát, sokkal inkább az, hogy ő a ház takarítónője, ezért neki ez dukál. Lánya, Mónika például már a legutolsó divat szerint öltözködik. Ugyancsak a szereplőtípus hangsúlyosabbá tételének vágya érhető tetten a kőműves Hoffer Józsi viseletében, akit állandóan lezser vászonnadrágban és kockás ingben láthatunk. A sorozat készítői így képzelik el a kőművest, aki – mint említettem – természetesen sört iszik. Külön szót érdemel a sorozat nőalakjainak ruháira. A már ugyancsak említett Kertészé és a sportosan öltözködő Novák Éva üdítő kivételével ugyanis minden női szereplő ugyanannak az öltözködési stílusnak esett áldozatul. Valamilyen, a középosztályra jellemző mérsékelt jómód vonul fel előttünk nap mint nap a képernyőn. A ruhák bármelyik, a bővlinál kicsivel jobbat kínáló üzletben elérhetők az erre a szűk rétegre szabott áron. Ez az egyformaság már csak azért sem lehet véletlen, mert a szereplők társadalmi helyzete, foglalkozása mégiscsak különbségekre adna okot. Itt is annak a bizonyos „direkt népnevelésnek” az egyik megnyilvánulásával állunk szemben, amely a középosztálybeli fogyasztói életstílus felmutatását és elterjesztését tűzte zászlajára. Ez nyilvánvalóan csak úgy lehetséges, ha a „közép” valóságos, nem idealizált ízlésvilágára, emlékeire építkezik, mellőzve a legkíméletesebb esztétikai kritikákat is.

Felhasznált irodalom

Almási Miklós (1991): Családlátogatás gazdagéknál. Kritika, 2. sz.

Ang, Ien (1985): Watching „Dallas”: Soap Opera and the Melodramatic Imagination. London: Methuen.

Antalóczy Tímea (2001a): Preferált értékek a szappanoperákban. Pilot Study alkalmazása a soap-land vizsgálatára. Módszertani Füzetek. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, sorozatszerkesztő: Füstös László.
Antalóczy Tímea (2001b): A szappanoperák genezise és analízise I. Médiakutató, nyár.
Featherstone, M. & Hepworth, M. & Turner S. Bryon (1997): A test – társadalmi fejlődés, kulturális teória. Budapest: Józsefvég Műhely Kiadó.
György Péter (1992): Finom kardigánok. Filmvilág, 2. sz.
Modleski, Tania (1996): The search for tomorrow in today's soap operas. In: Paul Marris & Sue Thornham (eds.): Media Studies. Edinburgh University Press.
Toscani, Oliviero (1999): Reklám, Te mosolygó hullá. Budapest: Park Kiadó.

Lábjegyzetek

- 1 Lásd még Gayer Zoltán „Szappanoperák” címu írását a Médiakutató 2000 őszi számában – A szerk.
- 2 A fejezet Kórodi Márta adatgyűjtésének felhasználásával készült.
- 3 Elgondolkodtató, hogy hová vezet ez a sajátos uniformizmus, amely korunkat jellemzi, s amely immár a fizikumot illetően is olyan fokú egyformaságot és persze tökéletességet követel meg a kor emberétől, hogy szélsőséges esetben báb válik belőle. A jövő riasztó vízióját vetítik elénk az orvostudomány legújabb „vesszőparipái”, a klónozás és a génmanipuláció is, amelyek a test fölött gyakorolt felügyelet betetőzését jelentik majd. Egyrészt ugyanis lehetőséget nyújtanak hibátlan egyedek létrehozására, másrészt az egyformaság kritériumának a szó konkrét értelmében képesek eleget tenni, hiszen előbb-utóbb mindannyian lemásolhatóak leszünk.
- 4 Lásd még Bernáth Gábor és Messing Vera „Roma szereplő a »Barátok köztbenI” című írását a Médiakutató 2001 tavaszi számában – A szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

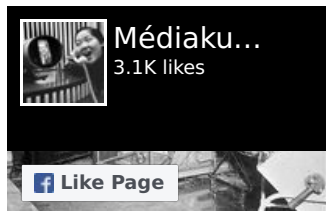
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 őszi

Gyakorlat

[Tóth Judit](#):

Szóla Rádió. Közösségi rádiózás Debrecenben

Közösségi rádiózás Debrecenben

Az írás a debreceni Szóla Rádióról készült esettanulmány segítségével vizsgálja a magyarországi közösségi rádiózást. A Szóla Rádióról szakirodalmi anyag nem volt, ezért a kutatás megfigyelésen és interjúkon alapul. A szerző két hetet töltött Debrecenben, eközben megfigyelte a rádió működését, interjúkat készített az ott dolgozókkal.¹ Az alábbi tanulmány az ő nézeteiből és a szerző saját tapasztalataiból állt össze.

A debreceni Szóla Rádió

A Szóla Rádió a legmarkánsabb közösségi jellegű² vidéki rádió Magyarországon. Már több mint öt éve hallgathatják azok, akik a kereskedelmi logikától élesen elváló műsorokra vágynak. Működése nem jár olyan sajtóvisszhanggal, mint a budapesti civil rádióké (Tilos Rádió, Civil Rádió, Fiksz Rádió), de aktívan részt vesz a magyar közösségi rádiók közötti kommunikációban, és tagja a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezetének (SZARÁMASZER). A vidéki közösségi rádiók közül a Szóla Rádió hasonlít talán a legjobban a budapesti adókhöz hatásában, szemléletében, mégis sikeresen őrzi markáns helyi jellegét.

A debreceni Szóla Rádió 1996 júniusa óta ad folyamatosan, ezzel az egyik legrégebbi vidéki közösségi rádió Magyarországon. Megalakulása Debrecenben a civil szervezetek számának hirtelen növekedésével függ össze. Szükségessé vált, hogy a szervezetek tudjanak egymásról, képesek legyenek kommunikálni egymással. A rádiót a mai napig üzemeltető Szóla Rádió Alapítvány 1993-ban jött létre. Az alapítványt helyi civilszervezetek, a SZÉP Kulturális Egyesület, a MÁS-MOZAIK Kulturális Egyesület és a PÓDIUM Műhely Egyesület hozták létre.³

Az alapítvány céljai között a helyi közösségi kommunikáció támogatása, a helyi társadalom ügyeiben való minél hatékonyabb és sokszínűbb részvétel lehetőségének megteremtése szerepelt. Nem véletlen, hogy a helyi kommunikáció céljára a rádiózást tartották a legpraktikusabbnak, hiszen ez a forma viszonylag olcsó: az egy ember elérésére számított költségek alacsonyabbak, mint például egy újság esetében.

Az Alapítvány 1994-ben kapott engedélyt stúdió alapítására. Ekkor, a tervezgetések után kezdődött el a konkrét munka. A civilek ekkortól beszéltek a létrejövő rádióról, tanulmányutakon vettek részt, mások tapasztalatait is igyekeztek hasznosítani. Magyarországon nem volt mint a közösségi rádiózásra, csak külföldi segítséggel gyűjthettek tapasztalatokat. E rádiózásról a civilek egybehangzó emlékei szerint a nyolcvanas évek közepén hallottak először. A konkrét rádióindításokhoz személyes segítséget is kaptak, például a holland Henri Braakenburgtól, aki szociológusként, közösségfejlesztőként utazott Magyarországra, hogy segíthesse a frissen megalakult médiumokat.

Azonban az első adásig még majdnem két évnek kellett eltelnie. Az első frekvenciák meghirdetésekor még nem is pályáztak nyugati frekvenciára, mivel attól tartottak, hogy nem tudnák a 24 órás műsoridőt kitölteni, és úgy gondolták, hogy a keleti frekvencia elnyerésére nagyobb esélyük van, hiszen erre kevesebben jelentkeztek. Nem nyertek. Fellebbeztek, végül a Hajdúsági Rádióval megosztva kapták meg az FM 72,41 MHz-et.⁴

1996 júniusában kezdték el az azóta folyamatos adást ugyanezen a frekvencián. Engedélyük azóta is napi hat óra adásra szól reggel 6 és déli 12 óra között. Az engedély birtokában először a kora reggeli adáskezdéstől ijedtek meg. Az hitték, hogy nem lesz mindig olyan önkéntes, aki elkezdje az adást. Hamar kiderült, hogy ez egyáltalán nem probléma. A reggeli adást követően a frekvencia ma a nap többi részében üres.

A frekvencia elnyerése előtt is építették már a stúdiót, elkezdték beszerezni a szükséges technikai felszereléseket, és toborozták az önkénteseket. Közösen tanulgatták, mi az, hogy rádiózás. A próbálkozások kapcsán is szorosabbá váltak kapcsolataik más vidéki szervezetekkel.

A cél általában az volt, hogy olyan dolgokról beszélhessenek a rádióban, amelyek máshol nem kapnak teret. Volt, aki a régi klubéletet akarta feleleveníteni, volt, aki gondolatait akarta megosztani másokkal. A folyamatos adással együtt fokozatosan letisztult a koncepció. Rájöttek, hogy a közösségi rádiózás közös munkát, nem pedig anarchiát jelent. Kialakult, hogy ki alkalmas a technika kezelésére, a szerkesztésre, illetve mi az egyes munkatársak rádióbeli

feladata. Kiderült, hogy a műsorkészítésre nem alkalmas akárki. Átalakult a civil szervezetekkel való kapcsolat is, miután tisztázódott: a lényeg nem az, hogy a műsorvezető valamely civil szervezethez tartozzon, hanem az, hogy kineveljenek olyan műsorvezetőket, akik „képben vannak” a civil élet dolgairól. Emellett a műsorvezetők legalább 60 százaléka mindig tagja valamely debreceni civil szervezetnek is. Az állandó adásoknál derült ki, hogy különálló szervezetekre nem lehet rábízni a rádió vezetését. Elég hamar tisztázódott, hogy nem jó, ha mindenki egyszerre akar műsort csinálni, ha mindenki maga kezeli a technikát. Bár fő profiljuk a civil élet eseményeinek bemutatása maradt, mégis módosult az eredeti célkitűzés. Valóban a helyi történésekkel foglalkoznak, ám nem ragaszkodnak már mereven a nonprofit szektor saját műsorkészítéséhez. Tudják, hogy több szervezet szívesen szólal meg náluk, hallgatja őket, de nem csinálnak saját műsort. Ugyanakkor nem változott, hogy igyekeznek a saját értékrendjüknek, világképüknek megfelelő műsorokat készíteni, olyan témákról beszélnek és a szöveges részekhez olyan zenéket válogatnak, amelyek alternatívát képviselnek a fogyasztói társadalom értékeihez, mintáihoz képest. A rádió helyi jellege abban nyilvánul meg, hogy olyan témákkal foglalkozik, amelyek túlságosan helyiek ahhoz, hogy az országos közszolgálati adók tárgyalják őket, és kevesebb embert érintenek, semhogy a kereskedelmi adóknak megérné szólni róluk.

A rádió életében hullámhegyek és hullámvölgyek váltogatják egymást. Maga az adás is, a rádiósok viszonya a Szóla Rádióhoz is változott az idők során. A naiv próbálgatás korszaka után, egyfajta letisztulási folyamat végén kiegyensúlyozott, működő rádió jött létre. Ez a korszak, az eddigi talán legjobb, 1998 végétől 2000 elejéig tartott. Ezután azonban mélypont következett: a 2000 tavaszi-nyári korszakra rányomta bélyegét a pénztelenség, elfogyott a műsorkészítők lelkesedése is. 2000 szeptemberétől sok új emberrel megint egy kiegyensúlyozott időszakát éli a Szóla, bár van olyan műsorkészítő, aki szerint ma „tartaléklángon kotyog a rádió”. Ez azt jelenti, hogy a mai csapatnak sokszor nincs energiája apró, színes dolgokra – bár a rádió üzemeltetése folyamatos. Kik hallgatják a rádiót? A hallgatók számáról pontos adatot senki nem tud mondani, mert a Szóla Rádióknak nincs pénze hallgatottsági mérésekre. A 200 ezres vételkörzethez képest a hallgatók számát 3–4000 körülire becsülik, de maguk is mondják, hogy az aktuális rádióhallgatók száma esetleges. Mi nyújthat kapaszkodót a hallgatottság megbecsülésénél? Az egyetlen hivatalos adat egy, a város lakosainak rádiófogyasztási szokásait vizsgáló kérdőíves felmérés eredménye, de a kérdőíves felmérések hibaszázaléka a szokásosnál nagyobb. Ezzel együtt a felmérésben megjelent hallgatottsági adatok a statisztikai hibahatár alatt vannak, vagyis biztos, hogy a Szóla Rádiót rendkívül kevesen hallgatják.

A kedvezőtlen adatokat részben az a tény is magyarázhatja, hogy a technikai adottságoknak⁵ köszönhetően szinte nulla az esélye annak, hogy valaki véletlenül találjon rá a Szóla Rádióra. A hallgatóknak tudniuk kell magáról a rádióról ahhoz, hogy megkeressék, különösen azért, mert a Szóla Rádió kevéssé reklámozza magát (erről bővebben lásd a rádió pénzügyeiről szóló fejezetet). Így nem meglepő, hogy a rádióhallgatók köre nagyrészt megegyezik a rádiósok baráti társaságával, ismerőseivel, illetve a civil szervezetek tagjaival.⁶

A rádió működtetői

A Szóla Rádióban dolgozók, a rádióval kapcsolatban lévő emberek nagy része önkéntes. Mindössze öten kapnak valamiféle juttatást munkájukért mint közcélú munkások, polgári szolgálatos katonák. Éppen az önkéntesség miatt a közösségi rádiókban, így a Szólában is, többen dolgoznak, mint a kereskedelmi adóknál. Eddig körülbelül 200 ember fordult meg náluk. Ezek között volt, aki csak a rádiók működéséről akart minél többet megtudni, volt, akit elcsábítottak más médiumhoz, és volt, aki elköltözött, ezért már nem tudott részt venni a munkában. Akik máig ott vannak, javarészt a kezdetektől vannak jelen. Mindenkinek megvan a maga feladata, amit erejéhez, idejéhez mérten végez.

Az eredetileg tervezett szerkezeti felépítés a működés során átalakult. A Parola című szaklapban közölt modell még a kezdeti elképzeléseket mutatja. Nem jött azonban létre a Tanácsadó Testület, és nem lett annyira szoros kapcsolat az egyes civil szervezetek és a rádió között. Bár a pártoló szervezetek száma az évek során nőtt,⁷ többen közülük nem vesznek részt az érdemi munkában, csak a vendégként való megszólalás lehetőségével élnek. A műsorok többségét ma már nem az egyes szervezetek emberei, hanem a műsorkészítéshez értők csinálják. Az évek során az irányító kuratórium tagjai is változtak, haláleset, összeférhetetlenség vagy időhiány miatt, illetve egy esetben azért, mert az egyik alapító által delegált személlyel a rádió nem tudott együttműködni. A kuratórium tagjai gyakran önálló műsorokat is készítenek. Ezen kívül az ő feladatuk a pénzszerzés, az összes papírmunka, illetve a rádió műsorainak figyelése, hogy azok ne térjenek el a közösségi rádiózás szabályaitól.

A kuratórium rendszeresen egyeztet a fizetett alkalmazottakkal, akik közül az egyik egyfajta mediátor-szerepet tölt be. Nevezhetjük őt akár a rádió felelős szerkesztőjének is. Ő az, aki szinte minden nap bent van a stúdióban, foglalkozik az új önkéntesekkel, elkészíti a heti beosztásokat, és foglalkozik a kapcsolódó rendezvényekkel. Rá hárul az egyik leghálátlanabb feladat: az alkalmatlan önkéntesekkel neki kell megértetnie, hogy nem folytathatják munkájukat.

Ugyanakkor szükség lenne egy olyan emberre, akár fizetett alkalmazottra is, aki megteremtene az állandó kapcsolatot a rádió munkatársai között. De nem csak a kapcsolatteremtés lenne a feladata, hanem foglalkozna a rádió menedzselésével, reklámozásával is, hiszen az önkénteseknek erre a műsoraik elkészítése után már nem marad idejük. Továbbá a rádióknak régóta szüksége lenne titkárnőre vagy titkárra, aki rendszerezi a működéssel kapcsolatos iratokat, levelezést, esetleg archiválja a rádióról a sajtóban megjelent írásokat.⁸

Sok és sokféle ember (70–80 önkéntes) dolgozik a Szólánál, az eltérések életkorban és az érdeklődési terület nézve is nagyok. Talán egyetlen közös pontjuk – a megnyilvánulási vágyon kívül – a zene szeretete. Majdnem minden rádiós zenél valamilyen zenekarban, esetleg énekel, és aki ebben nem tehetséges, az is aktívan részt vesz a város zenei rendezvényein. Elkötelezett hívei a kereskedelmi rádiók kínálatától eltérő zenének, és különösen kíváncsian hallgatnak meg, illetve játszanak le mindent, ami debreceni.⁹ A rádiósok 15 és 60 éves kor között vannak, ami generációs problémákat is okozhatna. Azonban a rádió közösségi jellegénél fogva az emberek itt a

szokásosnál nyitottabbak a másságra, megtanulják elfogadni, értékelni egymást. Az általam készített interjúk egyértelműen arról tanúskodtak, hogy a közös cél, a közös eszköz szinte baráttá kovácsolta a munkatársakat az évek során.

A leggyakoribb történet szerint vagy egy ismerős mesélt a rádióról és vitte be az érdeklődőt a stúdióba, vagy egy műsor vendégéből vált valaki műsorkészítővé, és csak ezután keresett olyan rádiókészüléket, amellyel fogható a Szóla adása.

A 2000. év válságkorszakot hozott a rádió életébe. Tavaly ősszel teljes műsorkészítő csapatok cserélődtek ki. Az újak általában fiatalabbak és kimondottan lelkesek. Ezek a fiatalok 2001 elejére kezdtek „beérni”. Már nincs mikrofonlázuk, „hazajárnak” a Simonyi utcai épületbe. Már természetessé, mindennapivá vált számukra a műsorkészítés. Ők azok, akik újult erővel viszik tovább az adást.

A műsorok

A Szóla Rádióban több beszédet hallhatunk, mint zenét. Ez a szöveg-zene-arány jellemző a közösségi rádiókra. Az egyes témákra fordított idő is hosszabb. A műsorszerkesztés hagy időt arra, hogy „kibeszéljék” az aktuális eseményeket, problémákat.

A rádió egyik jellegzetessége, hogy sokat foglalkozik a civil szféra kérdéseivel. Bemutatja a civil szervezeteket, műsorvezetői nonprofit szféra problémáiról, kérdéseiről beszélgetnek a stúdióban, gyakorlati tanácsokkal látják el a civil szervezeteket, amikor a pályázati lehetőségekről, a pályázás módjáról nyújtanak áttekintést az érdeklődőknek. A civilek ugyanakkor nemcsak témaként, hanem műsorkészítőként is teret kapnak a Szólában, ahol éppúgy van műsora van a Debreceni Keresztény Ifjúsági Kommunikációs Egyesület tagjainak, mint a Cigány Vezetők Szövetségének (az általuk készített „Roma Egyórával” képviseltette magát a Szóla az AMARC által szervezett „Rádió határok nélkül” napon, 2001 márciusában).

A helyi jelleg hangsúlyossága tükröződik abban, hogy külön műsort szentelnek Debrecen közéletének, és figyelemmel követik a város művészeti-kulturális életét is. A „Párizsi Kocka” vagy a „Kuckó Művésztanya” című műsorok irodalmi, zenei összeállításában például csak magyar, ezen belül is – ha mód van rá – csak debreceni irodalmi alkotásokkal, népzenevel találkozhatnak a hallgatók, míg a „Propeller” című programajánló mindig az elkövetkező hét kevésbé beharangozott helyi kulturális eseményeit népszerűsíti.

A rádió profiljába jól illeszkednek a tudományos ismeretterjesztő műsorok is. A vasárnaponként sugárzott, az ORTT által is támogatott „Tudásszomj” című műsorban közérthetően beszélgetnek professzorokkal és akadémikusokkal a csillagászatról, fizikáról, matematikáról. Nagyjából ehhez a területhez sorolható még a „MA-TI-né”, az egyetemista közönség számára készülő műsor, amely a felsőoktatáshoz kapcsolódó témákkal foglalkozik. A Szóla ugyanakkor a 18 év alatti korosztályt is igyekszik bevonni a közösségi rádióba: a hétfői „Reggeli Magazinnál” a középiskolás korosztályé a terep az adás megvalósításában.

A kifejezetten szórakoztató műfajok sem hiányoznak a kínálatból, de a munkatársak itt is igyekeznek hűek maradni az alapelvekhez. Így nem meglepő, hogy a rádió egyik legnagyobb publicitást kapott műsora az „Amo család” lett, egy negyedórás, folytatásos sorozat, amelynek műfaját a készítő „kelet-magyarországi regionális nonprofit antizsappanoperaként” határozzák meg. Az antizsappanopera sikerén felbuzdulva egyébként egész estés játékfilmet akarnak forgatni az Amo család kalandjairól. A másfél órára tervezett film egy része a Szóla Rádió stúdiójában játszódna, és a rádió munkatársai is segítik majd a forgatást.

Noha a beszélgetős műsorok a kereskedelmi rádiókhoz képest fölényben vannak, a zene is fontos részét képezi a rádió profiljának. A zenék kiválogatása újabb lehetőséget kínál arra, hogy megjelenítse az általa fontosnak gondolt értékeket. Ennek megfelelően a zenei összeállításokban is meghatározó a helyi, illetve az alternatív jelleg; olyan előadókat játszanak, akik különböző okokból kiszorulnak a kereskedelmi vagy az országos közszolgálati rádiók kínálatából. A közönség számára is egyértelmű a rádió elkötelezettsége: az egyetlen naponta jelentkező, állandó reggeli műsorról szólva egy hallgató például azt írta az Egyetemi Élet című diáklapban, hogy a műsor nagyban eltér a szokásos reggeli kereskedelmi rádiós ébresztéstől. A cikk a zenei kínálat alapján érzékelteti a különbséget, amikor azt taglalja, hogy a Szólát hallgatók nem ijednek meg attól, ha kora reggel az LGT-s „Szól a rádió” után például egy heavy metal szám következik.¹⁰

A zene mindig az adott műsorban közreműködő technikus és műsorvezető ízlését tükrözi. Általánosan megfigyelhető azonban, hogy a kínálatban főszerep jut a ritkán játszott magyar zenéknek, illetve a helyi, debreceni zenekaroknak (ez utóbbiakat gyakran demóról játsszák). A máshol viszonylag keveset játszott rockzene, a blues és a jazz is önálló műsorokat tölt meg. Az ORTT például támogatja a jazzműsort, amelyben nemcsak zenét hallgathatunk, hanem a jazz-élettel kapcsolatos ismeretterjesztő szövegek is elhangoznak.

Szintén kap ORTT-támogatást a rádió vasárnapi, a leghosszabb ideje folyamatosan sugárzott műsora, a „Gramofónia”. Ez a Szóla egyetlen kétórás blokkja, amelyben – részben gyűjtőknek szánt – oldies zenék hangzanak el. A „Gramofónia” túl van a 260. adáson, és egyedülálló abban is, hogy még soha nem maradt el. Valószínűleg ez is az oka annak, hogy erre a műsorra érkezik a legtöbb visszajelzés. A hallgatók szinte – vagy valóban – baráti viszonyba kerültek a műsorvezetővel, akit a névnapján egy üveg itallal vártak az adás végén a stúdióban.

A zenei műsorok sorából kissé kilóg a „Billboard” kitekintővel egybekötött kívánságműsor, amely módot ad a populáris zene megjelenésére a Szólában. A népszerű zenék miatt a műsor a rádió műsorfolyamának vitatott pontjává vált, mert egyesek szerint ez a fajta zene máshol is annyit hallható, hogy felesleges egy más értékszemléletet tükröző rádióban is bemutatni.

összességében tehát a műsorok alapján elmondható, hogy a Szóla dacol a kialakult háttérrádiózási szokásokkal, amikor főként nagyobb odafigyelést igénylő műsorokat sugároz, amelyekben a beszéd dominál a zenével szemben. A műsorkészítők ezért azt feltételezik – bár feltevéseiket mérésekkel nem tudják alátámasztani –, hogy az egyes műsoroknak kialakult hallgatótáboruk van. A rádióhoz beérkező telefonokból és baráti beszélgetésekből mindenesetre az derül ki, hogy vannak olyan hallgatók, akik kifejezetten egy-egy műsor kedvéért kapcsolnak az FM 72,41 MHz-re.

A Szóla Rádióhoz kapcsolódó események, kiadványok

Az egyes műsorokhoz, műsorvezetőkhez, a rádióhoz kapcsolódnak kiadványok, események is. Ezek néha csak egy-egy vonásukban kötődnek magához a Szólához, mégis hozzátartoznak ahhoz, amit a rádió képvisel.

A „Debreceni Skizo” (korábban: „Gondolatültető”) című műsor általános jellemzője a maró öngúny, a kreativitás, a meghökkenés. A műsor szellemében olyan ötletek fogannak, amelyek megvalósulásuktól függetlenül híven tükrözik a rádiósok elképzeléseit városuk életéről. Az első akció során a műsorvezetők elhatározták, hogy megtisztítanak Debrecen központjában öt villanyoszlopot a plakátoktól, a rájuk ragadt kosztól – hivatalos úton, engedély birtokában. Az engedély kérvényezése komoly próba elé állította a Polgármesteri Hivatalt. A kérvény több hétig keringett a bürokrácia útvesztőjében, ám végül mégsem sikerült megtalálni az illetékes osztályt.

Következő lépésként a műsorvezetők megnézték a város térképét, és rájöttek, hogy Debrecennek, a földrajzilag egyhangú városnak hegyre van szüksége. „Épüljön egy hegyünk, hogy javuljanak a kilátásaink” – hangzott a szlogen. Az ötlet egy rádióműsorban merült fel – és egyből égni kezdtek a telefonvonalak. Ki-ki azt ajánlotta fel a hegyért, amije volt: földet, két keze munkáját, esetleg cége egy-két napi munkáját, vagy pogácsát a munkásoknak. Az engedélyeztetés azonban itt is nehézkesnek bizonyult. A hegy gondolata ugyan nagy port vert fel, de nem valósult meg.

1998. május 3-án művirágkarnevált szerveztek a nonprofit szervezeteknek. E késői majális alapötletét az adta, hogy az augusztusi Virágkarneválon a civilek nem tudták képviseltetni magukat, mert az ő szervezeteiknek aligha lett volna pénzük egy-egy élő virágokkal feldíszített kocsihoz. Ezzel a felvonulással, a „szegény emberek karneváljával” igyekeztek a város máshol alulreprezentált szervezeteit bemutatni. A következő ötletet a képviselőválasztás adta. Vállalták Nyíri László Ernő munkanélküli rádióhallgató sorsának jobbra fordítását. A 19 éves fiatalembert elindították a debreceni helyhatósági választásokon, miközben a jelölt nyíltan vállalta, hogy kizárólag a pénz motiválja.

Az ötletek sora ezzel még nem ért véget: át akarták festeni a Nagytemplomot, nyálszobrot akartak állítani, hogy mindenki levezethesse egy köpéssel a benne felgyülemlett feszültséget, szurkológépet készítettek a visszahúzó emberek megsegítésére, és a Kölcsey Ferenc Múvelődési Központ előtti térre, a Lenin szobor helyére Zámbo Jimmy szobrát akarták felállítani, hiszen mégis ő volt a Király. A tiszai árvíz idején egy rendezvényen homokot gyűjtöttek egy gigantikus homokzsákba.

A „Debreceni Skizo” kezdeményezései nem arattak osztatlan sikert. Egyfelől a város vezetése nehezen akarta megérteni, hogy a civilek mögött nem áll semmilyen politikai erő. Másfelől az ötletek szokatlansága, merészsége egyesekből mély ellenérzést váltott ki, olyannyira, hogy akadt, aki fenyegető üzeneteket hagyott a műsor üzenetrögzítőjén.¹¹ Valószínűleg részben a fenyegetések miatt szűnt meg a „Debreceni Skizo” című műsor. A rádió működéséhez kapcsolódnak kiadványok is. A legősibb a debreceni és hajdú-bihar-megyei nonprofit szervezeteket egybegyűjtő Cím- és Adattár. Ez harmadszor jelenik meg, ugyanúgy, mint az immár harmadik kötetben összegyűjtött beszélgetések a „Paraván” című műorból. Debreceni rockzenekarokat mutat be a Debreceni Rock Lexikon két kötete. Az első az 1964 és 1990 között működő együttesekről nyújt ismereteket az érdeklődőknek, a második kötet 1990-től 2000-ig gyűjti össze a tudnivalókat.

A kiadványokhoz logikusan kötődő események szervezésében is aktívan részt vesznek a rádió érintett munkatársai. Az események igen változatosak: a helyi rockfesztiváltól a fotókiállításokon át a környék kis falvaiban turnézó színelőadásokig vagy a civil díj alapításáig sok minden belefér a közösségi rádió munkatársai által kezdeményezett vagy segített programokba.

Jelenleg két rendezvény is kapcsolódik a Szóla életéhez. Egy helyi civil ifjúsági irodával közösen meghirdették a Cívus Ceruza Karikatúra pályázatát a város közéletéről, míg egy szórakozóhely támogatásával tehetségkutató versenyt rendeznek eddig még névtelen zenekaroknak. Mindkét rendezvény lehetőséget ad a rádió ismertségének mérésére is. A tehetségkutatóra a határidőig 69 zenekar jelentkezett, ezek közül 24-en kapnak bemutatkozási lehetőséget négy rendezvényen.

A közösség-építő lendület ugyanúgy kiterjed magára a rádióra is, mint a városra. A rádiósok évente kétszer találkoznak: szilveszterkor és a szokásos június elsejei szabadtéri rendezvényen. Ez utóbbi hagyomány már öt éve él, a találkozón szabadtűzi főzés és beszélgetés a program, a stúdiótól viszonylag messze, egy közösségi házban. A résztvevők azért is büszkéek erre a hagyományra, mert az összejöveteleken mindig kiderül, hogy a Szóla Rádiót valóban egy közösség működteti.

A Szóla Rádió pénzügyei

A rádiót közhasznú alapítvány üzemelteti. A médiatörvénynek megfelelően a közösségi rádió vállalja, hogy a műsorszolgáltatásból adódó bevételeit a műsorszolgáltatás folytatására, fejlesztésére fordítja, így nem kell frekvenciahasználati díjat fizetnie az ORTT-nek.

Ha az egyes műszaki felszerelések beszerzésétől eltekintünk, a rádió évi 1,3–1,4 millió forintból már működőképes. A megélhetési költségeket pályázatok útján teremti elő, ami bizonytalan finanszírozási forma, így előfordul, hogy az

aktuális fizetési kötelezettségeknek nem tud eleget tenni.

Bár egyes szakemberek elgondolása szerint a közösségi rádióknál fontos a közönség – jelen esetben a hallgatók – anyagi támogatása, ez a forma nem jellemző sem a Szóla Rádióra, sem a magyarországi nonprofit szervezetekre, bár például a Tilos Rádió élt ezzel a lehetőséggel. Az egyetlen esélyt a közvetlen hallgatói támogatásra a személyi jövedelemadó egy százalékának felajánlása jelentené, ám ehhez annyira nehézkes és lassú hozzájutni, hogy – bár lettek volna felajánlók – a rádió lemondott erről a forrásról.

A stúdió különböző pályázati pénzekből vagy dologi támogatásokból épült fel. 1994 körül már biztosan látszott, hogy lesz frekvenciapályázat, ezért elkezdtek a technikára pályázni, stábot gyűjteni. Az első nagyobb pályázati „nyeremény” maga az adó és az antenna volt, melyet a SZARÁMASZER-től kapott a Szóla Rádió.

Eleinte gondolkodtak az Antenna Hungárián keresztüli műsorszóráson, ám ez hosszabb távon rendkívül költséges lett volna.

A Nemzeti Gyermekek- és Ifjúsági Alap eleinte kedvezményes helyiségbéreltetel és az alapvető stúdiófelszerelésekkel támogatta őket. 1996 márciusában már a Nemzeti Gyermekek- és Ifjúsági Közalapítvány adott nekik 500 000 forintos támogatást. Ebből öt diktafont, két CD-lejátszót és egy-egy kazettás magnót, DAT-magnót, Mini-Disc-et, videokészüléket vásároltak. A Civil Ifjúság Alapítvány két számítógépet adott, ezek képezik a mai napig a rádió gépparkját. Internetes hozzáférésük (és így honlapjuk) nincs. Mégis megtalálhatjuk őket a világhálón – a Hullámvadász és a Kapcsolat oldalain. Az internetes hozzáférés jelenleg még drágának tűnik vezeték nélküli telefonszolgáltatón keresztül, de a jövőben újabb lehetőséget jelenthet a kábelen keresztül való szolgáltatás.

A rádió az évek során kapott támogatást a Soros Alapítványtól is. Az első nagyobb összeget Phare támogatás formájában kapta. Ez az egymillió forint igen jelentős összeg volt, főleg ha figyelembe vesszük, hogy egyéb forrásokból mennyi folyt be. A helyi önkormányzat rendszeresen, de bizonytalanul támogatja civil, kulturális, ifjúsági pályázatait a rádiót. Az összeg a város lakosságához képest elenyésző, évi pár tízezer forintot jelent mindössze. Az eddigi legnagyobb anyagi juttatást az ORTT Műsorszolgáltatási Alapja adta 2000-ben: közel 4,3 millió forintot ítélte meg a Szóla Rádió pályázataira. Üzemeltetésre 1,1 millió forintot adtak, a fennmaradó összeggel pedig az egyes műsorokat támogatták. Ez a viszonylag magas összegű támogatás a legjobbkor érkezett, hiszen 2000 elejére a források elapadása és egyéb váratlan események miatt kérdésessé vált a rádió működtetése.

Ugyanakkor az önkéntesek munkájának nincs pénzben meghatározott értéke. Ők ingyen készítik műsoraikat, gyakran otthonról hozott anyagból, zenékből. Előfordulhat alkalmi együttműködési szerződés például lemezboltok és műsorvezetők között, ám ez mindig csak az egyének megegyezésén múlik.

A rádió nem sugároz reklámot. Pedig a médiatörvény értelmében akár tehetné is, óránként három percben. A reklámokat azonban a műsorkészítők nem szeretik, ráadásul adottságaik mellett (keleti URH frekvencián sugároznak) nem lenne könnyű hirdetőt találniuk. Ha egy cég egyes műsorokat mégis támogat valamivel, akkor természetesen elhangzik a neve. Külön rendezvényeket, bevételt, támogatást hozó akciókat a Szóla Rádió nem szervez, bár – a fentebb leírt módokon – részt vesz a város közéletében, kulturális életében. Ugyanakkor jelen van a város életének fontos fórumán, a megyei napilapban. A kezdetektől él egy megállapodás a Szóla Rádió és a Napló Lapkiadó Kft között, melynek értelmében a rádió a „Reggeli Magazinban” lapszemléjét a Hajdú-Bihari Napló alapján készíti, ennek fejében az újság naponta közli a Szóla Rádió műsorrendjét.

A magyar nonprofit rádiózás jövője

A Szóla Rádió kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy milyen lehet a magyarországi közösségi vagy – hivatalos néven – nem nyereségérdekelte rádiók jövője. E kérdéssel számos egymástól különböző, de egymást mégis kiegészítő ötletet, elképzelést hallottam interjúim során.

Az biztos, hogy közösségi rádiózás akkor alakul ki, ha van olyan közösség, amelyik fontosnak tartja, hogy hallható legyen. Akkor, ha lesz olyan téma, amit – akár lelkesedésből – egy csoport felkarol, és ha lesz hozzá kitartás, illetve ha teljesülnek bizonyos feltételek. Interjúalanyaim szerint az ORTT nem tisztázta a nem nyereségérdekelte szervezetekhez való viszonyát, ezért igyekszik távol tartani magától ezt a kérdéskört, és csak különleges esetekben hoz döntéseket. A közösségi rádiók kilógnak a sorból: nem céljuk, nem mércéjük, hogy hallgatottak legyenek, mert egy kis közösséghez szólnak. Problémát jelent az is, hogy a nonprofit rádiózás nem illeszkedik a fogyasztói társadalomba, helyzete nem írható le pontosan a jog szókészletével. A közösségi rádiózás jövője sokban függ a civil erőttől, a civil „menedzseléstől”. Jelenleg azonban ezt a fajta jelenlétet sok tényező gátolja, elsősorban az, hogy a Hírközlési Főfelügyelet (HIF) szerint nagyon kevés felhasználható frekvencia maradt Magyarországon.

A második gátló tényező az, hogy az ORTT az utóbbi időben egyértelműen a 24 órás műsorszórást pártolja, amit nem minden közösségi rádió (így a Szóla sem) képes biztosítani. Az induló rádiókat jelentősen visszafogja ez, hiszen könnyebb nem élesben tanulni a rádiózást. Ráadásul miközben többen állítják, hogy egy-egy lakóközösségnek igénye lehet egy helyi rádióra, szinte biztosra vehető, hogy a falvak esetében például megoldhatatlan a 24 óra kitöltése helyi hírekkel és a helyieket érdeklő témákkal.

A médiatörvény egyik hiányossága, hogy egy szervezet ideiglenes sugárzási engedélyért csak évente egyszer, legfeljebb egy hónapos időtartamra pályázhat. Ez gyakran a kipróbáláshoz sem elég, és a közösség esetleg nem tud megismerni egy rádiót ennyi idő alatt. Megoldást jelenthetne, ha városonként egy-egy (a fővárosban két) frekvenciát üresen tartanának az ideiglenes engedélyért folyamodók számára. Így beindulhatnának a rendezvényekhez kapcsolódó adások Magyarországon is¹², és az egyes nem nyereségérdekelte rádiók is élesben próbálhatnák ki magukat, osztozva egy frekvencián (ahogy a Civil, a Fiksz és a Tilos Rádió esetében történt).

A frekvenciaszűkösség problémájának leküzdésére is vannak ötletek, javaslatok. Az egyre terjedő digitális sugárzás érdekes lehetőséghez juttathatja a közösségi rádiózást. Elképzelhető, hogy a kereskedelmi rádiók az adás minőségének javítása érdekében átállnának a digitális sugárzásra, ami a jelenleg foglalt frekvenciák felszabadulását eredményezné, és új teret nyújtana a közösségi rádiók kibontakozásához. Az egyik magyar

közösségi rádió vezetője szerint azonban hiába tűnik ez követhető útnak, a jelek szerint a digitális sugárzás nyugaton ugyan terjed, de Magyarországon egyelőre nem hódít. Ugyanakkor a műszaki újítások minden területen gyorsan terjednek, ami biztató lehet a nem is annyira távoli jövőre nézve.

Egy másik javaslat szerint kisteljesítményű adók felállításával lehetne segíteni a helyi rádiókat. Ezek ugyanis egy kisebb területen kiválóan foghatók, és nem zavarnak más adókat. Így például kisebb települések viszonylag könnyen csinálhatnának saját rádióadást. A HIF már dolgozik egy kisteljesítményű hálózat kiépítésének gondolatán, keresi a megvalósítás lehetőségét.

Szintén a földi sugárzást teheti elérhetővé, ha a meglévő kereskedelmi rádiók némelyike tönkremegy. Ma a médiatörvényben foglaltak szerint kereskedelmi rádiók legfeljebb hét évre kapják sugárzási engedélyüket, és általában külföldi befektető a többségi tulajdonosuk. A tapasztalatok azt mutatják, hogy egy rádió az első öt évben csak veszteséget termel, majd két-három évig nullszaldós, és csak ezután juthat a tulajdonos nyereséghez. Elképzelhető azonban, hogy egyes vételkörzetek, települések és műsorok esetében egy rádió az évek során végig csak veszteséget termel. Ha viszont a külföldi tulajdonosok nem hajlandók kivárni, amíg állomásuk nyereségesé válik, akkor a csődbe ment kereskedelmi rádió frekvenciája felszabadul, és az ORTT valószínűleg nem tudja még egyszer kereskedelmi frekvenciaként értékesíteni. Ezt a forgatókönyvet mindenestre alátámasztani látszik az a tény, hogy a magyarországi rádiók csak a reklámbevételek 5-6 százalékán osztoznak, ami arra enged következtetni, hogy jelenleg több kereskedelmi rádió van, mint amennyit a magyar piac hosszú távon el tud tartani. Ilyen körülmények között pedig az ORTT akár nonprofit szervezeteknek is adhatja a majdan megüresedő frekvenciákat.

A következő megoldási módok ma még drágának, nehezen kivitelezhetőnek tűnhetnek, ám ezeknél nem kell az adás lehetőségére pályázni, a médiumnak csak be kell jelentenie működését az ORTT-nek. Lehet – és ma már szokásos – adni kábelen. De egyre inkább használják az internetet is műsorok közvetítésére. Jelenleg még az adás és a vétel is viszonylag költséges, ám a költségek folyamatos csökkenésével remélhetőleg javul az ilyen adások hozzáférhetősége. A digitális frekvenciákhoz való hozzáférés is csak pénzkérdés. A nagyon távoli jövőben ez az út is járhatónak látszik, miként az is, hogy valaki majd kifizeti egy közösség helyett a hozzáférési díjat. Ez a fajta sugárzás már megkérdőjelezi a földfelszíni frekvenciák osztásának létjogosultságát, az ORTT szerepét, beavatkozási lehetőségét is. Hiszen a digitális frekvenciák nem pályázhatók, nem ellenőrizhetők, gátat a rajtuk keresztül elhangzóknak csak az egészséges önkontroll és az önszabályozás szabhat.

Az, hogy a fentebb vázolt lehetőségek közül melyik, mikor és milyen mértékben valósul meg, ma még a jövő kérdése. Remélhetőleg majdan közösségi rádiót bármely olyan közösség csinálhat, amelynek igénye van erre.

Felhasznált irodalom

- Bakó Csaba & Szabó Kriszta & Váradi Ferenc (szerk., 2000): Debreceni rock lexikon 1990-2000. Debrecen (balázs): Ha újra szól(na) a rádió. Hajdú-Bihari Nap, 1995. december. 8.
(P. Cs.): Szóla Rádió. Hajdú-Bihari Napló, 1993. április 15.
(don): A macska odavan Petőfiért. Party, 1999. szeptember 22.
(hamvas): Megdöglesz Skizo. Mai Nap, 1999. április 8.
A debreceni hegy. Debrecen, 2000. április 12.
A műanyag kora. Hajdú-Bihari Napló, 1999. május 4.
AMARC oktatócsomag. www.kkapcsolat.hu/szabadradio/amarckiadvany
Bajomi-Lázár Péter (2000): Közzolgálati rádiózás Nyugat-Európában. Budapest: Új Mandátum.
Cs.: Művirágillat. Mai Nap, 1999. május 4.
Debrecen újabb kilátásai. Kiskegyed, 1998. november 3.
Debreceni művirágkarnevál. Népszabadság, 1999. május 4.
Építsünk hegyet. Szabad Föld, 1998. július 28.
Esmeraldának gyűjt a Skizo Műhely. Tipp, 1999. február 27.
Halász János: Rádiózásról. Parola, 1993/I.
Hegyet építenek az alföldi síkra. Blikk, 2000. április 11.
Hegyet építenek Debrecenben? Népszabadság, 1998. április 11.
Holland földet küldtek a hegyhez. Hajdú-Bihari Napló, 1998. szeptember 25.
Karnevál művirággal. Magyar Hírlap, 1999. május 4.
Kedélyeket borzoló a művirágkarnevál ötlete. Hajdú-Bihari Napló, 1999. április 1.
Keresztény Gabriella: Épül a hegy. Tallózó, 1998. augusztus 6.
Keresztury Tibor: „Hogy javuljanak a kilátásaink.” Magyar Narancs, 1998. október 8.
Komiszár János (1998): „Szóla” Paraván. Debrecen.
Komiszár János (1999): Újra „Szóla” Paraván. Debrecen.
Kosztonyák Katalin: A hely szelleme csodákat nevelhet. Hajdú-Bihari Napló, 2001. március 7.
Kovács Barbara: A debreceni hegyet sokan támogatják. Hajdú-Bihari Napló, 1998. április 30.
Márkus Béla: Derűs már a határ? Hajdú-Bihari Nap, 1996. január 30.
Dr. Molnár Adél: „Ezer rádió” akció. Kézirat.
Művirágkarnevál. Napi Magyarország, 1999. május 4.
Művirágkarnevál Debrecenben. Blikk, 1999. április 9.
Művirágkarnevál Debrecenben. Magyar Nemzet, 1999. május 4.
Művirágkarnevál Debrecenben. Mai Nap, 1999. április 17.
Művirágkarnevál Debrecenben. Népszava, 1999. május 4.
Művirágkarnevál és szurkológép. Debrecen, 2000. augusztus 30.
Nagy Tibor: Szóla Rádió – Reggeli Magazin. Egyetemi Élet, 2000. május 18-31.
Nonprofit Szervezetek Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében 1994-1995 (1995). Debrecen: Kelet-Magyarországi

Közösségszolgálat Alapítvány és Szóla Rádió Alapítvány.
Nonprofit Szervezetek Debrecenben és Hajdú- Bihar megyében 1997-1998 (1998). Debrecen: Kelet-Magyarországi
Közösségszolgálat Alapítvány és Szóla Rádió Alapítvány.
Nyálszobor a téren. Mai Nap, 1999. március 23.
Ó mesebeli művirág. Kiskegyed, 1999. június 8.
Orosz Csaba: Hegyet az Alföldre! Mai Nap, 1998. március 31.
Orosz Csaba: Szurkolás kazettáról. Mai Nap, 1999. október 7.
Órület szizoparty. Blikk, 2000. június 30.
Péterfi Ferenc (szerk., 1992): A közösségi rádiózásról. Közösségfejlesztők Egyesülete.
Péterfi Ferenc (szerk., 1999): Szabadon. Budapest: Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete.
Politika önérdékből. Mai Nap, 1998. szeptember 27.
Segíteni akart az összes világtalanon. Vasárnap Reggel, 1999. február 28.
Szalai László: Hegymenet. Reform, 1998. augusztus 25.
Szevasz Debrecen. Nők Lapja, 1999/21.
Szóla Rádió - Debrecen. Parola, 1994/III.
Váradi Ferenc: önkéntesek szólnak. Hajdú-Bihari Nap, 1995. szeptember 18.
Váradi Ferenc (szerk., 1991): Debreceni rock lexikon 1964-1990. Debrecen: Szép-Klub Kulturális Egyesület.
Virágkarneváli paródia. Hajdú-Bihari Napló, 1998. szeptember 16. W. GY.: Hegyet akarnak a debreceniek. Blikk, 1998. április 8.
www.extra.hu/muvtany
www.tarr.hu/muvesztanya

Lábjegyzetek

1

A tanulmány az ELTE Kommunikáció szakán készült diplomamunka rövidített változata. A témában való elmélyedés lehetőségét beszélgetésekkel segítették: Fehér Zsuzsa, ORTT Monitoring Szolgálat; Péterfi Ferenc, a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete ügyvivő testületének tagja; Tímár János, ORTT-tag; Vajda Éva, a Tilos Rádió munkatársa, a diplomamunka témavezetője; Weyer Balázs, a Tilos Rádió kuratóriumának elnöke; Debrecenben pedig a Szóla Rádió kuratóriumi tagjai, musorkészítői, technikusai: Giczey Péter, Szabó Tibor, Mester István jelenlegi kuratóriumi tagok, Groskáné Piránszki Irén volt kuratóriumi tag, Váradi Ferenc, a rádió felekos szerkesztője, és a munkatársak: Bakó Csaba, Barabás Attila, Dobi Jánosné, Gárdonyi Szilárd, Gebei Éva, Gulácsi Gábor, Hajósi Kata, Harmati Judit, Huszti László, Kálmán András, Kálnai Sándor, Kató Tünde, Kiss Viktória, Kolozsvári Attila, Komiszár János, Nádházi Zoltán, Nagy Lajos, Piroska Tímea, Sárvári Géza, Szabó Gergo, Szabó Kriszta, Szemenyei György, Szentgyörgyi Rozi, Tóth András.

2

Az AMARC, az európai szabad rádiókat tömörítő civil szervezet kiadványa szerint a közösségi rádiókat leginkább stílusuk különbözteti meg a kereskedelmi és szolgáltató rádióktól. A közösségi rádióknak nem célja, hogy reklámbevételekhez jusson a magas hallgatottságnak köszönhetően. Egy közösség működteti, és hallgatói is szervesen hozzátartoznak ehhez a közösséghez. A közösségi rádió soha nem gazdasági szervezet, bevételeit musorkészítésre fordítja.

3

Az alapító tagok Koppányi István, Halász János, Groskáné Piránszki Irén, Giczey Péter és Vincze Béla voltak.

4

Ez egy keleti URH-s (OIRT) frekvencia, használatának történelmi okai vannak. A rendszerváltáskor - az egykori szocialista országokhoz képest megkésve - Magyarország használatba vette a nyugati URH-s (CCIR) frekvenciákat, de a keleti frekvenciák is használatban maradtak. Az egyik legnagyobb probléma már akkor az volt, hogy kevés a szabad, földfelszíni sugárzásra alkalmas frekvencia. (Többek között ezek elosztásának felügyeletére és az üzemeltetés ellenőrzésére jött létre az Országos Rádió és Televízió Testület az 1996-os médiatörvény értelmében.) A Szóla Rádió azért pályázott keleti frekvenciára, mert biztos volt benne, hogy nyugati frekvenciát nem nyerhet, illetve mert a munkatársai tudták, hogy 24 órás adást nem tudnának készíteni.

5

Igaz, hogy a keleti frekvencián kívül a Szóla Rádió fogható kábelben is, a 101,5 MHz-es frekvencián, azonban ma nagyon kevés embernek jut eszébe, hogy kábelben keresztül nemcsak tévét nézni, hanem rádiót hallgatni is lehet. Ráadásul a kábel helyhez köti a rádióhallgatást, holott a médium egyik nagy előnye a mobilitás.

6

Mindez azt is eredményezi, hogy a musorkészítők szinte csak informális csatornákon keresztül kapnak visszajelzéseket hallgatóiktól. Ilyen eset volt például, amikor az egyik albérletet kereso technikus eljutott egy idos nénihez, aki éppen a Szóla Rádiót hallgatta, és elmondta, hogy reggelenként ez a kedvenc adója. A néni nem tartozik ugyan egyik célcsoporthoz sem, mégis megfogta a rádió mássága, a kereskedelmi adóktól eltérő stílusa.

7

Támogatók, csatlakozott szervezetek: Cigány Vezetők Szakmai Egyesülete, Civil Ifjúsági Alapítvány, Civil Szervezetek Együttműködési Fóruma, Csapókerti Közösségi Ház, Debreceni Jazz Egyesület, Debreceni Utcai Szociális Segítők Egyesülete, Divat és Művészet Alapítvány, Életfa Segítőszolgálat Egyesület, Hangfogó Kulturális egyesület, Helikon Kulturális Egyesület, Hullámtörő Kulturális Egyesület, Humán Fejlesztők Kollégiuma Egyesület, Kelet-Magyarországi Közösségszolgálat Alapítvány Regionális Civil Információs Központja és Civil Közösségi Adattára, Kortársak az Egészséges Fiatalokért Egyesület, Kuckó Művésztanya Kulturális Egyesület, Mezőn Ifjúsági Iroda, Nemzeti Gyermekek- és Ifjúsági Közalapítvány, Non-Profit Humán Szolgáltató Szervezetek Megyei és Városi Szövetsége, Roma Polgárjogi Alapítvány, Simonyi Óbester

8

Talán egy ilyen alkalmazott hiánya is hozzájárul ahhoz, hogy a Szóla Rádió iratait legalább három helyen, rendezetlen formában lehet megtalálni – eltekintve a kulcsfontosságú iratoktól, amelyek egy helyen vannak.

9

A rádió debreceni zenéket bemutató műsorából lett az a sajátos nap, amikor 2001. március 8-án a rádió kizárólag debreceni együttesek zenéit játszotta. Eleinte féltek, hogy nem tudnak hat órát megtölteni a cívis város zenéjével, ám a gyűjtőmunka során rádöbbentek, hogy a kínálat rendkívül széles. A jövőben havi rendszerességgel terveznek ilyen napokat, mert az ötlet nagy sikert aratott a vendégek és a hallgatók körében.

10

Nagy Tibor: Szóla Rádió – Reggeli Magazin. Egyetemi Élet, 2000. május 18-31, 21. o.

11

(hamvas): Megdöglesz Skizo! Mai Nap, 1999. április 8.

12

Nagy-Britanniában fesztiválokhoz is kapcsolódhat egy-egy rádióstúdió működése, ami egy-két napig tartó adást jelent.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

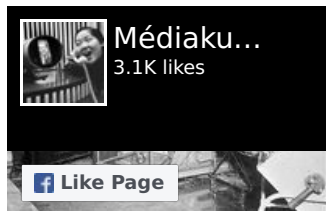
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 ősz

Gyakorlat

[Dr. Herman József](#) - [Mester Mónika](#):

A rádiós hírszerkesztés alapjai

A Médiakutató célja az elméleti és elemző tanulmányok mellett olyan írások közlése is, amelyek a leendő újságírók képzésében is felhasználhatóak. Előző számunkban a tényfeltáró újságírással foglalkoztunk; mostani írásunk a rádiós hírszerkesztés gyakorlati kérdéseire igyekszik választ adni.

A hír

A hír a világ legegyszerűbb, egyben egyik legbonyolultabb „találmánya”. Létezik, amióta az ember, napjainkra pedig iparaggá vált. Meghatározására változatos, nem egyszer egymásnak ellentmondó definíciókat fogalmaztak meg. A hírárás szabályai meglehetősen szigorúak, mégis van, hogy a legjobb hír a szabályok felrúgásával születik. Az alábbiakban a „hír” fogalmát a legszűkebb értelemben használjuk: csak azt értjük rajta, amit egy rádióban a bemondó felolvas. A hallgatók számára természetesen hír a tudósítás is, a rádiós újságírók pedig sokszor annak tekintik az MTI – nem rádiós szempontok szerint szerkesztett – anyagait is, melyek a rádiós hírszerkesztőnek minden szempontból csak nyersanyagok, terjedelmi, nyelvi és más tartalmi okok miatt egyaránt.

Hogyan definiálja a hírt a szakirodalom? Íme néhány a számtalan meghatározás közül: „A hír a történelem első, vázaltszerű piszkozata”, „A hír az, amit elhallgatnak”, „Ha egy kutya megharap egy embert, az nem hír. Ha egy ember harap meg egy kutyát, az hír”, „A hír az, ami érint, ami fontos, aminek hatása van életünkre”. Mindegyik meghatározás igaz, de önmagában egyik sem teljes. A kérdésre, hogy „mi a hír?”, a fentiek mellett vagy talán előtt leginkább kérdéssel kell válaszolni: kinek, mikor mi a hír?

A nyaralónak elsősorban az időjárás, a víz hőmérsékletének változása, a vihar közeledte vagy elvonulása, a vonatok, repülőkéskése, az autópálya bedugulása a hír nyáron. Télen viszont a hóakadályok, a lavinaveszély vagy éppen a hóhiány. Egy soproninak hír, ha csőtörés miatt le kellett zárni a belvárost, ám ez kevésbé érdekli a szegedi polgárt, akit ugyanabban az időben a Tisza vízszintjének emelkedése izgathat jobban. A természetbarátnak hír, ha a Hortobágyi Nemzeti Parkban költ egy ritka vándormadár, a klasszikus zene szerelmeseinek viszont az, ha mondjuk Magyarországon lép fel a három tenor.

A fenti példák mindegyike megfelel annak a kritériumnak, hogy az említett esemény (vagy annak hiánya) többeket érint, érdekel, befolyással van emberek életére, mégsem mindegyikből lesz hír mindenütt, minden rádióban. A hírérték meghatározásakor tehát a hírszerkesztőnek mindig tisztában kell lennie azzal, hogy kinek ír, ki a célközönsége. Ez alapvetően meghatározza, hogy miből lesz és miből nem készül hír, és a híradáson belül egy-egy hír milyen helyet foglal el.

Ugyanakkor létezik egy másik, ritkán említett szempont is: az, hogy a hírszerkesztő „kinek a hangjára” írja a hírt. Ugyanis a legjobb fogalmazást is tönkretelheti a rossz előadásmód. A legegyszerűbb – a kereskedelmi rádiókra jellemző – helyzet, ha a hírszerkesztő maga olvassa a híreit. Ő idővel kitapasztalja, mi az, ami jól hangzik a saját szájából, milyen fordulatot, nyelvi játékot, milyen ritmusú mondat szerkesztést engedhet meg magának. Más a helyzet, ha bemondónak ír, mint a közrádióban. Ez sokkal kevesebb egyéni megoldásra ad lehetőséget, mert az igen eltérő egyéniségű bemondók nem mindegyikének „áll jól” egy-egy megfogalmazás.

A rádiós hír és a rádiós műfaj sajátosságai

A mindenkori cél a tekintélyt érdemlő, kiegyensúlyozott és megbízható hírszerkesztés, amely a tágabb értelemben vett újságírás igen szűk, ám annál hatásosabb és szigorúbb műfaja. A hírszerkesztő dolga, hogy a történéseket lényegükre egyszerűsítve, a fontosság sorrendjében, minél gyorsabban és pontosabban a hallgatók tudomására hozza.

A rádió fő előnye, hogy mindig a személyhez szól, vagyis közvetlen. Haladék nélkül képes továbbítani az információkat (nem lassítja a nyomda, a film vagy fotó előhívása stb.). Ez az előny a képi technika fejlődésével némileg csökkent a tévével szemben: egyre gyakoribb az úgynevezett breaking news híradás, vagyis rendkívüli események idején az adás megszakítása az élő, helyi tudósításért.

A képi információ előnye a vizuális gazdagság. Hátránya azonban, hogy több figyelmet von el: le kell ülni a

képernyő elé, de még a kocsiban – vagy a közeljövőben már a mobiltelefonon – működő mini-képernyő is nagyobb koncentrációt igényel, mint a hang. A rádió hátránya a vizuális információ hiánya. Nincs kép, amely sokszor magáért beszél, és kevés szöveget igényel.

Ezért a rádióban tömören, lényegre törően, élvezhetően, figyelemfelkeltő módon kell fogalmazni, az élő nyelv követelményeit szem előtt tartva. A hallgató gyorsan és keményen ítél: ha nem hallja, nem élvezi, nem érti mindazt, ami elhangzik, akkor ki- vagy átkapcsol. (Jelenleg a Magyar Rádióon belül a fő közszolgálati csatornának tartott Kossuth Adó legfőbb technikai hátránya, hogy nem vehető a CCIR hullámsávon, azaz a „nyugati normás URH-n”. A régi, „szocialista” URH vételére alkalmas készülék egyre ritkább, a középhullámú adás vételi minősége pedig elég gyenge. Ezért például autóban szinte élvezhetetlen.)

A „KISS” a rádiózásban gyakran emlegetett szabály. Angolul: Keep it simple, stupid! Körülbelül: légy egyszerű, te buta! A hallgató csak hangot hall, nehezebb felkelteni és ébren tartani a figyelmét, mint a képpel, ábrával.

A hír felépítése

A figyelemfelkeltés eszköze a lead: ebből tudja meg a hallgató, hogy miért figyeljen arra, ami következik. A logikus szerkezet pedig abban segít, hogy követhető maradjon a hír hallás után is. A hír felépítése nagyon fontos, de soha nem szabad elfelejteni, hogy a hírszerkesztő minden esetben egy történetet – „sztorit” – mond el, mesél.

Ugyanakkor adott a hírek műfaji szerkezete:

1. Címmondat (lead): egy mondatban össze kell foglalni a hír leglényegesebb elemeit, és mindjárt a hír elején el kell igazítani a hallgatót, hogy milyen témájú, milyen jellegű hír következik, és hol történt az esemény.
 2. A tárgyalás, „részletek” (body) – ebben a részben kell kifejtetni a tömör fogalmazású lead tartalmát, részletekkel eligazítani a hallgatót, rövid háttérrel adni a hírhez, vagy a leadben foglaltaknál kevésbé jelentős, de a témához kapcsolódó további információkat elmondani. Fontos, hogy a különböző tartalmi elemeket a fogalmazásban átkössük, így ne csak tartalmilag, hanem nyelviileg is kapcsolódjanak a mondatok.
 3. Zárómondat, a „befejezés” – nem minden hírben különül el, főleg a katasztrófa hírek fontos eleme, hogy visszahozzuk a legfontosabb információt. Így az is megtudja a lényegét, aki az elejéről lemaradt.
- A rádióhírekben legtöbbször a leadben és a hír elején a legfontosabb, a legújabb fejlemény áll, és így haladunk a régebbi, a kevésbé fontos részletek felé. Ha új fejlemények érkeznek egy hírhez, akkor többnyire azok kerülnek az elejére, és hátrébb szorítják az eredeti leadben foglaltakat. Ez sem abszolút érvényű azonban.

A hír mindig adjon választ a következő kérdésekre:

- Mi történt?
- Hol történt?¹
- Mikor történt?
- Kivel történt?
- Miért történt?
- Hogyan történt?
- És a háttér: mindez mit jelent?

A hír néhány jellemzője

Az alábbiak többsége jellemző a hírre, függetlenül attól, hogy rádiós közszolgálati, kereskedelmi vagy a nyomtatott sajtóban megjelenő hírről van szó.

Közeli és fontos. Ahhoz, hogy egy sztorinak hatása legyen, fontosnak kell lennie. Az emberek számára fontossá a történés közelsége – de nem mindig csak szűk földrajzi értelemben vett „közelsége” –, vagyis az érintettség teszi az eseményt. Ilyen esemény volt az, amikor magyar turisták kerültek bajba egy kigyulladt szingapúri szállodában. Az is biztos, hogy a közelükben történő dolgok sokkal inkább érdeklik az embereket, mint a tőlük messze, távol történő események. (lásd buszbaleset az Alföldön, szemben egy távoli kontinensen történt hasonló esettel stb). Ide kapcsolódik, hogy az utóbbi években egyre népszerűbbek az önkormányzati lapok, helyi-regionális rádiók, televíziók.

Friss. A médiában, elsősorban a rádióban a hír az, ami most történik, illetve éppen megtörtént. Ami tegnap volt, az már „halott”, hacsak nincs új fejlemény az ügyben. A hír csak akkor hír, ha – a fontossága mellett – újdonság is. A tegnapi hírek általában a mai újságokban vannak, a tévéhíradók is inkább összefoglaló jellegűek (esti, reggeli, esetleg déli, kivéve a hírtelevíziókat, mint a CNN, a BBC World vagy a Euronews).

A közszolgálati Magyar Rádió csatornáin óránként vannak négyperces híradások a Kossuth Adón és – napközben minden óra 30-kor, „félkor” a Calypso fővárosi regionális rádióban, kétóránként a Bartók és a Petőfi Adón, illetve van az elsősorban hangos tudósításokra épülő, de híreket is nagy számban felhasználó Reggeli, Déli, Délutáni, Esti és a Késő Esti Krónika. 24 órás „hírrádióként” jelenleg csak a főváros körzetében működő Info Rádió dolgozik. Érdekes. Alapkövetelmény, hogy a hír magára vonja a figyelmet. Ez elsősorban a headline-on múlik (ami nem más, mint a hír lényegének tömör, egy-két mondatos összefoglalása, bizonyos esetekben a hír címe). A hírszerkesztő, tudósító feladata, hogy megtalálja: mi a fontos a hírben, és utána ezt világosan, tényszerűen és érdekesen megfogalmazza.

Dramai. A bűnügyi történetek – lövöldözések, erőszakos bűncselekmények, autós üldözések – mindig érdeklik az embereket. A veszély, a kaland, a konfliktus mindig magára vonja a figyelmet. Az ilyen híreknél fokozottan kell ügyelni arra, hogy semmiképpen se sértsük meg az érintett emberek személyiségi jogait, érzékenységét, és óvakodjunk az ízléstelenségtől. Ne „tocsogjunk” a vérben, ha tragédia történt, kerüljük a részletek naturalista leírását. Ezt szabályozzák a vonatkozó törvények és jogszabályok mellett a különböző újságírói etikai kódexek is.

Jogot és erkölcsöt sért, felelőtlenül fokozza a tragédiát, ha az érintett hozzátartozók éppen a médiából értesülnek arról, hogy az ő rokonuk, barátjuk áldozat vagy az áldozatok között van: ezért a nevekkel rendkívül óvatosan kell bánni, akkor is, ha a szerkesztőség kapott valamilyen információt. Még a kereskedelmi adóknál is csak ritkán, a mindenáron a hallgatottság-nézettség növelésére, „olcsó” népszerűségekre törekvő vezetés alatt fordul elő, hogy minden más értéket elsöpör a „vért előre” (bleedig is leading) irányelv: vagyis az erőszak, véres, durva jelenetek a legfontosabbak, minden más érték és szakmai szempont háttérbe szorul.

Szórakoztató. A hírek stílusa meglehetősen szigorú, kötött, kötelezően száraz, emiatt könnyen válik unalmassá. Ez oldható anélkül, hogy a tartalom rovására menne: adott esetben elfogadható a könnyedebb hangvétel például egy könnyűzenei adónál: a műsor stílusa érintheti a hír formáját, de tartalmát semmiképpen. Lehet egyidejűleg tájékoztatni és szórakoztatni, vagyis a hírek-híradásnak sem kell szükségszerűen unalmasnak lennie: lehet üdén, fordulatosan, cselekményszerűen fogalmazni, a lehető legnagyobb mértékben érdemes kerülni, oldani, vagyis hétköznapi, élő, beszélt nyelvre „fordítani” a száraz, bürokratikus fogalmazásokat.

A fő szempont az, hogy a hallgató egyszerűen, érthetően és érdekesen kapja vissza a fontos történések lényegét. Ezt persze az idő szorításában, sokszor a politika, diplomácia árnyalatnyi „finomságai” miatt igen nehéz megvalósítani. A politikus gyakran körülír dolgokat, eufemisztikusan („alul”) fogalmaz, ami a lényegen – amit nekünk kell visszaadnunk – mit sem változtat ugyan, de gyakran ahhoz vezet, hogy a politikus később tiltakozik, mondván: ő nem ezt állította.

Egy napon hivatalos telefon-tiltakozás érkezett a szerkesztőségbe: „ne mondják, hogy XY (politikus) nem vesz részt a bizottság ülésén”. „Miért, ott lesz?” „Nem, de megbízottjával képviselteti magát.” Máskor azt találtuk írni, hogy Z (akkor ugyancsak kormányzati szereplő) külföldi útját elhalasztották. Az illető sajtója kikérte magának, mondván: az utat „nem elhalasztották, csak később kerül rá sor”.

A száraz híradások oldására népszerű és elfogadott megoldás, hogy a komoly hírek végére teszünk egy (magazinműsornál esetleg közben, több) „színes” hírt. Ezek a közélet, a politika „komoly” világából kilépő érdekességek (sokszor humoros események, kulturális, tudományos érdekességek, akár egy-egy politikusról szóló, vele történt nem mindennapi, „színes” esemény). Gyakori felkonferálása, hogy „és végül elmondjuk, hogy” (angolban az and finally sztori).

A hírek témái

Válsághelyzetek: tűz, áradás, minden tömeges baleset, nukleáris, vegyi katasztrófa, vízi-, barlangi, hegyi mentés. Minden olyan eset érdeklődést kelt, amikor emberi élet(ek) kerül(nek) veszélybe. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy minél nagyobb hallgatóságnak szól a műsor, annál súlyosabbnak „kell” lennie a helyzetnek ahhoz, hogy „téma” legyen. Természetesen minden egyéni dráma tragédia a közvetlenül érintetteknek, de a nagyobb közösséget már nem biztos, hogy érdekli (sajnos naponta van több tucat halálos baleset; egy Kínában történt tömegszerencsétlenség nem igazán érdekli a magyar hallgatókat, de az M0-ás sokadik egyéni tragédiája igen.) Helyi önkormányzat és országos kormányzat. Hír minden olyan helyi vagy országos kormányzati döntés, amely sok embert érint. A politikusok azonban hajlamosak okkal-ok nélkül keresni a szereplés lehetőségét, hogy önmagukat, pártjukat népszerűsítsék. A szerkesztőnek kell eldöntenie, hogy az elmondottaknak valóban van-e hírértékük.

Építkezés, tervezés: az országos és nagyobb helyi építési tervek, minden olyan beruházás, amely sokak életét változtatja meg, „átrajzolja” a térképet, hatással van egy térségre, érdekli az embereket. Természetesen az is, hogy milyen pénzből, pályázattal vagy megbízással történik a beruházás, vagy ha éppen elmarad, illetve késik az előre beharangozott tervhez képest. Az ilyesmi sok új lehetőségeket teremt, de károkat is okozhat (például új munkahelyek, telekspekuláció). Napjainkban külön szempont, hangsúlyosan nemcsak a „zöld” műsorokban: az eddig okozott károk miatt nagyon fontossá vált a környezet fokozott védelme.

Konfliktus és ellentmondás: tág értelemben lehet szó utcai összecsapásokról vagy éppen ellentétes gondolatok ütközéséről. Minden közügynek vannak pártolói és ellenzői. A szerkesztő – különösen a hírszerkesztő – dolga, hogy egymás mellé tegye az ellentétes szempontokat, érveket: így a hallgató alkothat önálló véleményt a fontos kérdésekről.

Ipar, gazdaság. A legtöbb ember életében alapvető, hogy van-e munkája, állása, ezért az iparban, mezőgazdaságban történő változások sokak számára hírértékűek, akkor is, ha nem közvetlenül őket érintik. Ilyen volt a közelmúltban a Danone-konfliktus Győrben, amely szakszervezeti, városi önkormányzati ügyként indult, majd országos, kormányzati kérdéssé is vált. A szabad, piaci gazdálkodás új igényeket is teremtett: ilyen például a rendszeres tájékoztatás a tőzsdéről, pénzügyi helyzetről (BUX-hírek, KSH közlemények, konjunktúra-jelentések). Ezeket megfelelő időszámban – például a Kossuth Rádióban reggel fél hét körül vagy délután – igénylik a menedzserek, de őket általában szűk szakmai szempontok vezérlik, és részletesebb információkra van szükségük. A köztájékoztatás erre nem alkalmas, mivel az emberek többségét közvetlenül nem érintik a tőzsdei ármozgások, nem érdeklik a bonyolult, száraz közgazdasági összefüggések – ezért elegendő a legfontosabb alapinformációk rövid közlése.

Egészségügy: létünkbe vág, alapvetően fontos mindenkinek, tehát érthető, hogy szinte minden esetben hírt kell adni róla. Hírértékű a járvány, vagy akár csak a járvány veszélye, a vérhiány, új perspektívát nyitó orvosi felfedezések, új gyógyszer – például itthon még el nem ismert rákellenes készítmény – megjelenése, bármilyen gond az egészségügyi ellátással.²

Emberi történetek. Mindig érdekes, amikor valami rendkívüli történik hétköznapi, „átlagemberekkel”. Ilyen lehet egy lottó telitalálat, valamilyen rendkívüli siker (nemzetközi díj, szakmai elismerés), vagy éppen a fordítottja: egy-egy megrázó emberi tragédia. Ilyen az is, amikor egy gyakori közszerelővel történik valami érdekes, ami éppen nem a hivatásához tartozó, „hétköznapi”, emberi oldalát mutatja meg például egy politikusnak, élsportolónak vagy művésznek.

Személyiségek. Egy-egy filmszínész vagy más híresség látogatása mindig érdekli az embereket. Itt sem azonos mércét alkalmaznak a kereskedelmi adók és a közszolgálati média: az utóbbiban általában az esemény „csak” egy hír a sok közül, esetleg „hátrébb” sorolódik, a színes hírek közé. A kereskedelmi adóknál viszont könnyen felboríthatja a megszokott tartalmi sorrendet: akár induló anyaggá is válhat egy híradóban.

Sport. Az eredmények, győzelmek, főleg a csúcspontok mindig érdeklik az embereket. Erre a témakörre a médiában mindenütt külön szakmai csapat van, így általában nem a hírszerkesztő dolga az események követése. Kivétel az olyan időszak, amelyben nincs sportműsor vagy ügyeletes sportszerkesztő, de mégis mindenkit érdeklő dolog történik. A közszolgálati rádiónál a sok élő közvetítés, rendkívüli sportműsor ellenére volt egy időszak, amelyben szervezési okok miatt a politikai híradások szerkesztőjétől várták el a hazai olimpiai érmeik bejelentését.

Évszakhoz kötődő hírek. Minden nagy esemény, mint például a karácsony, húsvét, anyák napja, gyereknap stb. vonzza a híreket. Ami az adott eseménnyel, évfordulóval kapcsolatos, szinte minden embert, minden családot érint (ajándék-láz, nyitvatartás, virágárak), ezért hírt kell adni róla. Ebbe a műfajba tartozik az idegenforgalmi szezon és vonzatai, vagy éppen a rendkívüli téli időjárás.

Időjárás és közlekedés. Nincs ember, akit ne érintene. A médiumok rendkívüli adásnapot tartottak például 1987. január 12-én, mert „hóhelyzet” volt: négy napig egyfolytában esett, a közlekedés megbénult. A média próbált közvetíteni. Egészen más természetű rendkívüli adásnapok voltak például a romániai „forradalom” idején, 1989 karácsonyán: akkor olyan polgárháborús helyzet, politikai válság volt, amely halottakat és sebesülteket követelt, közvetlen szomszédunkban, ahol mintegy kétmillió magyar is él.

Állatok. Az állatvilágról – az ember közvetlen barátairól, kedvenceiről, például a lovakról, kutyákról – szóló hírek többnyire ideális „színesek”. Fogalmazásuk lehet könnyedebb, oldottabb, barátságosabb az átlagos híreknél, de soha ne legyen gyerekes, gügyөгő.

Lényeges apróságok

Számok. Mivel első hallásra nehezen érthetőek, nem szabad túl sok számot, adatot tennünk a hírekbe. Számmal lehetőleg ne kezdjük a hírt. Használjunk kerekített számokat. Ha lehet, helyezzük összefüggésbe a számokat (mihez képest mennyi a növekedés/csökkenés, vagy – megfelelő forrásra hivatkozva – minősíthetjük a számokat: például mekkora adósság milyen minősítést jelent a pénzügyminisztérium számára).

Nevek. Általában mondjuk el a neveket, ha ismert személyekről van szó. Ne mondjunk neveket, ha a külföldi név nehezen mondható ki, nehezen érthető, megakasztja a bementőt és a hallgatót. Ha új nevek bukkanak föl, egy ideig megtehetjük, hogy állandó jelzőkkel emlegetjük őket, legalábbis amíg a hallgatók megszokják, hogy kiről van szó (Bush új amerikai elnök – mondtuk egy ideig megválasztása után). Magyar neveknél mindig a teljes nevet (tehát ne csak a vezetéknevet) mondjuk. A hírek szövegében sose tegyük hozzá a névhez, hogy „úr”, mert ez csak megszólításba való. A doktori és egyéb címeket hírekben csak akkor használjuk, ha az adott összefüggésben fontosak.

Idézetek. Lehetőleg ne kezdjük hírt idézettel. Ha idézünk valakit, akkor a hír elején hangozzon el, hogy ki beszél, és csak utána – függő beszédben – az, hogy mit mondott: „A magyar miniszterelnök közölte, hogy...”. A bevezetés nélküli idézet – különösen, ha érzékeny politikai témáról van szó – azt az érzést keltheti a hallgatóban, hogy a mi véleményünket hallja, nem pedig azét a politikusét, aki ténylegesen nyilatkozott.

Szokatlan megnyilatkozások esetén idézzünk szó szerint, és erre hívjuk is föl a hallgató figyelmét: „XY úgy fogalmazott, hogy – idézzük –: „...”. Ez egyfajta önvédelem is, mert a politikusok hajlamosak „átmagyarázni” korábbi nyilatkozataikat.

Szóhasználat. Használjunk inkább egyszerű szavakat a bonyolultabbak vagy a ritkábban használatosak helyett. Kerüljük a nehezen kimondható szavakat. Idegen szavak helyett, ha csak lehet, használjunk magyar szavakat. Kerüljük az olyan szavakat, amelyek értékítéletet sugallnak. Lehetőleg kevés jelzőt és sok ténnyt tegyünk a hírekbe. Hagyjuk ki azokat a jelzőket, amelyek nem tartalmaznak külön információt (például a rendőrökről ne mondjuk külön, hogy „kivezényelt”, vagy ha a tűzoltók a hírben oltanak, akkor ne mondjuk külön, hogy a „riasztott” tűzoltók). Hagyjuk el az olyan fölösleges jelzőket, mint például „tragikus” szerencsétlenség (van-e szerencsés szerencsétlenség?)

Valamely párt vagy csoport megjelölésére csak olyan jelzőt használjunk, amelyet az illetők saját maguk elfogadnak. Ha ilyen nincs, akkor a hallgató eligazítására válasszunk olyan, tárgyyszerű jelzőket, mint például: „kormánypárti”, „ellenzéki”, „legnagyobb”, „a legutóbbi választásokon győztes”, „az ellenzék vezető erejének számító”.

Kifejezetten rádiós sajátosság, hogy bizonyos szóösszetételeket nem használunk, mert a szóvégi-szóeleji összecsengés félreértésekre adhat okot. Ilyenek például a kórházba szállították (helyette inkább vitték), tegnapi napon (egyszerűen csak tegnap). Hasonlóan, ha két testület összeül és együtt tanácskoznak, akkor az együttes ülés, és nem közös.

Az ilyen hibákat, a fogalmazási aknákat és a túl bonyolult mondatokat egyaránt segít elkerülni, ha a hírt hangosan felolvassuk magunknak – kiderülhet, hogy mit nem lehet kimondani, és az is, hogy mi az, amit jobb, ha úgy nem mondunk ki.

A hírforrások

Riporterek (jó esetben szakriporterek). Közvetlen munkatársak, elsődleges információjuk megbízhatónak tekintendő, ők azok, akik a „csapatból” a helyszínen, a „tűz közelében” vannak. Természetesen vissza kell kérdeznünk, ha más forrásból (hírtelevíziók, MTI) eltérő tájékoztatást kapunk, de számunkra ők a primér forrás.

Helyzetükből fakadóan állandó kapcsolatban kell lenniük azokkal, akik „a híreket csinálják” vagy érintettek (politikusok, szóvivők, érdekvédelmi csoportok vezetői, rendőrség stb.). A riporterek feladata, hogy hozzák a sztorit, keressék az érdekes eseményeket. Minden szerkesztőségben kell lennie egy házi, a konkurencia miatt csak belső használatra szánt telefonkönyvnek, amely a fontos emberek elérhetőségét tartalmazza.

Hírügynökségek, tévé- és rádióadók. A hazai és külföldi hírügynökségekre elő kell fizetni, de például a CNN hírtelevízió is pénzt kér azért, ha képes riportjait felhasználják. Sokszor azonban az is elég, ha az elkészített anyagban – a hírben, tudósításban – hivatkozunk a hírforrásra. Nemzetközileg elfogadottak a nagy hírügynökségek, miután nagyon szigorú a saját információik belső ellenőrzése is: ezek – a teljesség igénye nélkül – a Reuters, a DPA, az AFP, az AP. Ugyanakkor a hírügynökségek sem egyformán megbízhatók: itthon a nemzeti hírszolgálati iroda, az MTI rendelkezik a legkiterjedtebb hazai és külföldi tudósítói hálózattal, illetve – a fordítással járó késedelemmel és hibaszázalékkal együtt – a legtöbb külföldről átvett anyaggal. A tapasztalatok szerint a közelmúltban alapított kisebb magán-hírügynökségek anyagai többnyire használhatók, de szakmailag kevésbé megbízhatók, kevésbé ellenőrzöttek.

Tükör. Az előre tudható, bejelentett, tervezett várható eseményeket tartalmazza (napi előzetes, heti tükör stb.).

Szakszolgálatok. Kritikus eseteknél érdemes felhívni a rendőrséget, a mentőket, a tűzoltókat (vagy éppen a hegyimentőket, parti őrséget, ahol van ilyen). Megszokott, hogy az ottani ügyeletes nem örül a hívásunknak: olyan eseményről akarunk még többet, pontosabban megtudni, amiről jó eséllyel még ő sem tud eleget – nekünk viszont a lehető leggyorsabban tájékoztatnunk kell. Sokszor gát a felelősség felmerülése is: akit felhívunk, egyeztetni akar a főnökével, ami két-három órás késést is jelenthet – közben a közszolgálati rádiónál négy adón félóránként hangoznak el híradások. Ennek a jelentőségét a médiatörvény érvénybe lépése óta egyre inkább felismerik az érintett hatóságok is: a rendőrségnél például elterjedt és működik a sajtóügyeletesek rendszere, már a megyéknél és a nagyobb városi kapitányságoknál is. Ne feledjük: itt is előnyt jelent a jó személyes kapcsolat.)

Sajtóközlemények, sajtótájékoztatóra szóló meghívók. Ezeket óvatosan kell kezelni. Az esetek többségében csak a propaganda, az önreklám eszközeül szolgálnak azoknak, akik küldik: ritkán van bennük valódi hírérték. Ha mégis hír készül belőlük, ügyelni kell arra, hogy ne a reklám, hanem a közérdek kapjon hangot. Gyakoriak az olyan meghívók, amelyek a hírszerkesztőhöz futnak be, valójában azonban a (szak)riporterekre tartoznak – ezeket értelemszerűen nekik kell továbbítani. Vannak olyanok is, amelyek megérnek valamilyen háttérelmézést, aktuális riportot – ezekből hír nem készül, de szintén tovább szoktuk adni.

Internet. Új forrás-lehetőséget teremtett az új technika, az internet. Felhasználásának tapasztalatai kettősek. Pozitív, hogy rendkívüli mértékben kiszélesedtek az információhoz jutás lehetőségei. Negatív, hogy a technikai gyorsulás mellett szabályozatlanok, egyúttal csökkentek is a szakmai követelmények. Tehát: az internet bizonyos esetekben jó, vagy akár nélkülözhetetlen hírforrás, de – megfelelő szakmai kontroll híján – válhat álhírek terjesztésének forrásává is. A döntés a szerkesztő felelőssége.

Pozitív hatása vitathatatlan volt, amikor Jugoszláviában, a Milosevics-rendszer utolsó éveiben többször is előfordult, hogy betiltották a B-92 független belgrádi rádióadót: adásait, információit továbbra is el lehetett érni az interneten.

A legtipikusabb álhír is az internetről került nyilvánosságra. 2001 áprilisában az ITAR-TASZSZ hírügynökség közölte, hogy meghalt a szaudi uralkodó. A jelentés kuvait-városi (!) diplomáciai forrásokra hivatkozva adta le, hogy a halálhírt néhány órán belül hivatalosan is be fogják jelenteni Szaud-Arábiában. A hírt a Magyar Rádió nem közölte: a bizonytalan forrás, hivatalos bejelentés hiánya mellett erősítette a kételyt az is, hogy a mértékadó nemzetközi hírforrások (BBC, CNN) sem adták le. A 14.17-kor kiadott gyors hírt – nyilván a megfelelő ellenőrzés után – 17.27-kor cáfolták (MTI 2001. április 9.). Mint kiderült, a téves információ egy honlapról terjedt el.

Legfontosabb értékek és célok

Ezek az alapelvek magától érthetődőnek tűnnek, mégis érdemes felidézni őket. A hírek szerkesztésének alapelvei: Pontosság. Közzététel, vagyis adás előtt meg kell győződni arról, hogy igaz-e az információ. Általános szabály, hogy minden hírt – a rendkívüli eseményeket mindenképpen – legalább két, egymástól független forrásnak meg kell erősítenie.

Ilyen volt például, amikor rálóttek Orbán Viktor feleségének az autójára: a rendkívüli esemény úgy derült ki, hogy a hidakon, a fővárosból kivezető utakon rendőri ellenőrző posztokat állítottak föl. Erről „fülest”, értesülést kaptunk valamelyik kollégától: az információt a Miniszterelnöki Hivatal, a rendőrség és a kormányőrség erősítette meg, illetve pontosította, mielőtt az MTI kiadta volna. Kiderült, hogy valójában elrabolták a terepjárót, nem volt benne a miniszterelnök felesége, és a kormányőr lőtt rá a rablóra.

A kétes forrásokat ki kell szűrni. Ugyanakkor egyértelműen elfogadjuk, és csak rendkívüli (gyanús) esetben ellenőrizzük külön az MTI anyagait, mert az ellenőrzést a távirati iroda hivatalból elvégzi. Hasonlóképpen kezeljük a saját tudósítóink vagy kollégáink információt.

Minden szokásostól eltérő forrást külön jelölünk a hírek fejlécében, saját, belső információként. A hírben magában akkor szoktuk a hírforrást említeni, ha nem egészen vagyunk biztosak annak tartalmában, de leadjuk – ezzel némileg a felelősséget is áthárítjuk (például a „CNN hírtelevízió úgy értesült...”).

Etikai, szerzői jogi okokból indokolt a forrás megnevezése, ha exkluzív információról van szó. Ebben az esetben a forrás közlése nem tekinthető az adott médium reklámozásának.

Pártatlanság. Fontos elv és követendő gyakorlat, hogy a híradások, hírműsorok tartsanak egyformán távolságot minden parlamenti párttól és kormányzati intézménytől – szemben azzal az időnként hangoztatott elvvel, hogy a közszolgálati médiának minden parlamenti párthoz egyformán közel kell állnia. A hírszerkesztőnek nem szabad

saját véleményét, állásfoglalását beleszónie a hírbe, híradásba: vita esetén nem állhat egyik fél mellé sem, vagyis elengedhetetlen a tárgyilagos tájékoztatás. A pártatlanságot a híradások folyamán terjedelemben (műsorpercben) is biztosítani kell, természetesen a hír fontosságának függvényében. Érdektelen, lényegtelen eseményről nem szabad csak azért hírt leadni, hogy arányos legyen a pártok szerepeltetése.

Külön szabályok vonatkoznak a választási kampányra. Ezeket általában maguk a pártok egyeztetik egymással, illetve a média vezetőivel. Természetesen sokszor fizikai képtelenség egy négyperces híradáson belül az arányosság biztosítása, tehát a lényeg a hírfolyam (a hírek és híradások egész napos folyamatának) kiegyensúlyozottsága, pártatlansága.

A hírekben lehetőleg tartózkodni kell a minősítésektől, kivéve azokat az eseteket, amikor a megértést szolgálják a jelzők: például szélsőséges vallási csoport fegyveresei stb.

Kiegyensúlyozottság. Vitában, konfliktushelyzetben mindig meg kell szólítani a másik (harmadik, negyedik...) felet is. Ez általában csak a hírfolyam egészében biztosítható, de visszautalással érzékeltethetőek az előzmények. A nyilvános vitában minden odatartozó nézetnek helyt kell adnunk, bizonyos időn belül. A hír általában adható akkor is, ha valamelyik felet nem tudjuk elérni. Reagáltatni a következő adásban is lehet.

Korrektség. A nyilatkozót (adott esetben riportalanyt) tilos félrevezetni. Például ha csak névtelenül hajlandó nyilatkozni, kötelező a titoktartás, hasonló igény esetén a hang eltorzítása, az arc kitakarása, illetve nem szabad titokban felvenni a beszélgetést. Tilos a mondanivalót úgy szerkeszteni, vágni, hogy az más sugalljon, mint a nyilatkozó tényleges álláspontjának a lényegét. A szerkesztés nem torzíthatja a nézeteket.

Világos fogalmazás. Fontos a pontos fogalmazás, de legalább ennyire fontos a közérthetőség is. Mindig szem előtt kell tartani, hogy ugyanazt az adást széles rétegek hallgatják egyszerre: idősek, fiatalok, képzettek és kevésbé képzettek. A hírszerkesztő dolga, hogy valamennyiük számára egyformán érthetően és tartalmasan megfogalmazza az esemény lényegét.

A hír(adás) tárgyyszerű műfaj: kerülendő a dramatizáló, szenzációhajhász jelzők, de jó, ha a fogalmazásmód üde, érdekes, változatos, nem hivataloskodó, közel áll a köznapi beszédhez.

Szakszerűség. Sok esetben magyarázat kell ahhoz, hogy mindenki megértse, miért fontos és érdekes, ami történt. A hírben ez ritkán lehet több egy mondatnál. Néha azonban előfordul, hogy maga a hír egyetlen mondat (vagyis a lead) – a többi háttér, magyarázat. Ebben az esetben sem szabad azonban elfelejteni, hogy ez sem tükrözheti az újságíró magánvéleményét.

A szakszerűség abból a szempontból is fontos, hogy ha egy hallgató a saját szakterületén tévedésen vagy pontatlanságon kapja a hírszerkesztőt, akkor a későbbiekben más témákban is feltételezni fogja, hogy az adott médium információi nem megbízhatóak. Ennek elkerülésére a hírekkel komolyan foglalkozó adók szakriportereket foglalkoztatnak, akik nemcsak jó újságírók, de egy-egy szakterületnek (például az egészségügynek, repülésnek vagy éppen a parlamenti visznyoknak) is avatott ismerői.

Gyorsaság. A gyorsaság, pontosság és a fontosság szempontjai keresztezik egymást. Általános tapasztalat, hogy bizonyos hírszolgálatok hajlamosak arra, hogy a gyorsaságot tekintsék elsődlegesnek. Ennek eredménye lehet, hogy ellenőrizetlen, vagy valós, de pontatlan információt közölnek – legfeljebb később helyesbítenek.

Ilyen eset volt, amikor a világrádiók egy része egy amatőr rádióra hivatkozva (még a nyolcvanas években) közölte, hogy a Perzsa-Arab öböl fölött lelőttek egy nyugati utasszállító gépet. Mint később kiderült, ez nem volt igaz: a szóban forgó légitársaság minden járata utasaival együtt épségben megérkezett.

A BBC nem áldozza fel a pontosságot a verseny kedvéért: a legfontosabb szempont a hitelesség, inkább valamivel később, de korrekt információt közöl. Ezt az alapelvet fogadja el a Magyar Rádió is. Az erősödő hírversenyben azonban mindig nagy nyomás nehezedik a mindenkori szerkesztőre, hogy elsőként adjon közre egy információt. Ugyanakkor látni kell, hogy a munka során nincsenek „fekete-fehér” helyzetek, éppen a felelős szerkesztő feladata az ellentétes szempontok kezelése.

Jogszerűség. Látszólag nyilvánvaló követelmény, hogy az újságírónak – saját maga és a cég érdekében is – ismernie kell és tiszteletben kell tartania tartania saját országa törvényeit, valamint annak az államnak a törvényeit, ahol éppen dolgozik. Egyetlen hitelesnek tartott, komoly adó sem tűri el, hogy a munkatársa törvényt sértsen.

Érzékenység. Ez a szempont általában a kisebbségi, illetve bármilyen „mássági” ügyek kapcsán kerül elő. A fő szabály, hogy tiszteletben kell tartani a kulturális, vallási és egyéb sokféleséget, amely minden társadalomra jellemző.

Ugyanez igaz az emberek magánéletére is – hacsak a köz ügye másképp nem kívánja. Ennek meghatározása azonban megint csak rendkívül érzékeny kérdés, és embere válogatja, hogy kinek mi fér bele a „közügy érdekében” kategóriába. Az biztos, hogy a nyugati sajtó sokkal kevésbé hajlamos tekintettel lenni a közszereplők ilyen értelemben vett egyéni érzékenységére, mint a hazai. Fogalmazni mindenképpen úgy kell, hogy szavaink ne sértsék a kisebbségeket, a hátrányos helyzetű embereket, csoportokat.

Hatékonyaság. A BBC – és minden maga iránt igényes adó – állandóan magas színvonalú munkát vár el munkatársaitól. Ennek alapja a megfelelő szakmai tapasztalat és rutin – ez azonban önmagában soha nem elegendő. A minőségi szerkesztés rendszeres és folyamatos felkészülést igényel. Ennek feltételeit (terhelhetőség, munkaidő, beosztás) a jó menedzsment beépíti a működési rendszerbe. A rendszeres – adáson kívüli – felkészülés mellett szükséges az alkalmankénti, nagyobb lélegzetű továbbképzések biztosítása is, annak érdekében, hogy a hírek, hírműsorok szolgáltatása ne váljon lélektelen rutinfeladattá.

Mindezek az alapelvek azonban csak akkor követhetők, akkor válnak hatásos eszközévé az újságírói munkának, ha a hírszerkesztő egy működő szerkesztőségi rendszerben dolgozhat, ahol megkapja a szükséges szakmai és háttér támogatást munkájához. Ehhez is kell egy csapat, még akkor is, ha maga a szerkesztő formálisan egyedül dolgozik. Bizonyos kérdésekben, ügyek kezelési módjában pedig elkerülhetetlen egy egységes szerkesztőségi álláspont kialakítása, mert az egész intézmény megítélését rontja, ha a szerkesztőség különböző tagjai különböző gyakorlatot

követnek.

Lábjegyzetek

1

Különösen külföldi eseményeknél célszerű a hírt az országgal kezdeni, és a végén is elmondani, hogy hol történt mindaz, amiről beszámolunk.

2

A „járvány” szóval azonban vigyázni kell, mert mást jelent a köztudatban, és mást az egészségügyi hatóságoknál. A köznyelv már régen járványról beszél, amikor a hivatalos közlemények ezt még cáfolják: a hatóságok csak járványszerű, gyakori megbetegedésekről szólnak. Ennek oka: ha kimondják, hogy járvány van, akkor annak súlyos közjogi következménye van, egy sor rendkívüli intézkedést kell hozni. Ezért hivatalosan ezt csak végső esetben használják/ismerik el: a szerkesztő feladata, hogy a helyzet súlyosságának megfelelően érzékeltesse a valóságot, egyúttal közvetítse a hivatalos álláspontot a történésekről.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

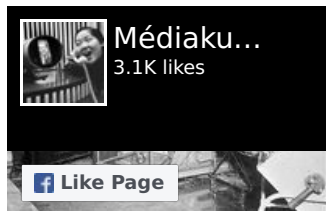
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2001 őszi

Térkép

[Elizabeth Radziszewski:](#)

Megosztott ellenzék. A független sajtó Lengyelországban 1976 és 1980 között

A hetvenes évek Lengyelországnak ellenzéki mozgalmában nagy szerepet játszott a független – azaz nem hivatalos, illegális vagy féllegális eszközökkel írt, nyomtatott és terjesztett – sajtó is. Az alábbi írás a legfontosabb független sajtótermékek történetét és jellemzőit tekinti át, felvázolva a mögöttük lévő ellenzéki csoportok közötti, nagyrészt a jelenbe is átöröklődött ideológiai-politikai ellentéteket is.

Bevezetés

Amikor 1976-ban megalapították, a Dolgozók Védelmi Bizottsága (KOR) olyan egységes erőt képviselt, az együttműködés és a szolidaritás olyan egyedülálló jelensége volt, amelynek nem volt párja a keleti blokk más országaiban. Független kiadványok megjelenésével a KOR-nak elsőként sikerült megrengetni az állam kommunikációs monopóliumát. A szervezet egysége azonban veszélybe került, amikor 1977-ben újabb ellenzéki csoportok jelentek meg. Az olyan ellenzéki mozgalmak, mint a Mozgalom az Emberi és Polgári Jogok Védelméért (ROPCiO) és a Független Lengyelország Szövetség (KPN) nem csupán egymás mellett létező ellenzéki csoportok voltak. Annak ellenére, hogy mindegyikük az emberi jogokért harcolt és Lengyelország függetlenségének visszaállítását tűzte ki célul, különböztek abban, ahogyan ezeket a célokat megközelítették, és más volt az ideológiájuk is.

Az ellenzéki csoportok által megjelentetett független kiadványok hűen tükrözik e mozgalmak közötti különbségeket. A független sajtó egyfelől a társadalom mobilizálásának hatékony eszközéül szolgált, másfelől viszont olyan fórumot biztosított, ahol egyértelművé váltak az ellenzéki mozgalmak közti különbségek. A lengyelországi ellenzéki mozgalmak közti különbségek bemutatásához, illetve annak vizsgálatához, hogy milyen eltérő módokon használták e csoportok a sajtót céljaik elérésére, az alábbi független folyóiratok, illetve kiadványok 21 számát tanulmányoztam: Głos (Hang), Komunikat „KSS” KOR & Biuletyn Informacyjny (Kommuniké „KSS” KOR és Információs Közlöny), Robotnik (Dolgozó), Gospodarz (Gazda), Opinia (Vélemények) valamint Gazeta Polska (Lengyel Újság). Ezek a kiadványok 1977 és 1980 között jelentek meg, és a különböző ellenzéki csoportok számára fontos témákat dolgozták fel.¹

Lengyel újságírás: a történelem fogságában

A sztálinista időszakban az újságíró feladata a hivatalos politikai irányzat követése volt, függetlenség tehát nem létezett (Curry 1990: 23). Az Amerika-ellenes témák gyakoriak voltak, csakúgy, mint a „Tanítónkat, Bierut elvtársat” magasztaló cikkek (Globan-Klas 1994: 75). A sztálini korszak végével nyilvánvalóvá vált a hivatalos sajtó hangnemében bekövetkezett változás, de a problémák megvitatására irányuló kísérleteket a cenzúra továbbra is szorosan a felügyelete alatt tartotta. A cenzorok feladata az volt, hogy visszatartsanak minden olyan hírt, amely az állampolgárok számára „káros” lehet. Például azonnal töröltek a mezőgazdaságban használt és az emberi életre vagy egészségre ártalmas vegyszerekről szóló mindenféle információt. Olyan problémák esetében, mint az alkoholizmus, egyszerűen nem közölték a baj terjedését bizonyító számadatokat (Curry 1984). A későbbiekben az ellenzéki sajtó ezeket az elhallgatott információkat hozta nyilvánosságra annak érdekében, hogy felfedje a gazdasági nehézségeket, illetve az egészségre veszélyt jelentő ártalmakat.

A vallásos tárgyú anyagok szintén a cenzúra áldozataivá váltak. Gyakran előfordult, hogy a Biblia vagy a zsolttárok egyes részeit kitorölték, és hivatalosan átírták Stefan Wyszynski bíboros kijelentéseit. Külön szabályok vonatkoztak a nemzetközi hírek ismertetésére, és különösen szigorú ellenőrzés alá estek a külföldi kiadványokból származó információk.

Amikor a hetvenes években Edward Gierek jutott hatalomra, a hivatalos sajtó továbbra is szűkmarkúan adagolta a gazdasági nehézségekre vonatkozó információkat, és alig vagy egyáltalán nem foglalkozott Lengyelország hosszú múltra visszatekintő keresztény hagyományaival. A tömegtájékoztatás olyan kampányba fogott, amely később „sikerpropaganda” néven vált ismertté: dicsőített minden olyan hírt, amely összhangban volt Gierek arra hivatott társadalmi és gazdasági elképzeléseivel, hogy Lengyelországot a „jólét” útjára vezessék, miközben figyelmen kívül

hagyta a gazdaság szerény teljesítőképességét (Albright 1983: 10).² A hivatalos szerveknek a megelőzés és a beavatkozás útján sikerült az ellenőrzést fenntartani. A bürokraták jogot formáltak az információ megtagadására, amennyiben pedig úgy érezték, hogy a kiadásra váró anyag veszélyt jelent, a cenzortól megszerezték a publikálást megakadályozó döntést.

A független lapkiadás megjelenése alternatívát kínált azoknak, akik az igazságot keresték a hírekben. Az egyház és a vallás ellen irányuló támadása, illetve a mindenre kiterjedő cenzúra miatt a hivatalos sajtó elvesztette az emberek bizalmát. „A sajtó hazudik!” – volt a tüntető munkások és értelmiségiek egyik legfőbb jelmondata 1970-ben (Curry 1990: 95).

1976-ban, amikor a húsárak emelkedése ellen sztrájkoló munkások ezreit tartóztatták le és küldték el munkahelyükről, a szerveződő ellenzéki mozgalmak saját újságokat használtak eszközként a hivatalos sajtó hiányosságainak pótlására. Kezdetben a független sajtó nyilvánosságra hozta a letartóztatott munkások és az elnyomó kormány többi áldozatának névsorát. A későbbiekben a már érettebb sajtó kritikus elemzéseket közölt a kormány politikájáról, megvizsgálva annak szerkezetét és végrehajtási módjait is.

Az ellenzék születése - a KOR és sajtószervei

Amikor a szervezetként még nem is létező KOR 1976 júliusában megkezdte tevékenységét, csupán ideiglenesre tervezte működését, a letartóztatott munkásokon akart segíteni. Hamarosan azonban széleskörű, önálló társadalmi és politikai célokkal rendelkező szervezetté vált. A KOR független kiadványainak köszönhetően fokozatosan tudatosult a társadalomban a Lengyelországban uralkodó elnyomás és jogfosztottság.³ Az ellenzéki mozgalmak ezzel erősítették egy olyan függetlenségi tudat kialakulását, amely hozzájárult a független társadalmi kezdeményezések létrejöttéhez, így nagymértékben segítette a civil társadalom kialakulását is. Adam Michnik mára híressé vált, „Új evolúcionizmus” című cikkében (1977: 33-48) vázolta fel azt a politikai stratégiát, amely békés eszközökkel megvalósítandó, hosszú távú változásokat hirdetett. Ez a fokozatos stratégia lett később azon ideológiai megosztottság egyik sarkalatos pontja az ellenzéki csoportok között, amely végül az 1989 után még erőteljesebben megmutatkozó szakadásokhoz és ellentétekhez vezetett.

A Társadalmi Érdekvédelmi Bizottság „KOR” (KSS „KOR”) ellenkultúrát kívánt életre hívni azáltal, hogy alternatívát kínált a hivatalos propaganda mellett. A független sajtó és oktatás az ellenkultúra két rendkívül fontos részét képezte. A független sajtó nemcsak az információ feletti hivatalos monopóliumot rengette meg, hanem a társadalmi vita, a kritika és a szabad gondolkodás számára is fórumot teremtett, s ezzel hozzájárult a civil társadalom fejlődéséhez (Zagorska & Zagorski 1989: 102-103). Idővel sok újságíró szerepe túlnőtt azon, hogy pusztán a társadalmi tudatosság megteremtésének eszköze legyen. Amikor az ellenzék soraiban bekövetkezett a szakadás, az alább említett folyóiratok hűen tükrözték a mozgalmak közötti különbségeket.

Huletyn Informacyjny

Az első rendszeresen megjelenő független folyóirat, a Biuletyn Informacyjny a KOR egyik legfontosabb kiadványa volt. A lap hűen tükrözi a Bizottságnak az elnyomás ellen folytatott harcról vallott nézeteit. A Biuletyn először 1978 októberében jelent meg. Eleinte írógéppel írták, és stenciles módon sokszorosították. Mindegyik szám átlagosan 30-50 oldalt tartalmazott, és körülbelül 7000 példányban jelent meg (Karpinski 1979: 17). A későbbiekben a Biuletyn-t összevonták a KOR másik kiadványával, a Communiquével, és a kettőt ezután egy lapként adták ki.

A Communiqué – általában kevesebb mint tíz oldalon – az elnyomásról tudósított. Alkalmanként a szerkesztők több rövidebb jelentést is közzétettek (BI 1978 augusztus, szeptember) a bebörtönzésekről, a független kiadványok terjesztése miatti letartóztatásokról vagy különböző perekről. Gyakran jelentettek meg azonban nagyobb lélegzetű, az elnyomás valamely esetével részletesebben foglalkozó anyagokat. Az olyan kérdéseket, amelyekkel a Communiqué nem foglalkozott – főként a gazdasági hanyatlás problémáit –, a Biuletyn Informacyjny fejtette ki részletesen. A lap fő érdeklődési területéhez tartozott a gazdasági válság, a nemzetközi politika, valamint azok a társadalmi kérdések, amelyek nem álltak szoros összefüggésben az elnyomással. A kormány eredménytelenségének bemutatásával az ellenzék célja az volt, hogy felkeltse az érdeklődést, és arra ösztönözze az embereket, hogy független szervezetek létrehozásával gyakoroljanak nyomást a kommunista kormányra, illetve tiltakozzanak a gazdasági vezetés elégtelensége miatt. Feltételezték, hogy a kommunista vezetéstől önként nem várhatnak változást (Curry 1983: 154). A valódi céljuk nem az volt, hogy leveleket írjanak vagy a sajtóban megjelenő cikkeken keresztül vegyék rá a vezetést a változásokra. Ehelyett abban bíztak, hogy amennyiben az emberek tisztán látják a válság valóságos méreteit, ők maguk kezdenek el szervezkedni, és kényszerítik a kormányt a változtatásokra.

Az írások semmiben sem hasonlítanak az amerikai újságírás hagyományos modelljére, amelyet az objektivitásra való törekvés jellemez. A Biuletyn szerzői számára az objektivitás fogalma nem volt mérvadó. A cikkek gyakran érzelmeiktől fűtöttek, tele vannak cinizmussal a kormány kockázatos politikai lépéseit illetően.

Tartalmi szempontból a Biuletyn legfontosabb érdeme, hogy felvállalta a társadalom olyan különböző csoportjainak problémáit, mint a dolgozók, az értelmiségiek és a papság. A lap állandó rovatban foglalkozott a munkások számára fontos problémákkal, például a független szakszervezetek kialakulásával, és világszerte az elnyomás elleni harcra szólította fel a dolgozókat (BI 1978 június, július). Ezek a kérdések ugyancsak központi helyen szerepeltek a Robotnik elnevezésű lapban, a KOR munkásoknak szánt kiadványában. A KOR igyekezett a társadalom minden rétegéhez szólni annak érdekében, hogy közös erővel változásokat tudjanak kieszközölni.

Hogy nyomást gyakorolhassanak a hatalomra, a társadalmi osztályokat elválasztó falakat le kellett bontani. A KOR megpróbált együttműködni a katolikus egyházzal is, amely osztotta a szervezet szabadsággal kapcsolatos eszméjét. Mivel a katolikus egyház történelmileg és kulturálisan rendkívül fontos szerepet játszott az idegen

megszállással szembeni lengyel ellenállásban, támogatása elengedhetetlenül fontos volt a mozgalom számára ahhoz, hogy hiteles erőként léphessen fel. A KOR felismerte, hogy az egyház milyen jelentős szerepet játszik a szabadság szellemének hirdetésében. Az egyház támogatása nélkül a mozgalom nem lehetett volna olyan sikeres, amilyen volt.

A Biuletyn harmadik legfontosabb témája a nemzetközi politika volt, illetve a szovjet blokk olyan ellenzéki megmozdulásai, mint például a csehszlovákiai események. A Biuletin körülbelül 5-10 oldalas terjedelemben rövid hírosszefoglalókat és kritikus írásokat közölt olyan témákról, mint a Nyugat magatartása a lengyel ellenzékkel szemben, vagy az Egyesült Államok és a Szovjetunió éppen aktuális konfliktusa. A KOR nyilvánvalóan felismerte, milyen fontos szerepet játszik a geopolitikai helyzet a lengyelországi események alakulásában. Annak ellenére, hogy az ellenzék saját országának társadalmát célozta meg, küzdelmét a hidegháború szélesebb kontextusában látta.

Miközben a Biuletyn széles körben ismertett társadalmi, gazdasági és nemzetközi problémákat, szerényebb terjedelemben közölt kulturális és történelmi elemzéseket is. Mindez összhangban volt első és legfontosabb taktikájával, amely szerint a mozgósítás érdekében az emberekre a válság feltárásával kell hatni. A Biuletyn kulturális rovatában könyvismertetésekkel foglalkozott, a cenzúra döntéseit ismertette, és néha történelmi esszéket is közölt. Ez jelentette a legfőbb különbséget a Biuletyn és az olyan kiadványok között, mint a *Glos*, az *Opinia* és a *Gazeta Polska*, amelyek rendszeresen írtak kulturális és történelmi témákról. A KOR azért korlátozta a geopolitikai függetlenségre utaló hazafias szimbólumok és történelmi esszék megjelentetését, mert ezek nem illettek a mozgalom programjába. Idővel ez a különbség lett az egyik legfontosabb választóvonal a KOR és a többi mozgalom között.

Megjelennek a nézeteltérések - A *Glos*

Mielőtt a KOR és a ROPCiO közti szétválást megvizsgálánk, vessünk előbb egy pillantást a KOR-on belüli szakadásra, ami ugyan nem vezetett egy különálló mozgalom megalakulásához, de a KOR-on belül frakciók kialakulását eredményezte. A szakadás közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Michnik egy cikket szeretett volna megjelentetni a *Glos*-ban arról, hogy a hatalommal való párbeszéd csak akkor lehetséges, ha a hatalom tiszteltben tartja az emberi jogokat (Kuron & Zakovski 1995: 193). A főszerkesztő Macierewicz azonban nem engedélyezte a cikk megjelenését, azzal az indokkal, hogy az nem más, mint a kommunista hatóságokkal való megbékélésre adott javaslat (Zuzowski 1992: 106). A vita után Michnik távozott a szerkesztőségi bizottságból, Macierewicz pedig továbbra is főszerkesztő maradt.

A *Glos* elsősorban társadalmi kérdésekkel foglalkozott, másodsorban nemzetközi eseményekkel és politikával, és csak harmadsorban a hazai küzdelem politikai aspektusaival. Ez az utóbbi fontos különbség volt a *Glos* és a Biuletyn Informacyjny között. A Biuletyn tele volt gazdaságpolitikai kritikával, de csupán korlátozott mértékben foglalkozott olyan kérdésekkel, hogy milyen kormány lenne megfelelő Lengyelország számára (bár az ellenzék nagy része egyetértett a parlamentáris demokrácia javaslatával), vagy hogy a társadalmi jogok kivívása után mi lenne az ellenzék következő feladata. A Biuletyn vonakodott attól is, hogy teret engedjen az ellenzéken belüli ideológiai nézeteltéréseknek, a *Glos* azonban több cikket is közölt az ellenzéken belüli, egyre növekvő ideológiai megosztottságról.

A *Glos* 1977 októberében jelent meg először, és tanulmányokat, riportokat, hírkivonatokat tartalmazott, amelyek tükrözték a kiadvány társadalmi, politikai arculatát. A lap eredeti célja nem állt távol a Biuletyn deklarált célkitűzéseitől: elsősorban a társadalmat kívánta független szervezetek létrehozására mozgósítani. Ugyanakkor a folyóirat szuverenitás iránti érdeklődése túlmutatott az emberi jogok és az igazság fogalmain, olyan elképzelés volt, amely felismerte az ellenzéki mozgalmak szerepét a függetlenség kivívásáért folytatott küzdelemben.

A *Glos* továbbra is hangoztatta, hogy az egyház fontos szerepet játszik az ellenzék harcában, kiemelve a kormány igyekezetét, hogy az ateizmust ráerőltesse a lengyel társadalomra. Az egyházzal kapcsolatos témák azonban rendszertelenebbül jelentek meg a *Glos* oldalain, mint a Biuletynben, amely külön rovatot szentelt a vallás kérdéseinek.

A *Glos* számaiban a nemzetközi politika eseményeiről szóló tudósítások álltak a második legfontosabb helyen, ezeken keresztül kísérték figyelemmel a Nyugat-Európában és többek között a csehszlovákiai ellenzék soraiban kialakult helyzetet, valamint az Egyesült Államok és a Szovjetunió kapcsolatát. Esetenként olyan írások is megjelentek, amelyek bírálták az Egyesült Államokat, s elsősorban azt a geopolitikai felfogást, amelynek Lengyelország egész történelme során áldozatul esett. Fontos megemlíteni, hogy bár a lengyel ellenzék az Egyesült Államoktól várt segítséget az emberi jogok védelme terén, nem hagyhatta figyelmen kívül azon amerikai politikusok (például Henry Kissinger) realista gondolkodását, akik nem tanúsítottak különösebb érdeklődést Kelet-Európa iránt (*Glos* 1980 január, február).

A *Glos* és a Biuletyn közti legfontosabb különbséget a politikai eseményekről szóló tudósítások jelentették, amelyek jól illusztrálták az egyfelől Macierewiczet, másfelől pedig Michniket és Kuront támogató két csoport taktikája közti eltéréseket. A *Glos* szerkesztőbizottsága általában kevésbé szimpatizált a kormánnyal folytatott esetleges párbeszéd lehetőségével (Zuzowski 1992: 104-107). A kiadványban megjelent írások ezt még világosabbá tették. Például Stefan Wyszynski érsek a lap 1978 januári-februári számának egyik cikkében keményen elutasította a hatóságok iránti engedékenységet. „A lengyel egyház nem tehet engedményeket” – írta Wyszynski.

A nézetkülönbségek az ideológiai elképzelések és a módszerek kapcsán jelentek meg. Míg Kuron a folyamatos átalakulás és a szociáldemokrácia mellett kardoskodott, Macierewicz a hazafias tüntetéseken való részvételt és a liberális demokráciát szorgalmazta. A *Glos* felismerte azt, amit sok más ellenzéki csoport nem látott világosan: az ellenzéken belüli megosztottságot, illetve annak negatív hatását (1980 január-február). „Tűz és víz” című írásában

Piotr Wierzbicki a politikai helyzet visszahúzó erejét ecsetelte, mondván, hogy az ellenzék egyes tagjai úgy vélik: „a legnagyobb katasztrófát mások létezése jelenti. [...] Nemcsak azokra [az ellenzéki mozgalmakra] van szükség, amelyeket jó szemmel néznek majd Párizsban. [...] A kommunisták nagy szakértői a politikának, s a lengyel ellenzéknek is van mit tanulnia tőlük. Ők idő előtt soha nem fordítják fegyvereiket a szövetségeseik ellen” (Wierzbicki 1980: 33). Ezek az erőteljes és találó szavak tükrözi az ellenzék soraiban bekövetkezett szakadást, és azt is egyértelműen láttatják, hogy az ellenzék nem csupán társadalmi, hanem politikai erőt is képvisel.

A taktikai kérdésekkel kapcsolatos nézeteltérések a szerkesztőségi bizottságnak a Biuletynben megjelent véleményekre adott válaszából is kiderülnek. A Biuletyn az 1979-ben meghalt munkások emlékére tartott tüntetések résztvevőit azzal vádolta, hogy elégedetlenséget szítanak. A Biuletyn szerkesztői nem támogatták a nyilvános demonstrációkat. A felelőtlen tüntetésekhez való csatlakozás vádjára reagálva a Glos szerkesztői kijelentették, hogy elszomorítónak találják a vádak hangnemt, amelyekkel egyébként sem értenek egyet. A Biuletyn és a Glos közötti konfliktus az ellentétek egyik első nyilvános beismerése volt. A későbbiekben a független kiadványok hasábjain folytatott vita hűen tükrözte az ellenzék megosztottságát.

ROPCiO, Opinia, és a Gospodarz

A ROPCiO 1977 márciusában jött létre, miután tagjai szakítottak a KOR-ral a cselekvés módjai és az ideológiai nézeteltérések miatt. A szervezet fő célja az volt, hogy a pártvezetőket a Lengyelország által szintén ratifikált Helsinki Alapokmányban leszögeezett emberi jogok betartására kényszerítse. Idővel azonban nagyobb célokat is kitűztek maguk elé, főként a demokrácia és a szuverenitás helyreállítását (Bernhard 1993: 140). A ROPCiO az ellenzék egy erőteljesebben politizáló mozgalommal gazdagította. Jobbközép irányultságával elsősorban azokhoz szólt, akik a KOR-ból valamilyen mértékben kirekesztettek érezték magukat (Szafar 1979: 50–51). Azzal, hogy – bármilyen éretlennek is tűnő – politikai programot fogalmazott meg, az új mozgalom a jövő politikai színpadának szereplőjeként tekintett önmagára (Moczulski 1977: 26).

A ROPCiO független kiadványaiban fejtette ki elképzeléseit. Legfontosabb folyóirata, az Opinia elsősorban társadalmi kérdésekről tájékoztatott, és a KOR hagyományait követte abban, hogy foglalkozott az elnyomásról szóló hírekkel, a független csoportok megalakulásával, illetve az egyház szerepével. A Biuletyn-tól eltérően az Opinia kimerítően tudósított politikai kérdésekről, világosan megfogalmazva a ROPCiO politikai küldetését, amely a társadalmi igazságosság megteremtésével párosult.

Mint ahogy az gyakran előfordul a tekintélyelvű rezsimekben megjelenő független kiadványokban, az Opiniában is többségben voltak a kritikai jellegű cikkek és tanulmányok. A lap elsősorban a kommunista párt gazdaságra károsnak vélt politikájával foglalkozott, különösen a kollektivizációs kísérletekkel. Az Opinia a gazdákhöz, földművesekhez kívánt szólni, akiket a ROPCiO karolt fel, ellentétben a KOR által támogatott ipari munkásokkal. Az Opinia kritikája elsősorban a Párt eredménytelen politikájára irányult. A lap a párttisztviselőket olyan közepszerű bürokratáknak állította be, akik íróasztalaik mögött ülnek, és fogalmuk sincs az ország helyzetéről (Brykczynski: Opinia, 1980 január-február). A gazdasági lépések bírálata mégsem szerepelt olyan gyakran a lapban, mint a nemzetközi események és a politika elemzése, amely kérdések a társadalmi problémák után a kiadvány legfőbb érdeklődési területét jelentették. A nemzetközi hírek elsősorban az Egyesült Államok és a Szovjetunió közti viszonyra szorítkoztak, de a Glostól eltérően az Opinia nagy jelentőséget tulajdonított Németországnak is, mint olyan tényezőnek, amely mind a kontinens, mind Lengyelország jövőjét képes meghatározni. (Érdekes módon a Németországgal foglalkozó tanulmányok nem tükrözték a ROPCiO-val gyakran összekapcsolt hagyományos nacionalista hozzáállást. Az idő nem Németország megtámadását, hanem a vele való békét sürgette.)

A történelem fontos tényező volt a ROPCiO és programja számára, hiszen ez adta az alapot a függetlenség gondolatának teljes megértéséhez. A történelmi utalások között olyan szimbólumokat és metaforákat találhatunk, amelyekkel az emberek azonosulni tudtak. A Jozef Pilsudskira vagy a Varsóban található Ismeretlen Katona Sírjára történő utalások a kommunizmus ellen vívott harc fontos elemét képezték (Kubik 1994).

Az Opinia rendszeresen megjelenő „Lengyelország naplójából” című rovatában olyan történelmi eseményekkel és személyekkel kapcsolatos írásokat publikált, amelyek és akik a lengyel hazafiasság és függetlenség hagyományával álltak szoros összefüggésben. A függetlenségért folytatott harc történelmi aspektusainak hangoztatásával az Opinia a függetlenség melletti feltétlen elkötelezettségét bizonyította. Bár a kiadvány cinikus hangvételt ütött meg a hatalommal szemben, s alkalmanként gúnyos humorhoz folyamodott, hangot adva a gazdasági helyzet kilátástalansága miatti tehetetlen haragjának, nem volt az erőszak híve. Ehelyett történelmi témájú tanulmányokkal és politikai elemzésekkel igyekezett felkavarni a közvéleményt.

Az ország gazdasági helyzetének kritikus vizsgálata a független sajtó egyik kulcs feladatát jelentette. Az Opinia ebben a tekintetben nem tudta felvenni a versenyt a Biuletynnel. A gazdasággal foglalkozó cikkek, bár nem voltak felszínesek, mégsem tartoztak a kiadvány fő profiljához. Az írások széles témakört érintettek, a varsói üzletek pultjairól hiányzó tejtől kezdve egészen a gyógyszerreken való, a betegek rovására menő takarékoskodásig. A lap fő arculatát az elnyomásról szóló jelentések, történelmi esszék és a kudarcba fulladt aktuális politikai lépések elemzésének kiegyensúlyozott kombinációja határozta meg. Ezekkel a problémákkal a lengyelek évtizedeken keresztül napról napra szembetalálták magukat, és az olyan független lapok, mint az Opinia vagy a Biuletyn érdeme abban rejlik, hogy tudatosították az emberekben: mindez az egész társadalom, és nem csupán elszigetelt csoportok mindennapos tapasztalata.

A riportok az egész ország problémáival foglalkoztak, s így hidat alkottak a különböző régiókban élő emberek között. Ily módon a kiadványok az összetartozás érzését táplálták, és arra ösztönözték az embereket, hogy ne csak szűk közösségük problémáival foglalkozzanak. Sikeres hónapokban a kiadványok a 200 ezres példányszámot is elérték, ami jelentéktelen számnak tűnhet az ország 38 milliós lakosságához képest, ám az elolvasott lapok

továbbadása szintén hozzájárult az olvasói tábor növekedéséhez.

A lakosság mobilizálásának szándéka abban is megmutatkozott, hogy a lapok a társadalom széles köreihez szóltak a munkásságot és a parasztságot egyaránt érdeklő írásaikkal. Hasonlóan a KOR-hoz, amely felvállalta a dolgozók problémáit, hogy szűkítse a munkások és az értelmiségiek közötti szakadékot, a ROPCiO szintén egy mellőzött réteget célt meg, a parasztságot. A Szovjetuniótól eltérően a lengyel parasztoknak sikerült elkerülniük a mesterséges szövetkezetesítést. Ennek ellenére az ő helyzetük sem volt könnyű, és sokan a föld megtartásáért küzdöttek. A hátrányos megkülönböztetés és a csőd nem voltak ismeretlen fogalmak. A ROPCiO ezért vállalta a parasztok jogainak védelmét egy független lap, a Gospodarz megjelentetésével.

A Robotnik felépítéséhez hasonlóan a Gospodarz is tudósított a független szakszervezeteket alakító földművesekről, és beszámolt a kormány rossz agrárpolitikájáról. Sok esetben közzétette a független gazdaszervezetek követeléseit, amelyek olyan bánásmódot kívántak a parasztoknak, mint bármely, jogokkal rendelkező lengyel állampolgárnak, és felhívták a figyelmet a parasztság megőrzésének szükségességére. A kiadvány célkitűzése a társadalom minden csoportjának védelme volt, különösen azoké, amelyeket a kommunista hatóságok nem tartottak fontosnak. A vidéket gyakran a nemzet erkölcsi és hazafias erejének tekintették (1978. március 25.), és időnként a demokrácia és a szabadság hagyományait hordozó erőként emlegették (1978. március 25.).

A Gospodarz egyik legszembeötlőbb jellemzője témáinak széles skálája volt, amely messze túlhaladta a vidék problémáinak ismertetését. Akár az egyházzal kapcsolatos kérdésekről közöltek írást, akár a Kína és Vietnám közti konfliktust elemezték, a kiadvány szerkesztői arra törekedtek, hogy a parasztok független, önállóan gondolkodó egyének legyenek. A parasztságra nem mint alsóbb osztályra tekintettek. Ugyanazon harc szereplőinek tartották őket, mint amelyben mindazok küzdöttek, akik hittek a szabadság, az emberi jogok és a függetlenség eszméjében.

A Robotnik-hoz hasonlóan a Gospodarz is folyamatosan tájékoztatta olvasóit a legfrissebb nemzeti és nemzetközi eseményekről. Idővel a kiadvány minősége javult, egy merészebb és grafikailag jobban kidolgozott logo segítségével.

A ROPCiO egységes erőként azonban nem sokáig maradt fenn. Kevéssel megalakulása után a mozgalom öt különböző frakcióra szakadt. Ezek a következők voltak: ROPCiO; az Aleksander Hall által vezetett diákmozgalom, az Ifjú Lengyelország Mozgalom; a Független Lengyelország Konföderáció (KPN), a ROPCiO egyik korábbi vezetője, Leszek Moczulski irányításával; a Független Demokraták Mozgalma; végül a Nemzeti önrendelkezés Bizottsága (Lipski 1985: 123). Lipski szerint a szakadás közvetlen kiváltó oka abban keresendő, hogy Moczulski megpróbálta kollégáira erőltetni vezetői elképzeléseit. A szakadás után a KOR a ROPCiO-val és az Ifjú Lengyelország Mozgalommal fenntartotta a kapcsolatot, a KPN-hez fűződő viszonya azonban megszakadt, mivel Moczulski csoportja gyakran a hazafiasság hiányával vádolta a KOR-t, illetve azzal, hogy veszélyezteti az ellenzék ügyét.

Az első politikai párt, a KPN és a Gazeta Polska

Az ideológiáját tekintve egyedülálló és céljaiban merész KPN a többi ellenzéki mozgalomtól eltérően az első politikai pártnak tekintette magát. A KOR-ral ellentétben a KPN nem hitt abban, hogy a meglévő vezetéssel a rendszer fokozatosan átalakítható, és azonnali változásokat követelt. A KPN célkitűzéseinek részlete, amely a párt egyik kiadványában, a Gazeta Polskában látott napvilágot, határozottan elutasítja a hatalommal való párbeszéd lehetőségét.

A Gazeta Polskában megjelenő történelmi írások és hazafias szimbólumok tükrözik a KPN-nek a függetlenség visszaszerzése iránti elkötelezettségét. A politikai ábrák és karikatúrák használata nyomatékosította a gondolatot, hogy ideje véget vetni Lengyelország rabszolgasorsának. Az olyan rajzok, mint például az, amelyen a lengyel térképet egy német és egy szovjet kéz tépi ádázul ketté, a lap egyedi jellemzői voltak. Politikai karikatúrákat az Opinia, a Glos és a Biuletyn című lapokban nem találni, és a Robotnikban is csak ritkán fordultak elő (Gazeta Polska, 1979. október 15: 1–3). A Gazetában való megjelenésük gyors és közvetlen üzenetek formájában tájékoztatta az olvasókat a történelmi és politikai kérdésekről, egyúttal vázolta a KPN számára fontos témákat is.

A szabadság kérdése szorosan összefonódott az emberi jogokéval, és a Gazeta Polska rövid írásainak döntő többségét arra szentelte, hogy feltárja az emberi jogok megsértésének eseteit. A többi ellenzéki publikációtól eltérően a Gazeta viszonylag keveset foglalkozott gazdasági kérdésekkel, amelyek viszont a KOR Biuletynjének fő profilját alkották. A hazafiasság hangsúlyozásával, a Jozef Pilsudskira vagy Katynra történő utalásokkal kifejezték a KPN vonzódását a nemzeti szimbólumokhoz. A lakosságot közvetlen cselekvésre felszólító és a társadalmi egységet megeremtő mozgósítás másik módját az jelentette, hogy a lap a nyilvános demonstrációkon való részvétellel ösztönözte az embereket (amit a KOR gyakran ellenezett) (1979. november 1–15).

Mivel a kiadvány viszonylag rövid volt, mindössze négy oldalból állt, a cikkek témáit gondosan meg kellett válogatni. A terjedelmi korlátok miatt nem volt lehetőség arra, hogy sok témát részletesen kifejtsenek, ahogy azt a Glos, a Biuletyn és az Opinia olvasói megszokhatták. Hely hiányában az írások témáját annak alapján kellett kiválasztani, hogy azok milyen fontossággal bírtak a KPN számára.

Az egyenlőség, szabadság és függetlenség kulcsfontosságú helyet foglaltak el a KPN ideológiájában, és ez a Gazeta Polska cikkeiből is egyértelműen kiderül. Ezek az értékek más ellenzéki mozgalmak számára is nagy jelentőséggel bírtak. A különbség abban keresendő, ahogyan a KPN a megvalósítás módját látta. Moczulski egyértelmű és megalkuvást nem ismerő szovjet- és kommunista ellenes szlogenjei jóval forradalmibbaktak voltak a KOR reformokat hirdető stratégiájánál (bár nem volt az erőszak híve). Moczulski olyan általános sztrájk kezdeményezését javasolta, amelybe a Szovjetunióknak már túl kockázatos lett volna beavatkozni. Az ötletet azonban az ellenzék nagy többsége

éretlennek és veszélyesnek találta, s ezért elutasította (Matejko 1982: 123). A függetlenség és a tüntetések szerepének megítélésében elfoglalt radikálisabb álláspontja miatt a ROPCiO ideológiája közelebb állt a KPN-éhez, bár a ROPCiO gyakran együttműködött a KOR-ral emberi jogi kérdésekben.

A hetvenes évek végén azonban a KOR és a KPN között nem volt lehetőség az együttműködésre. A párt kiadványai, például a Gazeta Polska ismertették a párt ideológiáját. Ugyanakkor azonban a kiadványok ugyanazt a célt szolgálták, mint más ellenzéki folyóiratok: kihívást intéztek a status quo ellen, és alternatív nézőpontot kínáltak. Ily módon, miközben a KPN ideológiáját tükrözték, a kiadványok ugyanannak a szabadságért folytatott küzdelemnek voltak részesei, amely egyesítette a népet a rendszerrel szemben.

Következtetések

A független sajtó az ellenzék nélkülözhetetlen eszköze volt a lakosság mobilizálásában. Elsősorban arra használták, hogy tájékoztassák az embereket, felfedjék a párt legutóbbi rossz lépéseit, és szóljanak az országon végigsöprő, fokozódó elnyomási hullámról. A sajtó ugyanakkor eljutott a társadalom különböző csoportjaihoz is, amelyek közül többeket üldözött vagy figyelmen kívül hagyott a kormány. A kiadványok nem versenyeztek egymással, hiszen nem voltak gazdasági vállalkozások. Egyetlen céljuk a támogatás és a köz szolgálata volt.

A független kiadványok legfontosabb jellemzője azon képességük volt, hogy elérték a társadalom különböző szegmenseit. Bár a társadalmi igazságosságért, az emberi jogokért és a függetlenségért vívott küzdelem módjait tekintve voltak különbségek az ellenzék frakciói között, de a harc mégis ugyanaz volt, a szabadság valamilyen formájáért folyt. Az ellenzéki mozgalmaknak sikerült létrehozniuk olyan informális kommunikációs csatornákat, amelyek megtörték a hivatalos propaganda monopóliumát. Ebben az értelemben a független kiadványok közös küzdelemben egyesítették az embereket és az ellenzéket.

Másfelől azonban a független kiadványok az ellenzéki mozgalmak között kialakuló megosztottságot is tükrözték. Az olyan lapokkal, mint a Glos vagy az Opinia, amelyek a társadalmi kérdések mellett Lengyelország jövőjének politikai vonatkozásaira összpontosítottak, az ellenzék nem csupán társadalmi erőt, de politikai hatalmat is képviselt. Mindez a KOR esetében is elmondható, annak ellenére, hogy a mozgalom gyakran hangoztatta: nem érdekli a hatalom. 1992-ben kezdődött a lengyel politikai színtér megosztottsága, amikor eltérő ideológiai alapokon álló pártok különböző programokkal jelentek meg. A Demokratikus Unió és a Liberális Demokrata Kongresszus például az „emberarcú szocializmus” eszméjét hirdette, a szociáldemokrácia erősítését támogatva (Jackowski 1993: 181). Az olyan személyek, mint Jacek Kuron vagy Tadeusz Mazowiecki összekapcsolódtak ezekkel az új pártokkal, és olyan ideológiai nézeteket vallottak, amelyek hasonlítottak a KOR elképzeléseéhez, aminek a hetvenes években maguk tagjai voltak. A hetvenes évektől meglévő megosztottság a jobboldali blokkot is érintette. Aleksander Hall, Jaroslaw Kaczynski és Antoni Macierewicz mindnyájan olyan pártokhoz tartoztak, amelyek elképzelései közelebb álltak a ROPCiO ideológiájához. Bár 1992-re Lengyelország visszanyerte függetlenségét a Szovjetuniótól, a függetlenség Macierewicz véleménye szerint nem volt teljes a „dekommunizálás”, azaz a kommunista hálózatok teljes megszüntetése nélkül. A korábbi KOR tagok és a Demokratikus Unióhoz hasonló pártok nem osztották ezeket a nézeteket (Kubik 1999: 169). Ezért újabb választóvonal jött létre egyfelől azok között, akik a múltat igyekeztek elfelejteni, és Lengyelország európai integrációját hangsúlyozták (Demokratikus Unió, valamint számos korábbi KOR tag), másfelől azok között, akik igazságtételt követeltek a kormány múltbeli tetteiért (Központi Szövetség, keresztény pártok, a ROPCiO egykori támogatói) (Kubik 1999: 159-180). A lengyel politikai életben a megosztottság mind a mai napig jelen van, máig megosztja az ellenzék egykori tagjait. Ugyanakkor a volt kommunisták (a Demokratikus Baloldal Szövetsége) továbbra is egységes, a közvélemény legnagyobb része által támogatott pártot mondhatnak magukénak.

A független sajtó rendkívül fontos szerepet játszott az ellenzéki mozgalmak közti különbségek bemutatásában. Esetenként bizonyos kiadványok figyelmen kívül hagytak más mozgalmakat, vagy határozottan kritizálták azok taktikáját. Konrad Bielinski, a KOR tagja így foglalta össze a különbségek egy részét: „Legfontosabb vitáink a cselekvés megválasztására vonatkoztak. Azon vitaközpontunk, hogy szervezzünk-e utcai tüntetéseket, ahol bárkit letartóztathatnak, vagy inkább több független könyvet kellene-e megjelentetnünk. A csoportok mindvégig megosztottak voltak. A Robotnik embereinek megvolt a maguk elképzelése, míg a Glos szerkesztői zárt csoportot alkottak” (Smilowicz 1996: 78).

A különböző lapok gyakran bírálták egymást. A Biuletyn (1978. június-július) megemlíti, hogy az Opinia 1978-as májusi és júniusi száma egyetlen jelentős írást sem tartalmazott Lengyelország gazdasági problémáiról. Néhány olvasó levelet írt a szerkesztőhöz, magyarázatot kérve arra, hogy miért kritizálja az egyik lap a másikat anélkül, hogy komoly oka lenne rá (Biuletyn 1978 június-július). Az ellenzéki kiadványok tehát egyfelől ugyan egyesítették a társadalmat az emberi jogokért vívott küzdelemben, másfelől viszont az ideológiai különbségeket is megjelentették.

Az ellenzéki mozgalmak megosztottsága Lengyelország mai politikai életében is tapasztalható. A hetvenes évek végének ellenzéki mozgalmában résztvevők nagy része ma magas állami pozícióban van. S míg a kommunisták a mai napig a legügyesebb politikusoknak számítanak és egységfrontot alkotnak, a szakadékok azok között, akik le akarják zárni a múltat és Lengyelország európai integrációjával kívánnak foglalkozni (az egykori KOR tagok) és azok között, akik igazságtételt követelnek a múlt bűneiért (az egykori ROPCiO), elősegíti a politikai élet fokozódó polarizációját.

Vincze Eszter fordítása

Irodalom

Albert, Andrzej (1995): *Najnowsza Historia Polski 1914–1993*. Varsó: Swiat Ksiazki, vol.2.

Albright, Madeleine Korbel (1983). *Poland: The Role of the Press in Political Change*, New York: Praeger.

Bernhard, Michael H. (1993): *The Origins of Democratization in Poland*, New York: Columbia University.

Brykczynski, J. (1980): „O Strukturach & Mechanizmach Systemu,” *Opinia*, January/February.

Ciolkosz, Lidia (1979): „The Uncensored Press,” *Survey*, vol. 25 (4), 55–67.

Curry, Jane Leftwich (1983): „Polish Dissent and Establishment Criticism: The New Evolutionism,” In Jane Leftwich Curry (ed.): *Dissent in Eastern Europe*, New York: Praeger, 153–172.

Curry, Jane Leftwich (1990): *Poland’s Journalists: Professionalism and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dorn, Ludwik (1979). „Walka o Kosciol,” *Glos*, May.

Drawicz, Andrzej (1979): „Experience of Democratic Opposition,” *Survey*, Vol. 25 (4), 33–39.

Goban-Klas, Tomasz (1994): *The Orchestration of the Media: The Politics of Mass Communications in Communist Poland and the Aftermath*, Boulder: Westview.

Jackowski, Jan Maria (1993). *Bitwa o Polske (A Fight for Poland)*, Warszawa: Ad Astra.

Kaczynski, Jaroslaw (1980): „Inteligencja & Sprawy Polskie,” *Glos*, January/February.

Karpinski, Jakub (1979): „More Than Dissidents,” *Index on Censorship*, vol. 8 (6), 15–18.

Kay, Joseph (1979): „The Polish Opposition,” *Survey*, vol. 24(4), 7–19.

Korbonski, Andrzej (1983): „Dissent in Poland”, In Jane Leftwich Curry (ed.): *Dissent in Eastern Europe*, New York: Praeger, 25–47.

Koskowski, Maria (1978): „Regulacja Wisly,” *Biuletyn Informacyjny*, June/July.

KPN, Declaration of Independence (1979), *Survey*, Vol. 24(4), 87–89.

Kubik, Jan (1994): *The Power of Symbols Against the Symbols of Power*, University Park: The Pennsylvania State University.

Kubik, Jan (1999): *Rebellious Civil Society*, Ann Arbor: the University of Michigan.

Kuron, Jacek (1978): „Niepodleglosc & Demokracja A Interwencja Radziecka,” *Robotnik*, August 30, 1978.

Kuron, Jacek & Jacek Zakowski (1995). *PRL dla Poczatkujacych (PRL for Beginners)*, Wroclaw: Wydawnictwo Dolnoslaskie, Chapter 3.

Kuron, Jacek (1978/1979): „W Strone Demokracji,” *Krytyka*, Winter.

Laba, Roman (1991): *The Roots of Solidarity: A Political Sociology of Poland’s Working-Class Democratization*, Princeton: Princeton University.

Lipiec, Adam (1978): „Roznica”, *Glos*, January/February.

Lipski, Jan Jozef (1985): *KOR: A History of the Workers’ Defense Committee in Poland, 1976–1981*, Berkeley: University of California.

Macierewicz, Antoni (1978): „Walka o Prawa Obywatelski,” *Glos*, March.

Matejko, Alexander J. (1982): „The Structural Roots of Polish Opposition,” *The Polish Review*, Vol. 27 (1-2), 112–140.

Mianowicz, Tomasz (1983): „Unofficial Publishing Lives On,” *Index on Censorship*, vol. 12(2), 24–25.

Moczulski, Leszek (1977): „Personalizm & Polityka Czynu,” *Opinia*, December 1.

Michnik, Adam (1979): „Lekcja Godnosci,” *Biuletyn Informacyjny & Komunikat KSS „KOR”*, May/June.

Michnik, Adam (1998): *Letters From Freedom: Post-Cold War Realities and Perspectives*, Berkeley: University of California Press.

Nowak, Jan (1983): „Poland’s Resilient Underground Press,” *Washington Journalism Review*, April 18–20.

Nowak, Jan (1976): „The New Evolutionism,” *Survey*, vol. 21(4).

Peksa, Stanislaw (1978): „Skandal z Lekami,” *Biuletyn Informacyjny & Komunikat KSS „KOR”*, August/September.

Pszenicki, Chris (1979): „The Flying University,” *Index on Censorship*, vol. 8 (6), 19–20.

Raina, Peter (1981): *Independent Social Movements in Poland*, London: School of Economics And Political Science.

ROPCiO (1979): speech fragment, *Survey*, Vol.24 (4), 84–86.

Skilling, H. Gordon (1989): *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*, Columbus: Ohio State University.

Smilowicz, Piotr (1996): „KOR Wsrod Antykwow,” *Karta*, no. 18, 74–84.

Stanislawski, Andrzej (1978): „Zmiana Zalezy Od Nas,” *Gospodarz*, March 25.

Stefancic, David R. (1992): *Robotnik: A Short History of the Struggle for Worker Self-Management and Free Trade Unions in Poland, 1944–1981*, New York: Columbia University.

Szafar, Tadeusz (1979): „Contemporary Political Opposition in Poland,” *Survey*, vol. 25 (4),: 41–55.

Tarniewski, Marek (1978): „Gospodarka: Gdzie Jest Zloto?” *Glos*, March.

The Social Self-Defense Committee „KOR” (1979): „Polish Censorship Exposed,” *Survey*, Vol.24(4), 173–185.

Tworzecki, Hubert (1996): *Parties and Politics in Post-1989 Poland*, Boulder: Westview.

Walc, Jan (1979): „Unofficial publishing,” *Index on Publishing*, vol.8 (6), 11–14.

Wierzbicki, Piotr (1980): „Ogien & Woda,” *Glos*, January/February.

Wojciechowski, Adam (1977): „Zjednoczenie Niemiec A Polska,” *Opinia*, December 1.

Wyszynski, Stefan (1978): „Kosciol & Spoleczenstwo,” *Glos*, January/February.

Zagorska, Janina-Frentzel & Krzysztof Zagorski (1989): „East European Intellectuals on the Road of Dissent: The Old Prophecy of the New Class Reexamined,” *Politics & Society*, vol. 17 (1), 87–113.

Zielonka, Jan (1989): *Political Ideas in Contemporary Poland*, Brookfield, VT: Gower.

Ziembinski, Wojciech (1977): „Pierwszy Zolnierz Niepodleglej Rzeczypospolitej,” *Opinia*, December 1.

Zuzowski, Robert (1992): *Political Dissent and Opposition in Poland: The Workers’ Defense Committee „KOR”*, Wesport: Praeger.

Lábjegyzetek

Bár az 1976 és 1980 között kiadott független kiadványokban megjelenő cikkek és esszék többsége a szerző nevével együtt jelent meg, akadt köztük névtelen írás is. Ebben az esetben csak a kiadvány címére és dátumára hivatkozom.

2

A sikerpropagandáról lásd még Beata Ociepka írását a Médiakutató 2001 tavaszi számában – A szerk.

3

A „független sajtó” kifejezést a dolgozatban többször használom. Bár sokan a hivatalos felügyeleten kívül eső kiadványokat „földalatti kiadványoknak” vagy „szamizdatnak” nevezik (Skilling 1989), ezek a megnevezések valójában túlságosan leegyszerűsítőek és félrevezetőek. Egyfelől azért, mert a szamizdat megnevezés Tomasz Mianowicz definíciója szerint azokra a kiadványokra vonatkozik, amelyek elsősorban irodalmi alkotásokat közöltek, és csak másodsorban tartalmaztak tájékoztató és kritikai írásokat. Ez azonban nem volt jellemző az 1976 és 1980 között megjelenő független kiadványokra. Másfelől a „földalatti” kifejezés valamilyen titkos tevékenységre utal. A független sajtó célja ezzel szemben kifejezetten a nyilvános működés volt. Végsősorban a lengyel alkotmány 83. cikkelye garantálta a sajtószabadságot. Bár a garanciának nem volt értelme, és ténylegesen soha nem is alkalmazták az országban, bizonyos ellenzéki mozgalmak, mint például a ROPCiO az alkotmányra hivatkozva kezdték megjelentetni a kiadványaikat, és ezt teljes mértékben legális, az alkotmány által védett tevékenységnek tekintették. Ezen kívül a Helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia Záróokmányát, amely garantálta a szólásszabadságot, Lengyelország is aláírta és ratifikálta (Lipski 1985: 109). Ily módon a „független kiadványok” elnevezés foglalja magában legjobban azt a szabadságot és nyíltságot, amely 1976 és 1980 között a független médiát jellemezte.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

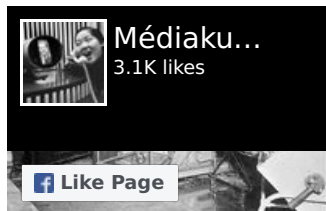
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)